УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ
ВИКЛАДАЧІВ І ДОСЛІДНИКІВ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

УКРАЇНСЬКИЙ ЩОРІЧНИК З ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ СТУДІЙ

Випуск IV

УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ВИКЛАДАЧІВ І ДОСЛІДНИКІВ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

УКРАЇНСЬКИЙ ЩОРІЧНИК
З ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ СТУДІЙ

Випуск IV

Київ
2020

Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій. Вип. IV.– Київ, APREI, 2020. – 202 с.

У Щорічнику вміщені статті та представлено освітянський досвід у сфері викладання та дослідження європейських інтеграційних процесів в Україні та за її межами.

Щорічник підготовлено та видано за кошти проекту Асоціації: 575385-EPP-1-2016-1-UA-EPPJMO-SUPPA «Більш широке висвітлення європейської інтеграції у викладанні та наукових дослідженнях», що здійснюється за підтримки Програми ім. Жана Монне Еразмус+

The Ukrainian Yearbook of the European Integration Studies. IV. – Kyiv, APREI, 2020. – 202 p.

The publication was initiated by the Ukrainian Association of Teachers and Researchers of European Integration and was implemented within the framework of the project 575385-EPP-1-2016-1-UA-EPPJMO-SUPPA: “Enhanced Visibility on European Integration Teaching and Research”.

The European Comission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflect the view of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

За повного або часткового використання матеріалів збірника посилання на видання обов’язкове. Матеріали надруковані методом прямого відтворення тексту, наданого авторами, які несуть відповідальність за його достовірність, зміст і стилістику, за правильне цитування джерел та посилання на них. Організаційний комітет не несе відповідальності за погляди, висловлені авторами матеріалів.

Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

ISSN 2708-0205 (online)

© Українська Асоціація Викладачів і Дослідників Європейської Інтеграції, 2020

ЗМІСТ

Баранник Л., Дулік Т., Александрюк Т.

ОСОБЛИВОСТІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКІВ НА СПОЖИВАННЯ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ 5

Бертолон О.

ПЕРСПЕКТИВИ ВРЕГУЛЮВАННЯ УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКОГО ДИПЛОМАТИЧНОГО КОНФЛІКТУ ПІД ЧАС ПРЕЗИДЕНТСТВА ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО 20

Дацків І.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКО-ЛИТОВСЬКИХ ВІДНОСИН У КУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ (КІНЕЦЬ XX – ПОЧАТОК XXI СТ.) 30

Драпак М.

СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ТРАНСФОРМАЦІЯ НА ФОНІ РОЗШИРЕННЯ 2004-2007 РОКІВ 44

Дяченко В.

ГУМАННІСТЬ – ОСНОВНИЙ ПРИНЦИП МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ 59

Зеленко В., Сарафин М.

АНАЛІЗ НОВІТНЬОЇ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС ТА УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ "ІДЕАЛЬНОГО ШТОРМУ" 72

Мартинов А.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ В УМОВАХ «СТРЕС-ТЕСТУ» ПАНДЕМІЇ 86

Мельник О.

ПЕРЕРОБКА ТА УТИЛІЗАЦІЯ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ 97

Мітрофанова О.

ВИПРОБУВАННЯ ЄС ВИКЛИКАМИ СУЧАСНОСТІ 112

Отамась І.

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ 125

Семеног О.

КОНЦЕПТ «АКАДЕМІЧНА КУЛЬТУРА ДОСЛІДНИКА» В УКРАЇНСЬКОМУ І ПОЛЬСЬКОМУ ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ 139

Сікорська І.

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ:ОГЛЯД КЛЮЧОВИХ ТЕОРІЙ 152

Славко А.

РІВНІСТЬ І НЕДИСКРИМІНАЦІЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СТАНДАРТ 165

Сліпенко А., Манаєнко І.

ІТ АУТСОРСИНГ: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ, ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРІОРИТЕТИ, УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ 179

Smékalová L., Golovko L.

DEALING WITH SOLID MUNICIPAL WASTE WITH EUROPEAN UNION ASSISTANCE: THE CZECH REPUBLIC AND UKRAINE 192

УДК 336.02:364

Баранник Л.

д. е. н., професор кафедри соціального забезпечення та податкової політики

Дулік Т.

к. е. н., доцент кафедри соціального забезпечення та податкової політики

Александрюк Т.

старший викладач кафедри соціального забезпечення та податкової політики

Університет митної справи та фінансів

ОСОБЛИВОСТІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКІВ НА СПОЖИВАННЯ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

FEATURES AND SOCIAL CONSEQUENCES OF CONSUMPTION TAX COLLECTION IN FOREIGN COUNTRIES

Анотація. У статті розглядаються особливості та соціальні наслідки справляння податків на споживання (податку з обороту, податку з продажу, податку на додану вартість, акцизного податку, митних платежів) у зарубіжних країнах, насамперед, у країнах ЄС. Метою роботи визначено необхідність та важливість дослідження природи та характеру сучасних тенденцій в практиці справляння непрямих податків у країнах світу для подальшого розвитку й реформування податкової системи України. Методологічною основою дослідження є концепція безстороннього оподаткування американського економіста Р. Л. Дернберга, в якій автор допускає встановлення системи таких безсторонніх норм оподаткування, які не змогли б діяти ні проти, ні на користь якого-небудь виду діяльності. Названі три основні правила безстороннього міжнародного оподаткування Р. Л. Дернберга. Досліджена еволюція податків на споживання в окремих зарубіжних країнах та в Україні, а також представлені їх сутнісні характеристики. Проаналізована роль податків на споживання у фіскально - перерозподільних процесах. З'ясовані наслідки фіскальної дії та регулівних ефектів податків на споживання на рівень життя їх платників. Встановлено, що податок з продажів, як основний податок на споживання товарів і

послуг, забезпечує більшу частину надходжень до місцевих бюджетів у багатьох країнах. Визначені перспективні напрями вдосконалення справляння податків на споживання в Україні з урахуванням досвіду зарубіжної практики оподаткування. Зокрема це може бути використання природоохоронних зборів в якості регулятора вирішення екологічних проблем, оподаткування товарів при їх купівлі через Інтернет-магазини, на кшталт практики США, використання диференційованого підходу при встановленні рівня податкових ставок для ПДВ, аналогічного податку з продажів.

Ключові слова: податки на споживання, податок з обороту, податок з продажу, податок на додану вартість, акцизний податок, мито.

Summary. The article deals with the peculiarities and social consequences of taxation on consumption (turnover tax, sales tax, value added tax, excise tax, customs duty) in foreign countries, first of all, in EU countries. The purpose of the work is to determine as the necessity and importance of studying the nature and character of current trends in the practice of indirect taxes in the countries of the world for the further development and reform of Ukraine tax system. The methodological basis of the study is the concept of impartial taxation of the American economist R. L. Dernberg, in which the author permits the establishment of a system of such impartial tax rules that would not be able to act against or in favor of any type of activity. The three basic rules of impartial international taxation by R. L. Dernberg are named. The evolution of consumption taxes in some foreign countries and in Ukraine is analyzed, as well as their essential characteristics are presented. The role of consumption taxes in fiscal and redistribution processes is outlined. The effects of fiscal action and the regulatory effects of the consumption taxes on the living standards of their payers have been clarified. Sales tax, as the main tax on consumption of goods and services, has been found to provide most of the local budget revenues in many countries. Perspective directions of improvement of taxation on consumption in Ukraine taking into account foreign experience have been identified. In particular, it can be the use of environmental charges as a regulator of solving environmental problems; taxing goods when they are purchased through online stores like the United States practice, using a differentiated approach when setting the level of tax rates for VAT, similar to a sales tax.

Keywords: taxes on consumption, turnover tax, sales tax, value added tax, excise tax, customs duty.

Постановка проблеми. У сучасному світі відбувається глобалізація світогосподарських зв’язків, що об'єктивно породжує необхідність гармонізації національних податкових систем. Тому в багатьох зарубіжних країнах почали формуватися нові підходи до ролі оподаткування – від суто фіскального до гармонізації його фіскальних і регулівних ефектів. Проте глобальна гармонізація системи оподаткування тільки починає осмислюватися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні основи економічної природи податків на споживання викладені в роботах відомих зарубіжних вчених: Ш. Бланкарта, Р. Дернберга, Дж. Кейнса, А. Лаффера, К. Маркса, А. Маршалла, В. Парето, У. Петті, А. Пігу, Д. Рікардо, П. Самуельсона, А. Сміта, Р. Стігліца та інших. Становлення та розвиток податків на споживання в Україні знайшли відображення у працях українських учених В. Андрущенка, Є. Баличева, Л. Баранник, В. Буряковського, Л. Воронової, Н. Дєєвої, О. Дроздовської, Т. Єфіменко, В. Кміть, І. Луніної, І. Лютого, В. Мельника, А. Соколовської, І. Сидор, В. Суторміної, В. Федосова та інших.

Разом з тим, у сучасних національних економіках на кожному наступному етапі розвитку відкриваються нові можливості справляння податків на споживання, що вимагає переосмислення цілей та врахування наслідків їх використання. Це зумовило вибір теми та свідчить про необхідність подальших досліджень.

Невирішеним у рамках означеної проблеми є питання адаптації позитивного досвіду зарубіжних країн до реалій України.

Метою статті є дослідження природи та характеру сучасних тенденцій в практиці справляння непрямих податків у країнах світу для подальшого розвитку й реформування податкової системи України.

Виклад основного матеріалу. Важливим елементом податкової системи держави, що застосовується в розвинених країнах світу протягом багатьох десятирічь, є податки на споживання. Вони є найбільш вагомим регулятором структури та обсягів сукупного споживання, що впливає на процеси нагромадження капіталу, заощадження, інвестиції тощо. Значимість цих податкових регуляторів в Україні постійно зростає, що зумовлює необхідність вивчення даної проблематики економічною наукою.

Доцільно звернутися до концепції безстороннього оподаткування американського економіста Р. Л. Дернберга, в якій автор допускає встановлення системи таких безсторонніх норм оподаткування, які не змогли б діяти ні проти, ні на користь якого-небудь виду діяльності. На думку Р. Л. Дернберга, податкова система повинна залишатися «на задньому плані», тобто рішення про

господарську діяльність й інвестування слід приймати згідно принципів, не пов'язаних з оподаткуванням. Концепція Р. Л. Дернберга про безстороннє міжнародне оподаткування містить три основні правила, а саме:

- перше правило – неупередженість у відношенні до експорту капіталу. Податкова система відповідає цьому правилу, якщо на вибір платника податків між інвестуванням у себе чи за кордоном не впливає питання про оподаткування;

- друге правило – неупередженість у відношенні до імпорту капіталу. Це спрацьовує, якщо всі наявні на ринку фірми оподатковуються за однією ставкою;

- третє правило – національна неупередженість. Відповідно до цього правила, загальний прибуток з капіталу, який розподіляється між платником податків і бюджетом, повинен бути однаковим, незалежно від того, де інвестовано капітал – у своїй країні чи за кордоном [1, с. 221 - 222].

Отже, концепція Р. Л. Дернберга може стати методологічною основою у податкових взаємовідносинах між національними економіками, оскільки вона відбиває їх інтереси. Водночас сучасний рівень розвитку світового господарства вимагає досягнення певної гармонії або консенсусу інтересів між країнами.

Саме такі концептуальні положення покладені в основу податкових взаємовідносин між країнами – членами ЄС. Останні беруть за основу єдині методологічні правила, які узагальнені в Єдиній системі національних і регіональних рахунків, схваленій Європейським парламентом та Радою Європи 21.05. 2013 р. та запровадженій у країнах ЄС з вересня 2014 року [2, с. 44 - 45]. Тому взятий Україною курс на інтеграцію до Європейського Союзу потребує не лише уніфікації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС, а й використання єдиних підходів до оцінки та аналізу структури економіки.

У зарубіжних країнах характерною рисою податкових систем є поєднання прибуткових податків (податку на прибуток корпорацій, індивідуального прибуткового податку) та податків на споживання (податку на додану вартість, акцизного податку, мита). Однак є певна відмінність в їх співвідношенні та особливостях стягнення. Загальна картина їх співвідношення в країнах ЄС у 2011 – 2015 рр. представлена у табл. 1. Як видно з неї, прибуткові податки переважають

у Великобританії, Бельгії, Данії, Люксембурзі, Ірландії, Німеччині, Фінляндії, зростання їх ролі відбулося в Австрії, Мальті та Словаччині. Податки на споживання переважають у Чехії, Греції, Франції, Словаччині, Естонії, Кіпрі, Латвії, Литві, Угорщині, Австрії, Польщі, Португалії, Словенії, Болгарії, Румунії та Швеції.

Таблиця 1

Частки прибуткових податків і податків на споживання у структурі податкової системи країн- членів ЄС у 2011 – 2015 рр., %

Країна	Прямі прибуткові податки					Непрямі податки на споживання				
	2011	2012	2013	2014	2015	2011	2012	2013	2014	2015
Австрія	30,9	30,5	30,8	31,4	32,2	34,7	34,2	33,4	33,1	32,7
Бельгія	38,0	34,6	35,1	35,3	35,3	29,6	28,0	27,4	27,4	27,5
Болгарія	18,9	17,6	18,1	19,2	18,8	54,2	55,8	54,5	52,2	52,9
Великобританія	43,9	40,7	40,3	39,8	40,2	37,7	36,2	36,6	37,3	36,7
Греція	27,1	28,2	27,4	25,1	23,8	40,1	35,3	36,9	39,9	40,8
Данія	62,8	62,1	63,1	65,3	62,7	35,6	34,8	34,2	32,2	34,6
Естонія	20,0	20,8	22,6	22,9	23,4	43,1	43,4	42,1	42,6	42,6
Італія	34,7	34,1	34,5	33,9	34,1	33,8	35,0	34,1	35,4	35,1
Ірландія	43,4	44,1	43,4	43,4	44,8	39,4	36,3	36,5	36,9	36,1
Іспанія	31,6	30,3	29,7	29,2	29,2	32,5	31,0	32,5	33,1	33,8
Кіпр	33,3	31,1	32,6	30,5	29,8	41,9	44,1	43,5	44,6	44,5
Латвія	26,8	26,8	26,9	26,7	26,9	42,1	42,1	42,6	43,5	43,4
Литва	17,0	17,7	18,3	18,2	18,7	45,6	41,1	40,7	40,6	40,4
Люксембург	38,0	35,8	35,9	35,1	37,3	32,3	32,3	32,5	33,5	31,1
Мальта	39,4	39,1	40,7	40,9	40,7	42,3	39,2	38,3	38,9	39,1
Нідерланди	30,4	28,1	27,5	28,4	30,6	31,2	29,3	29,8	30,1	29,7
Німеччина	30,0	29,6	30,1	30,1	30,4	29,8	27,9	27,5	27,4	27,2
Польща	21,7	21,2	20,7	21,0	20,8	43,3	39,3	38,9	38,8	38,5
Португалія	29,9	26,2	30,7	29,7	29,4	42,0	40,3	36,9	38,5	39,3
Румунія	21,2	21,1	21,8	22,7	23,8	46,9	47,3	46,6	46,2	47,2
Словенія	21,2	20,3	19,0	19,6	19,7	38,7	38,8	40,7	40,6	40,2
Словаччина	19.1	21,1	21,5	22,1	22,5	37,9	35,7	34,2	34,2	33,9
Угорщина	18,7	17,7	17,4	17,8	17,6	45,8	48,3	48,4	48,1	48,3
Франція	26,9	26,4	26,7	26,4	26,2	35,4	32,8	32,6	32,8	33,2
Фінляндія	38,1	36,5	37,1	37,5	37,7	33,1	33,0	33,0	32,8	32,3
Хорватія	17,5	17,0	17,3	16,7	15,8	49,5	51,1	51,8	51,1	52,3
Швеція	42,2	40,2	40,7	41,1	41,6	42,0	51,1	50,7	50,3	50,0
Чехія	21,1	20,4	20,6	21,7	21,2	34,2	36,2	36,7	35,1	36,0
У середньому по країнах ЄС - 28	38,7	32,0	32,2	32,1	32,4	38,7	33,6	33,4	33,7	33,7

Джерело: складено авторами на основі [2, с. 45]

Отже, зменшення податків на споживання та збільшення частки прибуткових податків у цих країнах збільшує можливості в регулюванні економічних процесів і розв'язанні проблем соціальної справедливості внаслідок встановлення прогресивних ставок оподаткування [2, с. 46]. Однією з важливих причин розвитку непрямих податків на споживання у країнах ЄС стала, поряд з історичними традиціями, наполегливо впроваджувана політика уніфікації податкових систем цих країн. Результатом такої політики стало наближення методів вилучення податків на споживання, тоді як у сфері прибуткового оподаткування окремим країнам надається більша самостійність [там само].

Дані на Рис. 1 свідчать про співпадіння середнього значення часток прибуткових податків і податків на споживання у структурі податкової системи країн – членів ЄС у 2011 р., в інші роки – переважають податки на споживання. В Україні також більшою є частка податків на споживання у структурі податкових надходжень.

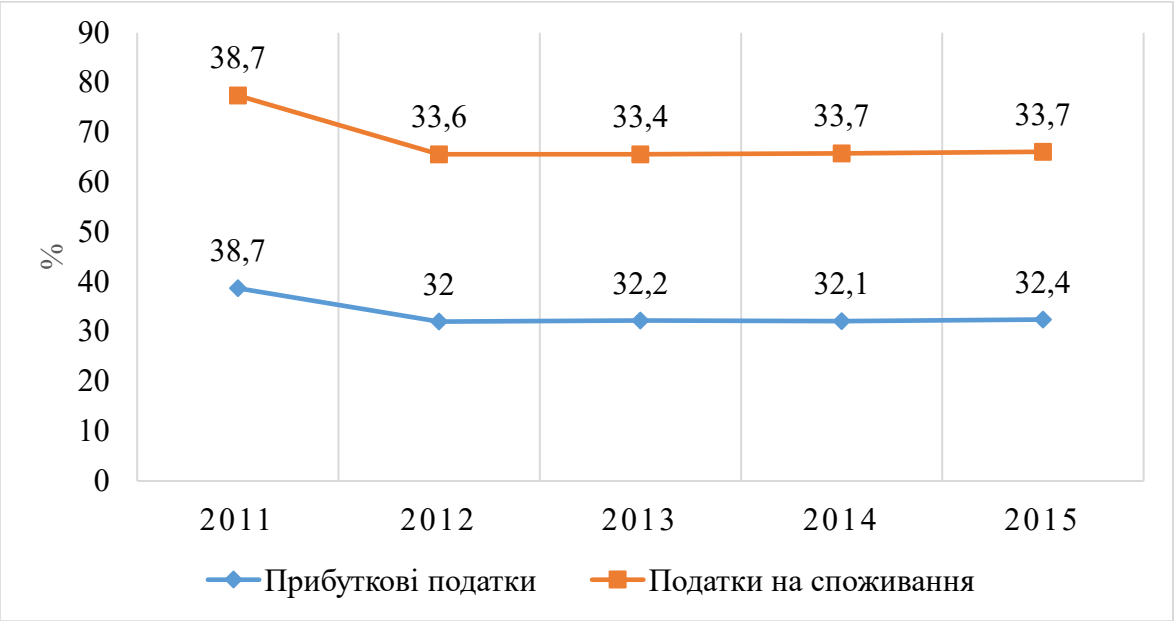

Рис. 1. Середнє значення часток прибуткових податків та податків на споживання у структурі податкової системи країн – членів ЄС [2, с. 45].

Розглядаючи специфіку справляння податків на споживання у зарубіжних країнах, зупинимося на національних особливостях їх адміністрування, зокрема в промислово розвинутих країнах, і можливостях упровадження їх позитивного

досвіду в податкову практику України. Насамперед зазначимо, що у податковій практиці у світі податки на споживання класифікуються на дві групи:

1) загальні податки на споживання або універсальні акцизи, зокрема, податок з продажу, ПДВ, податок на товари та послуги, податок з обороту;

2) податки на споживання окремих товарів або специфічні акцизи та мито, у тому числі акцизний податок на визначений перелік товарів і митні платежі.

Інформація про еволюцію податків на споживання в окремих зарубіжних країнах та в Україні, а також їх сутнісні характеристики наведені у табл. 2.

Таблиця 2

Еволюція податків на споживання в окремих країнах та в Україні

Податок	Період виникнення	Характеристика
Податок з обороту	У 1916 р. в Німеччині було запроваджено податок на суму валового обороту. У 1920 р. запровадила Франція, у 1921 р. – Бельгія. В Україні запровадження припадає на 30-ті роки та на кінець1990–х років XX ст. (розраховувались внески до Державного інноваційного фонду).	Стягується з усього валового обороту і породжує каскадний (кумулятивний) ефект – нарахування податку на оборот, який містить вартість, додану вартість не тільки на даній стадії, але й на попередніх стадіях, яка вже оподатковувалася. Може бути одноступінчастим, багатоступінчастим або таким, що стягується на всіх етапах виробництва та обігу.
Податок з продажу	Запровадження у США, Японії припадає на початок XX ст., в Україні - з 1991 р.	Податок з продажу - непрямий податок (податок на споживання), стягується при продажу товарів або послуг; різновид одноступінчастого податку з обороту, який стягується одноразово на одному з останніх етапів обігу продукції, найчастіше в роздрібній торгівлі.
ПДВ	Уперше запроваджений у Франції в 1958 р., у 1967 р. – Данії ,у 1969 р. - Німеччині, Нідерландах та Швеції; в Україні припадає на 1992 р.	Непрямий податок, є універсальним акцизом на додану вартість, що нараховується і сплачується на кожному етапі просування товарів (послуг) від виробника до кінцевого споживача, впливає на процеси ціноутворення й обсяги споживання.
Акцизні збори (акцизний податок)	В Україні були започатковані у X ст., найбільший розвиток отримали у XVI - XVIII	Непрямий податок є специфічним акцизом на споживання окремих видів товарів (продукції), визначених законодавством як підакцизні, що включається до ціни таких товарів (продукції).

Мито	Виникнення на території України відбулося до IX ст.	Є непрямим податком та стягується з товарів, які переміщуються через митний кордон України. Порядок стягнення здійснюється з урахуванням положень Податкового та Митного кодексів України

Джерело: розроблено авторами за даними [3; 4]

Розглянемо основні податки на споживання. Податок з продажу товарів і послуг також відомий як податок з роздрібного обороту (sales tax, retail sales tax), або одноступеневий податок з обороту, стягується одноразово на стадії продажу товару кінцевому споживачу. Особи, які придбавають товари для подальшого їх використання у виробничій діяльності та одночасно надають підтверджувальні документи про цю обставину, звільняються від його сплати. Податок з обороту на відміну від податку з продажу стягується по всьому ланцюжку виробництва й розподілу продукції (податок на реалізацію), на відміну від ПДВ створює інфляційний ефект, оскільки включається у вартість продукції проміжного споживання, тоді як при використанні ПДВ право відшкодування вхідного податку виключає виникнення такого ефекту.

Одноступеневий податок з обороту останнім часом справляється у 29 країнах. ПДВ і податок з продажів одночасно застосовуються лише в семи країнах, зокрема в деяких штатах Канади, Китаї та Індії [5, с. 21]. США – єдина держава з членів ОЕСР, що справляє податок з продажів як основний податок на споживання товарів і послуг. Він стягується в роздрібній торгівлі, причому досить успішно. Наприклад, в 2011 р. його надходження становили 2,57 % ВВП. У США цей податок запроваджено на рівні 46 штатів, а також на місцевому рівні. Адміністрування місцевого податку здійснюється на рівні штату [6, с. 130; 7, с. 276-290]. Розмір податку залежить від законів кожного штату, а ставки коливаються в межах від 4 до 10% від суми покупки. Деякі штати стягують цей податок лише з окремої групи товарів або від якоїсь певної суми покупки. Зазвичай звільнені від оподаткування бакалійні товари та лікарські засоби, що видаються по рецепту. У штатах Аляска, Делавер, Монтана, Нью-Гемпшир, Орегон взагалі відсутній податок з продажів. У штаті Мічиган,

одному на всю країну, з 1975 р. запроваджено ПДВ. Дискусії навколо ПДВ ведуться в США багато років, проте його досі не запроваджено [8; 9; 10].

При обслуговуванні покупок через інтернет-магазин оподатковувана сума надходить на користь того штату, звідки був відправлений товар. При онлайн-покупках, податок враховується з доставленням до місця призначення. Якщо клієнт отримав своє замовлення, але магазин не сплатив податок з продаж, то за правилами штатів покупець повинен задекларувати свої закупки. А потім сплатити податок, розмір якого буде рівним встановленому податку з продаж [9].

У США крім податку з продажів справляються також акцизи на різні види продукції (алкогольні напої, тютюнові вироби, нафтопродукти, шини, знаряддя для мисливства та рибальства, транспортні засоби, бензин), комунікаційні послуги. Їх частка у доходах федерального бюджету становить близько 4%, або 70 млрд доларів. Акцизи на бензин мають найбільше значення. До акцизів також прирівнюються природоохоронні збори, оскільки вони включаються до ціни хімічної та іншої продукції, що є небезпечною для навколишнього середовища [8].

Досвід справляння податків на споживання США свідчить про наявну нормативно-врегульовану систему їх адміністрування, здатну забезпечувати суттєві бюджетні надходження. На нашу думку, з метою оптимізації порядку справляння податків на споживання в Україні можна перейняти досвід США щодо оподаткування товарів при їх покупці через інтернет-магазини та онлайн-покупках, а також встановити аналогічний податку з продажів рівень податкових ставок для ПДВ, застосовуючи при цьому диференційований підхід.

ПДВ серед податків на споживання є найбільш поширеним і застосовується більш ніж у 150 країнах світу. У країнах ЄС прийнято такі схеми адміністрування ПДВ, які дають змогу здійснювати точне його нарахування та відшкодування, особливо на товари й послуги експортного призначення. У зарубіжній податковій практиці поширені два методи стягування ПДВ. Найбільш прийнятним є метод, при якому покупець у загальній вартості товару, послуги сплачує продавцю ПДВ, а він виписує на вказану суму покупцю товарний чек, або рахунок-фактуру, або податкову накладну. Покупець у разі застосування придбаної продукції у

подальшій виробничій діяльності за наявності товарного чеку повинен сплачену ним суму «вхідного» ПДВ у вартості товару врахувати при обчисленні суми «вихідного» ПДВ, тим самим зменшити податкове зобов'язання зі сплати ПДВ. Цей метод застосовують і в Україні. Інший метод обчислення ПДВ не є таким розповсюдженим, застосовується в окремих країнах і не передбачає застосування товарних накладних, а обчислюється за обліковими даними відповідної уповноваженої установи [6, с. 130; 7]. Уряди більшості зарубіжних країн при справлянні ПДВ застосовують диференційований підхід і встановлюють для різних категорій товарів та послуг декілька ставок, серед них є основна та нульова. Однак, в останні роки відбувається суттєве підвищення їх рівня: від 5% в Японії та Канаді до 25% у Данії, Ісландії, Норвегії, Швеції та 27% в Угорщині. В країнах ЄС основна ставка ПДВ має певні межі й не може бути менш ніж 15%. Приблизно в половині держав – членів ОЕСР основна ставка ПДВ становить від 15% до 21%, а приблизно в третині цих держав перевищує 21% [7]. Знижені ставки ПДВ у зарубіжних країнах застосовуються для підтримання малозабезпечених верств населення при оподаткуванні товарів першої необхідності (харчові продукти, вода, лікарські засоби тощо), громадських послуг (транспортне обслуговування, зв'язок, інформаційні послуги, послуги державних установ) та здійсненні корисних для здоров'я людини видів діяльності (благодійність, спорт, культура) [там само].

В окремих зарубіжних країнах застосовується пільгове оподаткування ПДВ або звільнення від його сплати, під яке підпадають насамперед представники малого бізнесу, в яких витрати, пов'язані зі сплатою ПДВ, можуть бути більшими за дохід. При цьому гранична межа річного обороту доходів у різних країнах суттєво відрізняється. Наприклад, в Австрії, Великобританії, Угорщині, Ірландії, Італії, Польщі, Словаччині, Словенії, Франції, Чехії, Швейцарії, Естонії, Японії звільненню від сплати ПДВ підлягають платники з рівнем обороту доходів, що перевищує 30 тис доларів США. У Бельгії, Німеччині, Греції, Данії, Ізраїлі, Ісландії, Нідерландах, Норвегії, Португалії, Фінляндії, Швеції отримують звільнення платники ПДВ з річним оборотом від 1 500 до 30 тис доларів США. В Іспанії та Туреччині пільгове оподаткування ПДВ не застосовується [7].

Практика справляння ПДВ у Великобританії дає приклад того, як можна його пристосувати не лише для фіскальних цілей, але й для виконання екологічних і соціальних завдань. Так, через світову економічну кризу урядом країни було впроваджено додаткові пільгові заходи, зокрема з 01.12. 2008 р. по 01.01.2010 р. стандартну ставку ПДВ було знижено до 15%; встановлено ставку ПДВ у розмірі 5% для суб'єктів, що застосовують у своїй діяльності енергоощадне обладнання й тим самим економлять паливо та зменшують шкідливі викиди в атмосферу; для суб'єктів будівельної індустрії встановлено нульову ставку ПДВ. Крім того, у Великобританії деякі акцизи пристосовані до вирішення завдань екологічної політики. Так, акциз на автомобілі при максимумі викидів CO_2 (255 г/км і вище) складає 435 £ для авто, зареєстрованих до 1 березня 2001 р., і 950 £, вперше поставлених на облік з 2010 р. Величину викидів диференційовано на 25 позицій, при викидах до 100 г CO_2 на кілометр пробігу ставка – нуль. Принцип «зелених податків» застосовано і до акцизів на моторні палива, тут мінімальні ставки передбачено для найбільш екологічно чистих моторних палив [7, с. 276]. Така практика є дуже корисною для України. Частка податків у ціні пального (акциз плюс ПДВ) сягає 55%, що істотно вище, ніж у США. Нульова ставка на електроенергію – явний стимул до виробництва та запрошення до використання електромобілів [там само, с. 278 – 279; 14].

У країнах ЄС гармонізованим можна вважати застосування специфічних акцизів тільки в Австрії, Іспанії, Ірландії, Люксембурзі, Португалії. Решта країн розширили перелік підакцизних товарів і віднесли до них такі: безалкогольні напої (Німеччина, Нідерланди, Швеція, Данія, Франція, Фінляндія, Бельгія); каву та чай (Німеччина, Данія); цукор, сіль, сірники, предмети розкоші тощо. Найбільша кількість підакцизних товарів серед країн ЄС існує в Данії, вона залишається єдиною країною, яка застосовує єдину ставку ПДВ для всіх з мінімальною кількістю пільг та виключень. Найнижчі адвалорні ставки застосовуються в Данії, Нідерландах, Сербії, найвищі – в Італії, Естонії, Фінляндії. Дохідність специфічних акцизів збільшується щороку, як в ЄС у цілому, так і в окремих країнах. Тож розширюючи перелік підакцизних товарів і діапазон ставок та обираючи різні

комбінації ставок для них, країна компенсує втрату регуляторних властивостей універсального акцизу внаслідок застосування специфічних акцизів. Розширення спектру підакцизних товарів обумовлено передусім необхідністю збільшувати надходження до бюджету за умов зменшення податкового навантаження на доходи та капітал [12, с. 120].

У світовій податковій практиці стягнення специфічних акцизів застосовуються пільги з метою регулювання товарообороту або стимулювання виробництва окремих товарів. Найбільш поширеним типом податкового вирахування можна вважати так звану податкову премію (tax refund). Вона застосовується в Бельгії, Словенії, Франції, Іспанії при купівлі дизельного палива. Це механізм повернення сплаченого акцизного податку в одній країні при виїзді в іншу країну. Зменшення ставки податку або звільнення від його сплати (tax relief) використовується переважно з метою захисту вітчизняного товаровиробника підакцизного продукту Так, в Бельгії звільнені від сплати акцизного податку виробники напоїв, отриманих шляхом ферментації, а більше ніж в половині країн ЄС застосовується нульова ставка акцизного податку на натуральні виноградні не ігристі вина [12, с. 120].

Можливість застосування податкової пільги tax relief передбачено Директивою ЄС 92/83 відносно алкогольних напоїв з низьким вмістом алкоголю – не вище 10%. Знижені ставки на окремі види алкогольних напоїв застосовуються у Франції (ром) і Греції (анісова горілка). У більшості випадків зазначена пільга застосовується у сфері оподаткування палива, електроенергії та відносно альтернативних джерел енергії з метою підтримати енергетичну безпеку [там само].

У країнах ЄС крім звільнення від ПДВ та застосування нульової ставки, як своєрідну пільгу використовують знижені ставки податку. Про обсяги поширення даної пільги свідчить те, що частка податкової бази, яка оподатковується за зниженими ставками, становить у Греції 37% загальної податкової бази з ПДВ, в Іспанії – 57%, Італії – 41%, Люксембурзі – 53%, Нідерландах – 26%, Франції – 29%. Однак, зменшення ставок податку призводить до зростання можливостей мінімізації податкових зобов‘язань [13, с. 59 - 60].

Висновки та перспективи подальших пошуків. Податкові пільги з ПДВ в європейських країнах мають переважно соціальну спрямованість і надаються кінцевим споживачам, що відповідає його сутності як податку на споживання. Система пільг щодо цього податку в Україні спрямована переважно на виробників.

В Україні з метою забезпечення реалізації, задекларованих у країнах ЄС принципів неупередженості та нейтральності, насамперед щодо ПДВ та акцизного податку, потрібно уніфікувати ставки ПДВ. Це означає не тільки зменшення фіскального впливу ПДВ на купівельну спроможність його платників. Зниження ставки ПДВ не розв'язує проблему надмірного податкового навантаження, оскільки залишається зацікавленість у приховуванні доходів від податку на прибуток і на доходи фізичних осіб. Для зменшення тіньових оборотів і незаконного відшкодування ПДВ потрібно вдосконалювати його адміністрування, зокрема шляхом широкої кооперації підрозділів фіскальної служби, які займаються питаннями стягнення ПДВ і податку на прибуток, а також обміну інформацією між фінансовими відомствами різних країн [5, с. 27].

ПДВ та акцизи є тими податками, що впроваджуються для досягнення різних фіскально-регулівних ефектів, виходячи з певних об'єктивних умов розвитку національних економік. Механізми їхнього використання мають бути гнучкими і доречними. Саме у цьому напряму мають відбуватися подальші пошуки наукових досліджень.

Література:

1. Козак Ю.Г., Пахомов Ю.М., Логвінова Н.С. Міжнародна макроекономіка. Навч. посібник. Вид. 3-тє перероб. та доп. К.: Центр учбової літератури, 2011. 364 с.
2. Дроздовська О.В., Озерчук О.В. Співвідношення прямих та непрямих податків у податковій системі України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. №10. С. 44 – 50. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/10_2017/10.pdf

3. Дєєва Н. М. Оподаткування в Україні : Навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2010. 544 с.
4. Шевченко О. П'ять етапів великого шляху. *Вісник податкової служби України*. 2006. №6. С. 61 – 63.
5. Луніна І.О. Особливості та наслідки застосування різних форм податку з обороту. *Фінанси України*. 2015. №6. С. 15 – 28.
6. Сторожук О.В., Гезей А.М. Економічна суть та світові тенденції розвитку універсального акцизу. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».* 2017. №1 (23). 2 т. С. 127 – 131. URL: file:///D:/Downloads/mnj_2017_1(2)__27.pdf
7. Килинкарова Е. В. Налоговое право зарубежных стран : учебник для бакалавриата и магистратуры. Москва: Издательство Юрайт, 2017. 354 с.
8. Андрущенко В.Л. Податкові системи зарубіжних держав: Навч. посібник. К.: Кондор Видавництво, 2012. 222 с.
9. Налоговая система США. URL: https://fbs-tax.com/tax-planning/usa/us-tax-system/
10. Размер налога с продаж (sales tax) в разных штатах США. URL: https://ruswi.com/razmer-naloga-s-prodazh-sales-tax-v-raznyh-shtatah-ssha
11. Кміть В.М., Строгуш В.М. Податки на споживання та оцінка їх впливу на стабілізацію державних фінансів в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. №4. С. 60 – 62. URL: file:///D:/Downloads/ipd_2013_4_16.pdf
12. Карпенко С.П. Сутність та особливості акцизного оподаткування: світовий досвід та перспективи в Україні. *Економіка та держава*. 2015. С. 117 – 121.
13. Матухно М.О. Система адміністрування ПДВ в Україні: стан та перспективи розвитку : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Ірпінь, 2015. С. 244.
14. Налогообложение (Великобритания) URL: https://fbs-tax.com/tax-planning/united-kingdom/taxation-in-united-kingdom/

УДК 323.01

Бертолон О.

Заступник голови Правління

ГО «Асоціація політологів та міжнародників УжНУ»,

аспірант кафедри політології та державного управління

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПЕРСПЕКТИВИ ВРЕГУЛЮВАННЯ УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКОГО ДИПЛОМАТИЧНОГО КОНФЛІКТУ ПІД ЧАС ПРЕЗИДЕНТСТВА ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО

PROSPECTS FOR SETTLEMENT OF UKRAINIAN-HUNGARIAN DIPLOMATIC CONFLICT DURING THE PRESIDENCY OF VOLODYMYR ZELENSKYY

Анотація. Ця стаття присвячена аналізу сучасному стану угорсько-українських дипломатичних відносин після обрання Президентом України Володимира Зеленського. Відносини між Україною та Угорщиною надзвичайно загострилися протягом 2017-2019 років, конфлікт, який спочатку стосувався захисту прав національної меншини та території України отримувати освіту угорською мовою, швидко поширився на питання євроатлантичної інтеграції України, громадянства та політичної співпраці. Після обрання Президентом України Володимира Зеленського були створені реальні передумови для врегулювання українського-угорського дипломатичного конфлікту, зокрема нова українська влада, відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії, внесла зміни до Закону України «Про освіту», яким продовжила термін набуття дії закону до 2023 року та вивела із під дії закону приватні навчальні заклади. У той же час, лютневий візит глави МЗС Угорщини до України засвідчив готовність Будапешта до пошуку компромісного рішення освітнього конфлікту із новою українською владою для розблокування євроатлантичної інтеграції Києва, чим угорська сторона фактично грала на руку Росії, яка зацікавлена у подальшому конфлікті двох країн та дестабілізації ситуації в Україні. На думку політичних експертів переговори Президента України Володимир Зеленського та прем'єр-міністра Угорщини Віктора Орбана, які можуть відбутися вже навесні, зовсім не будуть формальністю, і політичний стиль обох лідерів дозволяє це стверджувати

із певністю. У випадку успішного вирішення угорсько-українського дипломатичного конфлікту, офіційний Будапешт через свого представника у Європейській комісії зміг би надати вагому підтримку Україні перед євроструктурами та міжнародними організаціями, зокрема сприяти пришвидшенню євроінтеграційних процесів та реформ в Україні, що також відповідає інтересам усіх національних меншин, які проживають на її території.

Ключові слова: Закон України «Про освіту», офіційний Будапешт, загострення політичних відносин, блокування євроатлантичних намірів, Венеціанська комісія

Summary. This article is devoted to the analysis of the current state of Hungarian-Ukrainian diplomatic relations after the election of President of Ukraine Volodymyr Zelensky. Relations between Ukraine and Hungary have intensified over the years 2017-2019, and the conflict, which initially concerned the protection of the rights of the national minority and the territory of Ukraine to receive education in Hungarian, quickly spread to the issues of Ukraine's Euro-Atlantic integration, citizenship and political cooperation. After the election of President of Ukraine Volodymyr Zelensky, real preconditions were created for the settlement of the Ukrainian-Hungarian diplomatic conflict, in particular the new Ukrainian authorities, in accordance with the recommendations of the Venice Commission, amended the Law of Ukraine "On Education", which extended the validity of the law until 2023. by law private schools. At the same time, the Hungarian Foreign Minister's February visit to Ukraine indicated Budapest's willingness to seek a compromise solution to the educational conflict with the new Ukrainian authorities to unlock Kiev's Euro-Atlantic integration, which the Hungarian side actually played on Russia's hand, which is interested in further conflict and countries in Ukraine. According to political experts, the negotiations between the President of Ukraine Volodymyr Zelensky and the Prime Minister of Hungary Viktor Orban, which may take place in the spring, will not be a formality at all, and the political style of both leaders allows to say this with certainty. If the Hungarian-Ukrainian diplomatic conflict is resolved successfully, official Budapest, through its representative in the European Commission, could support Ukraine's strong support to Euro-structures and international organizations, in particular, to promote the European integration processes and reforms in Ukraine, which also respond to the interests of all national minorities in its territory.

Keywords: Law of Ukraine "On education", official Budapest, aggravation of political relations, blocking of Euro-Atlantic intentions, Venice Commission

Постановка проблеми. Дипломатичні між Україною та Угорщиною протягом 2017-2019 років надзвичайно загострилися, конфлікт, який спочатку стосувався захисту прав національної меншини та території України отримувати освіту угорською мовою, швидко поширився на питання євроатлантичної інтеграції України, громадянства та політичної співпраці.

Будь-які спроби вирішити конфлікт завершувалися нічим, створюючи відчуття, що сторони зайшли в глухий кут, виходу з якого немає. Це відчуття підживлюється регулярними новими загостреннями у відносинах двох країн, що, підживлювалися штучно створеними акціями країною агресором Російською Федерацією, яка вже кілька років намагається розсварити на Закарпатті українців і угорці

Однак реальний шанс на порозуміння між Києвом та Будапештом з'явився після обрання Президентом України в квітні 2019 року Володимира Зеленського.

Аналіз основних досліджень і публікацій засвідчує, що про сучасні проблеми українсько-угорських двосторонніх відносин започаткували появу ряду політологічних оцінок у засобах масової інформації та науковій літературі. Так, прогнозуючи подальший розвиток подій, аналітик Д.Тужанський зазначив, що Закон України «Про освіту» є лише одним із аспектів проблемних питань між Києвом та Будапештом, насправді ж невирішеними залишається набагато більших сфер співробітництва між двома країнами[9]. У своїх публікаціях вказаний аналітик порталу «Європейської правди» чітко визначає ризики реалізації мовної статті Закону «Про освіту» та надає рекомендації офіційній владі стосовно усунення мовного конфлікту у відносинах із офіційним Будапештом[10].

Політичне підґрунтя на дипломатичній арені Центрально-Східної Європи довкола суперечок щодо мовної статті Закону України «Про освіту» розглядає у своїй статті Н.Тарасенко[4].

Формулювання цілей статті. Головною метою нашого дослідження є визначення на основі фактичного матеріалу проблемних питань сучасних угорсько-українських двосторонніх дипломатичних відносин та перспектив їх вирішення під час Президентства в Україні Володимира Зеленського.

Виклад основного матеріалу. Уряд Угорщини одразу ж після обрання нового Президента, вустами свого глави МЗС Угорщини Петера Сійярто заявило, що «Зеленський - це нова надія для Будапешта», а на церемонію інавгурації прибув особисто Президент Угорщини Янош Адер, котрий одразу ж

зазначив про готовність угорської сторони провести двосторонні переговори на найвищому рівні для врегулювання «освітнього конфлікту», який тільки загострився після ухвалення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [5].

Крім того, угорська сторона була зацікавлена у терміновому досягненні двостронніх домовленостей із новою владою в Україні через оголошення Зеленським дострокових виборів до Верховної Ради Україну липні минулого року, на яких незважаючи на активну фінансову та інформаційну підтримку угорського уряду голова Товариства угорської культури Закарпаття – Василь Брензович незміг отримати перемогу при виборчому окрузі № 73 із центром у м. Виноградово, де проживала найбільша частка угорського населення на території Закарпатської області.

Однак незважаючи на всі спроби угорського МЗС та заклики політичних сил угорської національної меншини Закарпаття до команди новообраного Президента України, офіційний Київ повністю зосередився на «зовнішньополітичному фронті» на підготовці до проведення чергової зустрічі «Нормандської четвірки», що мало б відкрити перспективу закінчення військових дій на Сході України, відповідно до передвиборчих обіцянок новообраного Президента.

Після невдалих спроб щодо організації зустрічі Зеленський-Орбан, угорський уряд повернувся до тактики створення зовнішніх важелів впливу на Київ, зокрема запопросив для себе при формуванні нового складу Європейської комісії важливий портфель єврокомісара з політики сусідства та розширення ЄС.

Спочатку запропоновану прем’єр-міністром Віктором Орбаном кандидату, колишній міністр юстиції Угорщини Ласло Трочані, правовий комітет Європарламенту відмовив через конфлікт інтересів, відтак новим єврокомісаром від Угорщини став маловідомий угорський технократ Олівер Варгеї, який з 2015 року працював постійним представником Угорщини в ЄС [6].

Експерти одразу ж попередили, про подальшу тактику угорської сторони вирішувати всі конфліктні питання (мовний та освітній закони, подвійне

громадянство, політичне представництво, тощо) із Україною через призму євроінтеграційних прагнень Києва, подібну тактику офіційний Будапешт уже реалізовував через постійне блокування засідання комісії Україна-НАТО на найвищому рівні, починаючи із вересня 2017 року після ухвалення нового Закону України «Про освіту».

Наприкінці 2019 року політичні відносини двох країн знову загострилися, коли Джордж Кент, високопосадовець Держдепу США, відповідальний за відносини з Україною, на допиті в рамках процедури імпічменту президента США розповів, що прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан та президент РФ Володимір Путін «активно паплюжили Україну» перед Дональдом Трампом, «заявляючи, що вона корумпована, кажучи, що Зеленський підкоряється олігархам, зокрема згадуючи про цього одного олігарха Коломойського, негативно формуючи картину про Україну і навіть особисто стосовно новообраного Президента». Пізніше, реагуючи на дану інформацію угорське МЗС заперечило, що на травневих переговорах між Президентом США та Прем'єром Угорщини йшла мова про новообраного президента України[7].

У той же час, 03 грудня 2019 року спікер Держдуми РФ В'ячеслав Володін заявив, що до них звернулися Державні збори Угорщини з пропозицією об'єднати зусилля для того, щоб відстояти права національних меншин в Україні, у першу чергу на вивчення мови, які після ухвалення Верховною Радою закону про мову такого права позбавлені», – сказав він. У цьому зв'язку Посольство України в Будапешті звернулося до угорської сторони для перевірки зазначеної інформації і отримало відповідь, що, з огляду на те, що Державні збори Угорщини не ухвалювали таких заяв, вони ані усно, ані письмово не могли передавати таку інформацію в ході угорсько-російських переговорів на рівні парламентів [8].

Пізніше Державна дума РФ оприлюднила нібито лист голови Державних зборів Угорщини Ласло Ковера до спікер російської Держдуми Володіна щодо захисту прав угорців Закарпаття, датованої жовтнем 2017 року. Офіційний Будапешт жодним чином появу вказаного документа досі не прокоментувало.

Тим часом за Угорщиною в українському суспільстві міцно закріпився імідж недруга. Експерти-міжнародники, опитані "Українською призмою", поставили її на друге місце серед держав, ворожо налаштованих до України. Відразу після РФ, з відривом від усіх інших [9].

Після згаданих подій, новий шанс на порозуміння між Україною та Угорщиною з'явився доволі несподівано – у новорічну ніч. Новорічне привітання Президента України Володимира Зеленського зачепило за живе багатьох. Та якщо в Україні ця промова спровокувала гострі дебати, то в угорському уряді її сприйняли як "жест для відновлення добросусідських відносин" з Банкової. Для цього вистачило короткої фрази, сказаної Володимиром Зеленським угорською мовою. (Нагадаємо, серед відповідей на питання "Хто я?", один з варіантів Зеленського прозвучав угорською і означав "Житель Берегового, який береже свою рідну мову".)

Тому вже 1 січня 2020 року, в офіційний вихідний, на вітання Зеленського відреагував глава МЗС Угорщини Петер Сійярто такою заявою: «Ми вважаємо важливим і гарним жестом, що президент України говорив угорською мовою у своєму новорічному привітанні. Ми сподіваємося, що його слова незабаром будуть підкріплені діями, і що український парламент внесе зміни до законів про освіту та використання мов меншин, повернувши закарпатським угорцям ті права, які були раніше відібрані. Угорський уряд готовий вести діалог на найвищому рівні та в майбутньому надавати всю необхідну допомогу для сприяння швидкому розвитку України» [9].

У свою чергу Прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан 9 січня 2020 року на підсумковій конференції за результатами 2019 року для іноземних ЗМІ назвав Україну "великою країною" і заявив, що очікує зустрічі з президентом України Володимиром Зеленським, зазначивши "Наші стосунки розірвані, це потрібно змінити, для цього потрібна особиста зустріч, і я скромно кажу, що ми чекаємо своєї черги"[7].

Реагуючи на вище зазначене, тодішній віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Дмитро Кулеба запросив

голову МЗС Угорщини Петер Сійярто відвідати Україну в лютому для початку обговорення відновлення співробітництва двох країн[9].

На передодні візиту українська влада погодилася на серйозну поступку стосовно вимог офіційного Будапешта про виведення приватних навчальних закладів з-за меж 7-ї мовної статті Закону України «Про освіту», що було зроблено через ухвалення нового закону про середню освіту. Таким чином навчальний процес таких навчальних установах, Берегівський угорський інститут ім. Ф.Ракоці II та церковних ліцеях гарантовано залишиться угорською і після 2023 року, що важливо для угорської сторони через значне фінансування інфраструктури вказаних закладів.

Зокрема, 07 лютого поточного року під час візиту П.Сійярто із Д.Кулебою вдалося домовитися по відновленню діяльності змішаної угорсько-української змішаною комісії із питань економічного співробітництва у березні поточного року, яка не засідала із 2013 року. За словами учасників у разі успішного його проведення воно мало відкрити дорогу до зустрічі Віктора Орбана із Володимиром Зеленським[10].

Що стосується вирішення освітнього питання, на переговорах глава МЗС Угорщини, запропонував просив українського міністра освіти Ганну Новосад визнати, за прикладом кримськотатарської, угорську "мовою корінного народу" для можливості збереження викладання більшості навчальних предметів старших класах угорськомовних шкіл Закарпатської області, а також збільшити кількість уроків української мови, у зазначених школах без впливу на інші предмети.

У обох вище зазначених пропозиціях тодішній український міністр освіти відмовила П.Сійярто, зазначивши про те, що статус «мови корінного народу» в Україні, а дітям угорської національної меншини Закарпаття довелося би сидіти у школі 7 днів на тиждень при збільшенні кількості уроків державної мови.

І лише в одному керівниця МОН погодилася з угорським міністром – вона пообіцяла вести "системний діалог з освітянами Закарпаття" про те, як саме

школи меншин будуть переходити на змішану, двомовну систему навчання. Але цей намір був у Києва і до візиту угорського міністра.

Таким чином сенсі освітньої політики візит П.Сійярто до Києва виявився дуже корисним. Він допоміг офіційній Угорщині зрозуміти, що попри зміну влади в Україні підхід до питань освіти не змінився. А це означає, що подальша ескалація не допоможе жодній столиці.

На думку політичних експертів переговори Зеленського та Орбана, які можуть відбутися вже навесні, зовсім не будуть формальністю, і політичний стиль обох лідерів дозволяє це стверджувати із певністю.

Навряд чи є сенс чекати, що прямо на цій зустрічі Орбан відмовиться від угорського вето в Альянсі. Угорщина напевно захоче пересвідчитись, що нова влада триматиме слово. Тож від домовленостей лідерів, а також від їх виконання залежатиме надто багато. Але ще більше залежить від того, хто переможе у Будапешті – ті, хто просуває загострення "до кінця", чи ті, хто розуміє, що конфлікт зайшов у глухий кут і обом сторонам потрібне примирення [10].

Висновки. Отже, після обрання Президентом України Володимира Зеленського були створені реальні передумови для врегулювання українського-угорського дипломатичного конфлікту, зокрема нова українська влада, відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії, внесла зміни до Закону України «Про освіту», яким продовжила термін набуття дії закону до 2023 року та вивела із під дії закону приватні навчальні заклади.

Окрім того, заяви та дії засвідчили, що політика новообраного Президента України та нового складу Кабінету міністрів України направлені на шанування та дотримання прав усіх без виключень національних меншин країни, а також на встановлення добросусідських відносин із сусідніми країнами на взаємовигідних умовах.

У той же час, лютневий візит глави МЗС Угорщини до України засвідчив готовність Будапешта до пошуку компромісного рішення освітнього конфлікту із новою українською владою для розблокування євроатлантичної інтеграції

Києва, чим угорська сторона грала на руку Росії, яка зацікавлена у подальшому конфлікті двох країн та дестабілізації ситуації в Україні.

У випадку успішного вирішення угорсько-українського дипломатичного конфлікту, офіційний Будапешт через свого представника у Європейській комісії зміг би надати значну підтримка Україні перед євроструктурами та міжнародними організаціями, зокрема сприяти пришвидшенню євроінтеграційних процесів та реформ в Україні, що також відповідає інтересам національних меншин, які проживають на її території.

Література:

1. Бертолон О. Позиція Угорщини на міжнародній арені стосовно імплементації мовної статті Закону України «Про освіту». Європа і політика. Матеріали науково-практичної конференції «Україна – ЄС: двосторонні відносини у контексті загострення гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення прав національних меншин». (м. Ужгород, 3 травня 2018 року) – Ужгород. 2018. С. 32-36.
2. Бертолон О. Щодо українсько-угорського дипломатичного конфлікту в контексті впливу пропаганди РФ. Україна та Центральна Європа. Матеріали ІІ Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин». (м. Ужгород, 3 травня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 8–13.
3. Закон України, Про освіту, Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст. 380.
4. Тарасенко Н. Політичне підґрунтя суперечок навколо українського Закону «Про освіту», Україна: події, факти, коментарі, №19, С. 22-24.
5. «Для нас Зеленський – нова надія» – головний дипломат Угорщини про «мовний конфлікт» із Україною. [online] Доступно: https://www.radiosvoboda.org/a/30038216.html [02.04.2020]

6. Поразка Орбана: як Угорщину змусили змінити комісара, відповідального за Україну. [online] Доступно: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/10/1/7101393/ [23.11.2019]
7. Орбан хоче зустрітися з Зеленським, щоб змінити відносини Угорщини та України. [online] Доступно: https://espreso.tv/news/2020/01/09/orban_khoche_zustritysya_z_zelenskym_schob_zminyty_vidnosyny_ugorschyny_ta_ukrayiny [20.01.2020]
8. Російсько-угорський "захист нацменшин" в Україні: у Будапешті відрікаються від заяв Кремля. [online] Доступно: https://24tv.ua/rosiysko_ugorskiy_zahist_natsmenshin_v_ukrayini_u_budapeshti_vidrikayutsya_vid_zayav_kremlya_n1243479 [23.12.2019]
9. Компроміс заради НАТО: що може змінити зустріч Зеленського та Орбана. [online] Доступно: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/01/13/7105017/ [16.02.2020]
10. Умови миру для Зеленського: про що просив в Україні посланець прем'єра Угорщини. [online] Доступно: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/02/10/7106157/ [02.03.2020]

УДК:94(477+474,5)

Дацків І.
доктор. істор. наук, проф.,
зав. кафедри міжнародних відносин
та дипломатії Тернопільського
національного економічного університету

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКО-ЛИТОВСЬКИХ ВІДНОСИН У КУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ (КІНЕЦЬ XX – ПОЧАТОК XXI СТ.)

ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF UKRAINIAN-LITHUANIAN RELATIONS IN THE CULTURAL SPHERE (END OF XX - BEGINNING OF XXI CENTURY)

Анотація. У статті встановлено, що здобуття Україною державної незалежності відкрило нові можливості для співпраці з країнами світу, однією з яких була Литовська Республіка, традиція взаємин із котрою сягає епохи середньовіччя. З'ясовано, що політична взаємодія двох держав підкріплюється масштабною співпрацею в культурно-гуманітарній сфері. Культурні контакти України з Литвою мають давню історію, протягом якої етнічна та цивілізаційна близькість народів зумовила тісну взаємодію між ними. Починаючи з 1991 р. гуманітарний вимір відносин набуває нових рис. Налагоджуються прямі контакти між Академіями Наук та Міністерствами освіти та науки обох країн, створюються спільні проекти між науково-дослідними установами обох країн, здійснюється активний культурний обмін, реалізуються задуми у виставковій діяльності, проведенні спільних фестивалів, мистецьких імпрез. Це все сприяє ознайомленню громадськості з культурною спадщиною обох держав. Останнім часом, розвиток культурно-гуманітарного співробітництва між Україною та Литвою спрямовується на активізацію роботи щодо збереження існуючих пам'яток культури і пам'ятних місць у Литві пов'язаних з Україною. Крім того, співробітництво здійснюється у таких галузях, як консульське обслуговування, соціальне забезпечення, туризм та спорт. Але пріоритетним напрямом виступає розширення мережі міжуніверситетського та академічного обміну, створення центрів україністики та литуаністики при ЗВО України та Литви, що сприятиме кращій взаємній обізнаності історії та культури двох країн. Чималий досвід співпраці між країнами існує і у сфері регіонального співробітництва, метою якого є поглиблення контактів між окремими регіонами обох держав.

Ключові слова: Україна, Литовська Республіка, співпраця, гуманітарна сфера, міжнародні відносини.

Summary. The article found that Ukraine's acquisition of state independence opened up new opportunities for cooperation with countries of the world, one of which was the Republic of Lithuania, a tradition of relations dating back to the Middle Ages. It has been found that political cooperation between the two countries is supported by large-scale cooperation in the cultural and humanitarian sphere. Ukraine's cultural contacts with Lithuania have a long history, during which ethnic and civilizational closeness of peoples led to close interaction between them. Since 1991, the humanitarian dimension of relations has acquired new features. Direct contacts are established between the Academies of Sciences and the Ministries of Education and Science of the two countries, joint projects are created between the research institutions of both countries, active cultural exchange is carried out, plans for exhibitions, joint festivals and artistic events are realized. It all helps to make the cultural heritage of both countries public. Recently, the development of cultural and humanitarian cooperation between Ukraine and Lithuania is aimed at intensifying work on the preservation of existing cultural and monumental sites in Lithuania related to Ukraine. In addition, cooperation is carried out in areas such as consular services, social security, tourism and sports. But the priority is to expand the network of inter-university and academic exchanges, establish centers of Ukrainian and Lithuanian studies in the Defense Law of Ukraine and Lithuania, which will contribute to a better mutual awareness of the history and culture of the two countries. There is also considerable experience of cooperation between the countries in the field of regional cooperation, the purpose of which is to deepen contacts between the individual regions of both countries.

Keywords: Ukraine, Lithuania, cooperation, humanitarian sphere, international relations.

Постановка проблеми. Успішний розвиток будь-якої суверенної держави визначається збалансованістю й взаємозв’язком її внутрішньої та зовнішньої політики на основі чіткого усвідомлення і надійного забезпечення її національних інтересів. З огляду на це українське державотворення не може бути унікальним, а повинно враховувати загальносвітові тенденції, зокрема досвід сусідніх європейських країн.

Двосторонні відносини України з Балтійськими державами завжди позначались дружнім, конструктивним і взаємовигідним характером співпраці. Ці країни зближують подібні погляди щодо актуальних питань європейської та світової безпеки, спільні прагнення в політичній, економічній, культурній та

інших сферах. Країни Балтії, будучи членами НАТО та ЄС, є прихильниками України на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції. Тісні взаємини між ними й Україною визначаються не лише історичними чинниками – входженням українських земель до колись могутнього Великого князівства Литовського та спільною належністю до СРСР, а й участю в проектах диверсифікації джерел і шляхів постачання енергоресурсів із Каспію та Центральної Азії до Європи та в створенні «клубу друзів» для протидії амбіційній і жорстокій політиці Російської Федерації стосовно сусідніх держав, зокрема і зацікавленістю Литви в ролі носія демократії та європейських цінностей у Східній Європі.

Відтак, посилення інтересу історичної науки до дослідження українсько-литовських відносин у новітній геополітичній системі стало закономірною вимогою часу. Актуалізація дослідження двосторонніх відносин між Україною та Литовською Республікою обумовлена також тим, що ці країни мають багатовікове спільне історичне минуле, чисельну українську національну меншину в Литовській Республіці, тісні культурні зв'язки. Окрім того, дослідження українсько-литовських відносин у XX ст. належить до актуальних проблем історії зовнішньої політики України та міжнародних відносин.

Становлення відносин між Україною та Литвою, як незалежних держав, стало можливим завдяки змінам у Європі наприкінці XX – на початку XXI століття. Відносини між двома державами набули нового виміру і поступово переросли в тісну політичну, економічну, наукову та культурну співпрацю, що характеризується сьогодні як стратегічне партнерство.

Метою статті є аналіз процесу становлення та розвитку українсько-литовських міждержавних взаємин сучасності у культурній сфері наприкінці XX – початку XXI ст., як найбільш результативної та масової форми спілкування між обома державами.

Ступінь наукової розробки проблеми. З кінця 1990-х років починає зростати кількість публікацій узагальнюючого характеру про зовнішню політику України та місце незалежної української держави в глобальній системі

міжнародних відносин, де українсько-литовські взаємини розглядалися у загальноєвропейському і регіональному контексті. Серед українських науковців, які зробили внесок у вивчення досліджуваних нами питань можна виділити праці Н. Кононенка та Р. Балабан [1], Т. Пушкаренко-Щербини [2], В. Сергійчука [3], І. Туряниці [4] та ін. Доречно зазначити, що в українській та зарубіжній історіографії проблема українсько-литовських відносини не є комплексно дослідженою. Загалом, українсько-литовські відносини у цих дослідженнях представлені як складова балтійського вектора зовнішньої політики України та висвітлюються лише побіжно.

Виклад основного матеріалу. Розвиток сучасних відносин як між державами, так і національними спільнотами загалом, часто викликає запитання: в чому причина сприятливої соціально-психологічної атмосфери співробітництва тих чи інших країн, властивої як громадянському суспільству, так і політикам, намагання їх бути ближче і відкритіше один до одного і що лежить в основі такого позитивного сприйняття та ставлення?

Відповідаючи на це, здавалося б просте питання, та застосовуючи його по відношенню до українсько-литовських відносин, варто відзначити, що саме образ минулого, сконструйований в історичній пам’яті відіграли і продовжують відігравати неабияку роль у налагодженні нових відносин між країнами. Спогади про минуле виникають в соціальному, культурному, економічному та політичному контекстах, які вони відображають і з якими мають справу [5, с. 23]. Відтак, ці контексти безпосередньо впливають на образи взаємосприйняття індивідів і колективних суб’єктів у сучасних умовах суспільного буття. Образ України в Литві й навпаки, значною мірою, відштовхується від спільного українсько-литовського періоду історії, більше того, він став фундаментальним блоком національно-державної ідеології, котра прямо впливає на відносини обох країн і народів.

Загалом образ Литовської Республіки щодо України формувався практично позитивно (як і в Україні по відношенню до Литви) та сприймається передусім через призму спільного практично безконфліктного існування з

Україною в історичному, соціокультурному та політичному просторі спочатку у Великому князівстві Литовському, потім Речі Посполитій, Російській імперії та Радянському Союзі. Така звичка сприйняття: бути поряд – неодноразова знаходила відображення і у сьогоднішніх відносинах між обома країнами. Особливо вона стосується питань культурної співпраці, адже саме культурні зв'язки між українським і литовським народами мають давню традицію та сягають ще княжих часів, зокрема періоду існування Галицько-Волинського князівства, складаючи вагомий сегмент тої ж історичної пам'яті.

Литовське князівство успадкувало чимало елементів культури і державності Київської Русі, що дало підстави російському історикові Г. Вернадському стверджувати, що рецепцію давньокиївської культурної та правничої спадщини радше варто шукати в Литовській Русі, ніж у Московській [6, с.110].

Отже, з набуттям Україною незалежності міждержавні стосунки у культурно-гуманітарній сфері набули нових рис. З 1993 р. почали налагоджуватись прямі зв'язки між міністерствами, відомствами, державними установами, навчальними закладами, творчими спілками та художніми колективами. Узгодження основних питань про співпрацю у сфері культури, науки й освіти супроводжувалось підписанням перших угод у цій галузі. У серпні 1993 р. було укладено Угоду між Урядом України та Урядом Литовської Республіки щодо співпраці в галузі освіти, науки та культури.

У відповідності до цієї угоди українська та литовська сторони договорилися налагодити співробітництво між відповідними організаціями і установами обох держав у галузі освіти, науки, культури, спорту, туризму. Статтею 3 Угоди передбачено взаємодію в галузі освіти та науки шляхом обміну студентами та аспірантами, викладачами, вченими та фахівцями; налагодження прямих комунікацій між відповідними міністерствами, учбовими закладами та установами; виконання спільних науково-дослідницьких проектів тощо [7].

Згідно із положенням статті 6 двосторонні відносин у сфері культури здійснюватимуться шляхом заохочення прямого співробітництва між органами

управління та закладами культури, проведення Днів культури та мистецтв, фестивалів народної творчості, тижнів кіно [7]. Помітними подіями стали відзначення пам'ятних дат та подій в історії двох держав.

Відтак, 12 жовтня 1995 р. у Вільнюсі у Національній бібліотеці ім. М. Маж-відаса була відкрита виставка української книги з історії, культури і мистецтва [8, с. 157], присвячена 400-річчю від дня народження українського гетьмана Богдана Хмельницького.

Про зацікавленість у розвитку культурно-гуманітарного співробітництва свідчить створення спеціальних інституцій, що мають сприяти покращенню відносин між Україною та Литвою у цій сфері.

У 1999 р. з ініціативи президентів Литви й України було створено Українсько-литовський фонд імені Т. Шевченка. Це є неурядова громадська організація, що покликана сприяти економічним, культурним, науковим, освітянським зв'язкам між Україною та Литовською Республікою. Крім того, в межах Фонду здійснюється щорічне вручення премій діячам літератури й мистецтв двох країн**.** Головою Фонду з українського боку є В. Антонов (з 2007 р. – Генеральний Почесний консул Литовської Республіки у Львові). З литовського боку співголовою Фонду – А. Кумжа – Посол Литви в Україні на протязі 1999–2006 рр.

У грудні 2000 р. премію Українсько-литовського фонду ім. Тараса Шевченка отримав литовський письменник Й. Стрелкунас за переклади творів українських поетів литовською мовою. У лютому 2001 р. Фонд організував Дні литовської культури у Львові, виставку литовської графіки і живопису на папері у Музеї етнографії та художнього промислу, виставку литовської фотографії у Фотогалереї В. Пилип'юка. У грудні 2001 р. Фонд провів доброчинну акцію «Дітям – від святого Миколая» [8, с. 160].

27 березня 2002 р. відбулася церемонія вручення премій в номінації «Лицарі Свободи». З литовської сторони нагороду отримали В. Ландсбергіс, з української – І. Сеник, Ю. Шухевич та І. Гель. Окремі відзнаки також отримають

львівська журналістка Л. Янас і режисер із Сімферополя В. Косов за «вагомий внесок у розвиток культурних зв'язків між Литвою та Україною» [9].

Вручення премій Українсько-литовського фонду імені Тараса Шевченка відбулося і у 2004 р. Головну премію за видатний внесок у розвиток українсько-литовських відносин одержав відомий литовський поет і перекладач А. Балтакіс. Серед його досягнень Фондом були відзначені переклад творів Т. Шевченка й Д. Павличка литовською мовою.

Про інтерес Литви до України свідчить також створення товариства «Литва – Україна» (1997 р.) яке очолив відомий політичний і державний діяч Литви Р. Озолас. Зокрема, в ході зустрічі Р. Озоласа з литовськими підприємцями, що співпрацюють з українськими фірмами, литовські бізнесмени виявили зацікавленість в наданні благодійної допомоги в організації культурних заходів, в т.ч. українській діаспорі [8, с. 161].

Культурно-гуманітарна співпраця між Україною і Литвою здійснюється на основі підписаної під час офіційного візиту Президента України до Литовської Республіки 22–24 квітня 2001 р. рамкової Угоди про співпрацю між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством культури Литви, яка стала правовою основою культурних обмінів між державами та імпульсом для активізації співпраці в цій галузі [10].

Положення угоди спрямовані на розвиток співпраці у сфері культури шляхом обміну мистецькими колективами, виставками сучасного мистецтва та музейними експозиціями на умовах взаємності. З метою покращення стану відносин у культурній сфері країни визначилися у питаннях спільної зацікавленості, на які буде скерована їх діяльність: захист культурної спадщини, обмін делегаціями спеціалістів, експертів і митців, співробітництво на рівні закладів культури та мистецтв двох держав.

Динамічним напрямом культурно-гуманітарної співпраці став обмін творчими, театральними, музичними, естрадними та фольклорними імпрезами, проведення виставок образотворчого мистецтва, гастролей, творчих зустрічей з літераторами, митцями.

З нагоди 10-річчя незалежності України відбувся обмін виставками. Зокрема, в м. Клайпеда відбулось урочисте відкриття виставки українського народного мистецтва, на якій було представлено роботи українських майстрів вишиванки та чеканної справи. Окрім цього, 22 серпня 2001 р. в Литовській національній бібліотеці ім. М. Мажвідаса урочисто відкрилась книжкова виставка Національної Бібліотеки України ім. Вернадського «Незалежній Україні – 10 років». Експозицію цієї виставки складали більш ніж 200 видань про сучасну зовнішню та внутрішню політику України. Також, на державних телеканалах Литви продемонстрували українські фільми («Данило – князь Галицький», «На полі крові», «Сон», «Фучжоу».) [8 с. 163].

Конкретизовані напрями двосторонньої співпраці визначені положеннями Програми культурного співробітництва між Міністерством культури і туризму України і Міністерством культури Литви на 2008–2010 рр., [11], що була підписана 14 лютого 2008 р. Зокрема, Україна і Литовська Республіка домовились співпрацювати у сфері сучасної хореографії і балету, образотворчого мистецтва, сприяти співробітництву між українськими і литовськими кінематографістами, режисерами, продюсерами, кіностудіями, кінофестивалями і асоціаціями кінематографістів, театральними установами, в налагодженні прямих контактів між бібліотеками і музеями своїх держав.

Варто зазначити, що останнім часом, розвиток культурно-гуманітарної співпраці між Україною та Литовською республікою спрямовується на інтенсифікацію культурного обміну, активізацію роботи щодо збереження існуючих пам’яток культури і пам’ятних місць у Литві пов’язаних із Україною. Цікавою у цьому плані виявилася зустріч у Кам’янці-Подільському почесних консулів Литовської Республіки в Україні, голів литовських товариств в Україні, представників культури та бізнесу України та дипломатів Посольства Литви в Україні у жовтні 2008 р. Окрім питань, що стосувалися литовців, які проживають в Україні, у міський Ратуші під час круглого столу на тему «Збереження історичної спадщини в Україні та Литві» виступили українські та литовські історики, представники установ з охорони історичних пам’яток, які

обговорювали роль князів Коріатовичів в історії регіону і всієї України, підняли питання збереження історико-культурної спадщини Великого Князівства Литовського. Представник Державної комісії культурної спадщини Литви Й. Глямжа розповів про основні напрями державної політики у сфері збереження культурної спадщини у Литві. З метою популяризації історичної спадщини, під час зустрічі, було вирішено, організувати конференцію істориків, до якої запросити вчених з Литви, України, Польщі, Білорусі, Росії, Угорщини, Румунії, Словаччини та інших країн. Теж визнавались за доцільне проведення у подальшому двосторонніх семінарів, конференцій з різноманітних історичних питань, розвиток співробітництва між музеями [12].

У рамках заходів, присвячених відзначенню 75 роковин Голодомору з 15 по 19 липня 2009 р. на території Литви тривала міжнародна акція «Незгасима свічка». 15 липня у приміщенні Сейму Литви відбулася урочиста офіційна церемонія передачі смолоскипу акції, в якій взяли участь члени литовського парламенту, представники Канцелярії Президента Литви та МЗС Литви, литовська громадськість, представники української громади. Посольство України спільно з Литовським Центром дослідження геноциду та опору провело меморіальний захід «Запали свічку». Відбувся прем'єрний показ документального фільму «Голод», знятого групою литовських тележурналістів в Україні. З травня по серпень у Музеї жертв геноциду м. Вільнюса експонувалася фотовиставка про Голодомор в Україні 1932–33 рр. «Невідомий геноцид» [8, с. 163].

У рамках Днів культури Литви також проведено «Тиждень литовської культури у Львові» присвячений спільній культурній та історичній спадщині двох народів. Основними подіями цього заходу стало проведення міжнародної конференції «Історична спадщина Великого Князівства Литовського в Україні: дослідження та збереження» та виставка «Портрети діячів Великого Литовського Князівства» яка відбулася у Львівській галереї мистецтв. Також в Музеї етнографії та художнього промислу було представлено виставку сучасного литовського текстилю.

Варто наголосити, що ще одним із напрямів взаємодії країн у сучасних умовах є часткове перенесення двосторонніх зв'язків на регіональний рівень, що відповідає намірам їхнього поглиблення та територіальної диверсифікації. Особливо яскраво це простежується у науково-технічній та гуманітарній сферах. Про це свідчить, зокрема, встановлення безпосередніх зв'язків між містами-побратимами й окремими регіонами.

Говорячи про науково-освітнє співробітництво, то доречно зазначити, що відносини між Україною та Литовською Республікою в науковій сфері проявляються в налагодженні прямих стосунків між національними академіями наук, академічними інститутами, закладами вищої освіти, окремими науковцями та викладачами.

Однак, відсутність фінансування спільних наукових робіт з обох сторін у 1990-х рр. обмежувала активність й ініціативу академічних і навчальних установ у виробленні спільної наукової тематики. В основному, обмін інформацією здійснювався під час візитів делегацій науковців обох країн.

Новий імпульс співпраці у сферах освіти й науки з'явився у 2000-х рр. Поясненням цьому може бути поступовий вихід з кризової ситуації перехідного періоду, збільшення бюджетних асигнувань на розвиток вищої освіти й науки, а також перехід на нові засади фінансування наукових досліджень з використанням зарубіжної грантової підтримки. Міжнародні благодійні організації, як відомо, активно підтримують структурні трансформації в посткомуністичних країнах. Прикладом подібного роду багатосторонньої взаємодії за участю України й Литви став канадсько-українсько-балтійський проект навчальної програми з питань економічного менеджменту в Литві, що була ініційована Інститутом державного управління Литви. У рамках проекту були організовані три стажувальні програми для українських держслужбовців в транспортній, культурно-освітній та фінансовій галузях [8, с. 173–174].

Варто відзначити, що активізація контактів в освітній сфері відбувається, зокрема, за рахунок запровадження практики обміну студентським та

викладацьким складом між провідними вишами двох країн із задіянням фінансових програм і інструментів Євросоюзу, до яких має доступ Литва.

Ще одним із важливим напрямів гуманітарної співпраці України з Литвою є співпраця у сфері захисту прав національних меншин. Це поширена в міжнародних відносинах практика, котра бере свій початок ще з часів укладення багатосторонніх і двосторонніх міждержавних договорів, котрими після Першої світової війни творилася Версальська система міжнародних відносин в Європі. До кінця XX ст. ця практика набула характеру повноцінної взаємодії держав зі своїми національними діаспорами в країнах перебування, а також з урядами цих країн у справі забезпечення прав своїх співвітчизників за кордоном, збереження їхньої національно-культурної ідентичності та гармонійного розвитку. За останні роки Литва під тиском ЄС розробила і реалізує концепцію інтеграції соціуму, яка передбачає поступове залучення нацменшин у всі сфери суспільного життя та покращення їх статусу. Національна політика України стосовно забезпечення прав представників різних національностей, здійснюється на основі положень Конституції України, Декларації прав національностей України, Закону України «Про національні меншини в Україні», а також прийнятими на їх підставі іншими законодавчими актами.

Крім базового національного законодавства спрямованого на захист прав національних меншин, важливим напрямом зовнішньої політики України є співпраця із закордонними українцями, спрямована на захист їх прав та інтересів. Реалізується вона шляхом укладення міжнародних договорів з іншими країнами. Відповідні угоди з питань міжнаціональних відносин існують також з Литвою.

Взаємне забезпечення прав та гарантій захисту національних меншин в українсько-литовських відносинах закріплені у Договорі про дружбу і співробітництво між Україною і Литовською Республікою, зокрема, передбачені статтею 6. У відповідності з нею, особи, які належать до литовської національної меншини в Україні, а також особи, які належать до української національної меншини у Литовській Республіці, мають право індивідуально або разом з іншими членами своєї національної групи вільно виявляти, зберігати і розвивати

свою національну, культурну, мовну і релігійну самобутність без будь-якої дискримінації і на основі повної рівності перед законами [13, с.78].

Важливу роль у координації діяльності міністерств та інших центральних органів виконавчої влади щодо реалізації прав литовської нацменшини в Україні та української в Литовській Республіці покладено на міжурядову змішану українсько-литовську комісію з питань національних меншин. Завданням Комісії є вирішення проблемних питань пов'язаних із порушенням прав національних меншин, створення необхідних умов для розвитку мовної, культурної та релігійної самобутності національних меншин, тощо.

Законодавча база двосторонніх відносин з питань національних меншин свідчить про наявність достатньої правової бази, яка гарантує представникам усіх національностей як в Україні, тік і в Литовській Республіці рівні політичні, економічні та культурні права. Це в свою чергу сприяє відносно хорошому становищу української діаспори в Литовській Республіці, так і литовської в Україні.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що аналіз вище викладених подій дає змогу говорити, що відносини у сфері культурно-гуманітарної співпраці між Україною та Литовською Республікою насичені неабияким динамізмом. Відтак, культурний обмін надзвичайно динамічний, різноманітний по своїх формах і проявах, як на таку порівняно невелику державу як Литва. Присутність України у культурно-інформаційному просторі Литовської Республіки, так як і останньої в Україні був досить помітним, чому поясненням є як давні історичні традиції, так і нинішня взаємна зацікавленість наших країн і народів у «відкритті» одне одному.

Література:

1. Кононенко Н., Балабан Р. Україна – Прибалтика: вектори співпраці // Людина і політика. 2000. № 4. С.10–16.
2. Пушкаренко-Щербина Т. Українсько-литовські культурні та літературні взаємини. Мукачеве : Карпатська вежа. 2008. 64 с.

3. Сергійчук В. Східна діаспора. Прибалтика // Наука і суспільство. 1997. № 1–2. С.14–16.
4. Туряниця Т. А. Українсько-литовські взаємини у політичній та гуманітарній сферах (1991–2011 рр.): Автореф. Дис... на здобуття наукового ступеня к. істор. наук. Спец. 07.00.01. – історія України. ЛНУ ім. І. Франка. Львів, 2012. 19 с.
5. Науковець перед з'явою пам'яті. Форум // Україна модерна. К., 2009. Вип.4. Пам'ять як поле змагань. С.9–51.
6. Вернадский Г. Начертание русской истории. М. : Алгоритм, 2008. 331 с.
7. Угода між Урядом України і Урядом Литовської Республіки про співробітництво в галузі освіти, науки та культури // Поточний архів Міністерства культури Литовської Республіки. Спр. 01–04.
8. Туряниця Т. А. Українсько-литовські взаємини у політичній та гуманітарній сферах (1991–2011 рр.): Автореф. Дис... на здобуття наукового ступеня к. істор. наук. Спец. 07.00.01. – історія України. ЛНУ ім. І. Франка. Львів, 2012. 245 с.
9. Яценко О. «Лицарі Свободи» України та Литви // Поступ. № 43. 2002. 23–24 берез. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://postup.brama.com/usual.php?what=1386
10. Угода про співробітництво між Міністерством культури і мистецтв України і Міністерством культури Литовської республіки // Поточний архів Міністерства культури Литовської Республіки. Спр. 01–04.
11. Програма культурного співробітництва між Міністерством культури і туризму України і Міністерством культури Литовської Республіки на 2008-2010 рр. // Поточний архів Міністерства культури Литовської Республіки. Спр. 01–04.
12. Дні Литви у Кам'янці-Подільському [Електронний ресурс] / Посольство Литовської Республіки в Україні. Режим доступу : http://ua.mfa.lt/popup2.php?ru=bS9tX2F.

13. Договір про дружбу і співробітництво між Україною та Литовською республікою // Політика і час. 1994. № 3. С.77–80.

УДК: 323.1. 327.5

Драпак М.

аспірант катедри політології

та державного управління

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ТРАНСФОРМАЦІЯ НА ФОНІ РОЗШИРЕННЯ 2004-2007 РОКІВ

Анотація. Наприкінці XX століття вступ до Європейського Союзу став основною зовнішньополітичною метою більшості постсоціалістичних країн Центрально-Східної Європи. Для нових демократичних держав і режимів континенту нормотворці ЄС розробили умови інтеграції до Об'єднаної Європи, що були втілені у Копенгагенських критеріях 1993 року. Таким чином, Брюссель став законодавцем і носієм інтернаціоналізованих, спільних для Європи норм і політик. Політичне керівництво та еліти означених країн з різних мотивів погоджувалися з необхідністю їх імплементації у процесі інтеграції. Зокрема, це стосувалося захисту прав національних меншин. Питання національних меншин було актуалізоване для обговорення акторами ЄС на початку 1990-их років. На карті Європи з'явилися десятки національних держав, що намагалися позбавитися травм залежності від СРСР. Це повернуло поняття нації до порядку денного політичних акторів країн ЦСЄ і радикально політизувало етнічні питання. Після порушення попереднього статусу-кво в етнонаціональному питанні мільйони представників різних національних меншин регіону мали відповісти собі на запитання про власну ідентичність. Відтак у цих людей постала потреба висловити новим політичним режимам запит на окреслення своїх специфічних прав і створення системи їх реалізації. Ця стаття розглядає формування системи нормативних актів Європейського Союзу у сфері захисту прав національних меншин як відповідь на майбутню інтеграцію країн Центрально-Східної Європи під час розширення 2004-2007 років. Дослідження базоване на припущенні, що брюссельські законотворці намагалися попередити будь-які конфлікти етнонаціонального характеру у країнах-аплікантах, тому були змушені сформувати чіткі правові рамки для цієї сфери. Проаналізовано ступінь інтенсифікації законотворчої діяльності інституцій ЄС щодо захисту прав національних меншин, відповідно до цілей Союзу, за умови прийняття нових членів. Особливу увагу приділено змісту ухвалених нормативних актів та

проаналізовано їхню спроможність формулювати рішення у сфері етнополітики національних урядів європейських країн.
Ключові слова: Європейський Союз, європейська інтеграція, законодавство ЄС, національні меншини, захист прав, недискримінація.

Summary. At the end of the twentieth century, accession to the European Union became the main foreign policy goal of most post-socialist countries in Central and Eastern Europe. For the newly democratic states and continent regimes, EU lawmakers developed the conditions for integration into the United Europe, which were embodied in the 1993 Copenhagen criteria. Thus, Brussels has become a legislator and carrier of internationalized, common European rules and policies. The administration and the political elites of these countries for various reasons agreed on the need to implement them during the integration process. In particular, it concerned the protection of the rights of national minorities. The issue of national minorities was actualized for discussion by EU actors in the early 1990s. Dozens of nation-states appeared on the map of Europe, trying to get rid of the traumas of dependence on the USSR. This brought the concept of the nation back to the agenda of political actors in Central and Eastern Europe and radically politicized ethnic issues. After violating the previous status quo in an ethnonational question, millions of representatives of different national minorities in the region had to answer the questions about their own identity. Therefore, those people need to express to the new political regimes a request to define their specific rights and create a system for their implementation. This article examines the formation of a European Union regulatory framework for the protection of the rights of national minorities in response to the future integration of Central and Eastern European countries during the enlargement of 2004-2007. The study is based on the assumption that Brussels lawmakers tried to prevent any ethnic conflicts in the applicant countries and therefore sought to establish a clear legal framework for this area. The author analyzes the degree of intensification of the legislative activity of the EU institutions in this field, under the aims of the Union, taking into account the admission of new members. Particular attention is paid to the content of the adopted regulations and their ability to formulate decisions in the field of ethnopolitics of national governments of European countries.
Keywords*:* European Union, European integration, EU law, national minorities, protection of rights, non-discrimination.

Постановка проблеми. Європейський Союз від заснування у 1957 році пройшов шлях від економічного співтовариства із спільним ринком до єдиного політичного об’єднання із спільною правовою системою. Це перетворення наприкінці XX століття остаточно ознаменувало створення інституту «європейського громадянства», подальшого відкриття кордонів для жителів

держав-членів об’єднання, запровадження консолідованих зовнішньої та безпекової політики і спільної валюти.

Водночас після падіння комуністичних режимів у Центрально-Східній Європі (ЦСЄ) ЄС перетворився на авторитетного політичного арбітра та орієнтир для розвитку третіх країн. Так, у 1990-их уряди одразу 10 посткомуністичних країн регіону – Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Румунії, Словаччини, Словенії, Угорщини та Чехії – висловили прагнення вступити до об’єднання. Для аплікантів нормотворці ЄС розробили умови інтеграції до Об’єднаної Європи, що були втілені у Копенгагенських критеріях 1993 року. Таким чином, Брюссель став законодавцем і носієм інтернаціоналізованих, спільних для Європи норм і політик (за визначенням Тані Бьорзель та Томаса Ріссе) [9]. Політичне керівництво та еліти означених країн з різних мотивів погоджувалися з необхідністю їх імплементації у процесі інтеграції. Зокрема, це стосувалося захисту прав національних меншин.

Питання національних меншин було актуалізоване для обговорення акторами ЄС на початку 1990-их років. Руйнування соціалістичного блоку країн і розпад СРСР означали не лише встановлення демократичних режимів у ЦСЄ. За зауваженням Роджера Брубейкера, наприкінці XX на карті Європи були (пере-)створені десятки національних держав, що намагалися позбавитися травм марксистської ідеології та залежності від СРСР, тому апелювали до власного державницького досвіду між двома світовими війнами [10]. Це повернуло поняття нації у його довоєнному вигляді до порядку денного політичних акторів країн ЦСЄ і вкрай політизувало етнічні питання. На Західних Балканах такий процес мав найгірші наслідки, призвівши до серії етнічних воєн та масштабних воєнних злочинів. Водночас після порушення попереднього статусу-кво в етнонаціональному питанні мільйони представників різних національних меншин регіону мали відповісти собі на запитання про власну ідентичність. Відтак у цих людей постала потреба висловити новим політичним режимам запит на окреслення своїх специфічних прав і створення системи їх реалізації.

Як зазначає Анна-Мілада Вахудова, за таких умов ЄС вбачав свою роль у політиці щодо країн ЦСЄ як запобіжника виникненню етнонаціональних конфліктів і гаранта імплементації принципу поваги до прав людини [1, с. 171]. Тому в процесі інтеграції Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Румунії, Словаччини, Словенії, Угорщини та Чехії до Об'єднаної Європи одним із найбільш обговорюваних питань стало запровадження у них таких документів і правових норм щодо захисту прав національних меншин, що відповідали б Копенгагенським критеріям і задовольняли б акторів ЄС. Однак, за зауваженням Ахмеда Тавіда, на початку інтеграції цих країн сам ЄС не мав чіткої системи нормативних актів у сфері етнонаціональної політики [28, с. 31].

Формулювання мети статті. Оскільки питання націй та меншин стало вкрай важливим для більшості європейських політиків 1990-их років, можна припустити, що інтеграція країн ЦСЄ до ЄС призвела до створення Брюсселем сучасної нормативної системи захисту прав національних меншин. У цій статті ми намагатимемося прослідкувати, як формувався корпус основних правових актів і принципів ЄС у цій сфері упродовж процесу приєднання до нього Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Румунії, Словаччини, Словенії, Угорщини та Чехії. Однак ми не концентруватимемося на впливі інститутів та акторів кожної із країн-кандидаток на цей процес. Нас цікавить ступінь інтенсифікації законотворчої діяльності інституцій ЄС у сфері захисту прав національних меншин під час приєднання означених країн ЦСЄ та конкретні документи. Відповідно, часові рамки аналізу – від початку 1990-их років до прийняття Болгарії та Румунії до ЄС у 2007 році.

Для досягнення поставленої задачі ми скористаємося історико-правовим підходом, що дозволяє реконструювати послідовність прийняття тих чи інших нормативних актів, контекст їх створення та питання чи явища соціальної дійсності, на яких вони концентруються. Якщо вести мову про теоретичні рамки дослідження, то слід зазначити, що вивчення процесу європеїзації країн ЦСЄ та розширення ЄС найчастіше проводять у рамках теорії раціонального вибору чи конструктивізму. Перша – розуміє прийняття країнами-кандидатками принципів

і норм ЄС через заохочення та особисті вигоди для представників їх еліт. Так було створено модель зовнішніх стимулів (Гікс і Гойц [21], Шіммельфенніґ [27]) та модель слабких і жорстких важелів (Вахудова [1]). Друга теорія представляє європеїзацію як процес розвитку суспільств країн ЦСЄ, перейняття цінностей ЄС ними та здобуття їх елітами насамперед репутаційних перемог від інтеграції. У її рамках було розроблено модель міжнародної соціалізації (Чеккель [13]) та соціального навчання (Бьорзель та Ріссе [8]).

Розглядаючи зв'язок між європеїзацією країн ЦСЄ та розробкою правових норм і принципів Брюсселем для імплементації у них, ми вважаємо за доцільне звернутися до теорії раціонального вибору. Позаяк створення нормативних актів у сфері захисту прав національних меншин ми розуміємо як частину діяльності ЄС із стимулювання еліт країн-кандидаток до імплементації європейського законодавства та як засіб вирішення потенційних етнополітичних криз, що могли би виникнути під час чи після інтеграції цих держав до Об'єднаної Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для визначення ключових документів ЄС у сфері етнополітики та забезпечення прав національних меншин спершу необхідно з'ясувати зміст ключових понять, якими ми оперуємо та до яких мають бути звернені аналізовані нормативні акти. Почнемо із визначення поняття «національна меншина». Характерно, що жоден правовий документ ЄС не пояснює цього концепту.

Дослідник міжетнічних відносин у США другої половини XX століття Джо Фіген на позначення меншини у досліджуваній сфері використовує дефініцію соціолога Луїса Вірта: «Це група людей, які через їхні фізичні чи культурні характеристики виділені серед інших у суспільстві, у якому вони живуть, у рамках диференціальної та нерівної угоди та які, як наслідок, вважають себе об'єктом колективної дискримінації» [19, с. 347]. Враховуючи політичну та правову складову такого визначення, Джо Фіген пропонує називати меншини «підпорядкованими групами», а визнану владою суспільну більшість – «домінантною групою» [19, с. 10].

Канадський дослідник Вілл Кимлічка звертає увагу на постсоціалістичні держави Центральної та Східної Європи. Прагнучи якнайшвидшої демократизації та досягнення інституційного та економічного рівня розвитку західноєвропейських країн, центрально- та східноєвропейські політичні еліти переносять політичні та правові норми західних сусідів у свої реалії. Водночас, у цьому регіоні відбувається розбудова національних держав, згідно із принципом суверенності, якої вони набули, вийшовши з-під впливу СРСР [3, с. 11-12]. У більшості з них опинилися значні (від 5 до 30% населення) етнічні меншини. Водночас більшість етносів макрорегіону отримали власні держави. Склалася ситуація, за якої в одній державі представники певного етносу складають більшість, а в іншій – є меншиною (водночас маючи власну – іншу – національну державу).

Говорячи про це явище, Вілл Кимлічка формулює власне визначення національної меншини. Це «групи, які сформували повні та функціональні суспільства на своїй історичній батьківщині до того, як її було приєднано до більшої держави». Приєднання могло відбуватися як примусово, так і добровільно. Вілл Кимлічка також зазначає, що, незважаючи на характер приєднання, національні меншини зазвичай відповідали на нього власною конкуретною побудовою нації [3, с. 32-33]. Це і обумовило той факт, що більшість національних меншин Європи на своїй історичній батьківщині чи її частині мають власну національну державу.

Ряд дослідників пропонують розрізняти «старі» та «нові» національні меншини [Тове Маллой [24], Аллан Андерсон [6], Міра Вартебюрай [34]. Під першими – розуміють національні меншини із сталою територією мешкання, які займають її протягом тривалого часу (також для їх позначення використовують терміни «автохтонні», «корінні», «традиційні», «неіммігрантські»). Другі ж – розуміють як етнічні групи, що сформували свої спільноти відносно нещодавно на новій території (також їх інколи називають «іммігрантськими»).

Отже, під поняттям «національна меншина» ми розумітимемо соціальну групу, що сформувала (чи долучилася до формування) повне суспільство та

державу, що функціонують на її історичній батьківщини чи її частині, але яка мешкає в іншій державі, і є відмінною за національним усвідомленням від домінантної більшості. Враховуючи, що ми аналізуємо нормативні акти ЄС щодо захисту прав національних меншин, створених у часи приєднання до нього країн ЦСЄ, ми не включатимемо до аналізу концепт «нових національних меншин».

Питання правового розуміння національних меншин, як і питання забезпечення їхніх прав, залишається вповні не вирішеним як для міжнародних інституцій, так і для урядів більшості національних держав. Воно залишається суперечливим і для права ЄС.

Першочергово, забезпечення прав національних меншин у державах ЄС спирається на Загальну декларацію прав людини ООН [2], Статут ООН [12] та Конвенцію про ліквідацію усіх форм расової дискримінації [22]. Ці рамкові документи зобов'язують усі держави ООН забезпечувати рівними правами усіх своїх громадян, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища [2]. Ці документи ратифіковані більшістю держав світу. Однак вони стосуються забезпечення індивідуальних прав. Рамкові акти ООН не унормовують та не врегульовують колективні права національних меншин, як і будь-яких інших меншин у суспільствах.

Дослідник законодавства ЄС Ґвідо Швельнюс пропонує розрізняти *принцип недискримінації* представників національних меншин (індивідуальний рівень) та *захист прав національних меншин* (індивідуальний рівень та рівень соціальних груп): «Якщо недискримінація прагне ліквідувати усі перешкоди на шляху до користування рівними правами та повної суспільної інтеграції осіб, що належать до меншин, то спеціальний захист меншин вимагає постійних дій держави на підтримку конкретної групи меншини для збереження її ідентичності та запобігання асиміляції». Дослідник зазначає, що захист меншин є перманентним правом, коли недискримінація ситуативно реагує на усунення основних відмінностей між правами громадян [4, с. 65-66].

Можна говорити, що законодавство ЄС у сфері захисту прав національних меншин уникає використання самого поняття «захист прав національних меншин». Марк Белл зазначає, що натомість європейське право концентрується на принципі недискримінації [7]. Однак це не означає, що Брюссель ігнорував це питання під час розширення ЄС у 2004-2007 роках. За словами Бернда Рехеля, формальне прийняття нормативних актів ЄС, що говорили про недискримінацію меншин, країнами-кандидатками знаходило продовження у перемовинах з ними та стимулюванні їх до творення конкретних політик для захисту прав національних меншин [25].

Виклад основного матеріалу дослідження. «Угода про Європейський Союз», підписана в Маастрихті 1992 року, що поклала початок Об'єднаної Європи у нинішньому вигляді, не містила норм, що стосувалися б специфічних прав меншин. Хоча вона дотримувалася принципів, прийнятих Римською конвенцією прав людини та фундаментальних свобод від 1950 року [29]. Так згідно із статтею F (нині стаття 6) ЄС засвідчував повагу до прав людини та національних ідентичностей країн-членів, чиї урядові системи засновані на принципах демократії [33]. Паралельно було розроблено Копенгагенські критерії, досягнення яких необхідне країнам, що бажають долучитися до ЄС. Один із них, політичний, вимагає від країни-аплікантки створити «стабільні інституції, що гарантуватимуть демократію, верховенство права, права людини, повагу до меншин та їх захист» [5].

Фактично, цей пункт Копенгагенських критеріїв став першою правовою нормою ЄС, у якій йдеться про права меншин. Але тривалий час вона залишалася єдиною у цьому контексті. Як зазначив Бруно де Вітте, законодавчі органи ЄС на початку 1990-их років не розробили установчих документів щодо необхідності забезпечення прав національних меншин. Це не давало усім державам-членам чітких вимог до законодавства у цій сфері [16, с. 7-8]. Ситуації не розв'язали доповнення до «Угоди про ЄС», прийнятті Амстердамською (1997, [30]) та Ніццською (2002, [32]) угодами. Слід зазначити, що тривалий час

документи ЄС про національні меншини послуговувалися не поняттям прав, а поняттям можливостей представників національних меншин.

У процесі перемовин про приєднання країн ЦСЄ до Союзу у 1990-их роках стало очевидним, що для Брюсселя важливе прийняття нормативних актів у сфері захисту прав меншин та їх імплементація кандидатами. Як стверджує Джудіт Келлі, у цьому питанні ЄС скористався рекомендаціями Організації безпеки і співробітництва у Європі (ОБСЄ; до 1995 року – Конференція з безпеки і співробітництва у Європі). Саме цій інституції випала роль проводити регулярний моніторинг виконання країнами-кандидатками міжнародних принципів і норм у сфері захисту прав національних меншин [23, с. 17-18].

Так само, ЄС намагався спиратися на міжнародні документи, що вже були розроблені іншими організаціями. Першим кроком до інтеграції до Об'єднаної Європи для країн ЦСЄ стало прийняття до складу Ради Європи. Для цього, зокрема, вони мали прийняти Рекомендацію 1201 Парламентської Асамблеї Ради Європи. Документ містив розмиту вимогу забезпечення автономії національним меншинам [26]. 1993 року Рада Європи розробила Європейську хартію регіональних мов та мов меншин. Вона концентрувалася на захисті та збереженні мов автохтонних народів Європи у країнах, де вони мали значну кількість носіїв, проте не мали офіційного статусу [18]. 1995 року Рада Європи ухвалила Рамкову конвенцію захисту національних меншин. Цей документ підсумовував ключові принципи захисту індивідуальних прав представників національних меншин, які подекуди потребували запровадження норм колективних прав (наприклад, згідно із статтею 14, представники національних меншин отримували право здобувати освіту рідною мовою та створювати навчальні заклади для цього) [20]. Однак ця Конвенція мала рекомендаційний характер, хоча її були зобов'язані ратифікувати усі члени Ради Європи.

У перші роки після підписання Маастрихстської та Амстердамської угод ЄС у царині захисту прав національних меншин більше концентрувався на питаннях моніторингу ситуації, ніж створення відповідної нормативної бази. Так 1993 року було створено Європейську комісію проти расизму та

нетолерантності, а 1997 року роботу розпочав Європейський центр моніторингу расизму та ксенофобії. 2000 року у Європарламент ухвалив Хартію фундаментальних прав ЄС. Це перший рамковий документ у сфері захисту прав людини, розроблений саме для країн-членів ЄС. Він зокрема стосується прав національних меншин, декларуючи прихильність принципу недискримінації представників національних меншин та повагу ЄС до культурного, релігійного та лінгвістичного різноманіття [11, ст. 21 та ст. 22]. Однак цей документ із самого початку мав нез'ясований правовий статус, оскільки не був обов'язковим для ратифікації країнами-членами ЄС і не передбачав санкцій за його невиконання.

Запровадження усіх зазначених служб і прийняття декларативних документів відбувалося без прийняття жорстких (для дотримання) нормативних актів ЄС у сфері захисту прав національних меншин. Як зазначає Бернд Рехель, ці питання не були предметом acquis communautaire – корпусу спільних правових норм і документів, обов'язкових для імплементації усіма членами ЄС до 2000 року [25, с. 174]. Тоді Європейська комісія прийняла Директиву 2000/43 («Директива про расову рівність») та Директиву 2000/78 («Директива про рівний доступ до працевлаштування»). Перший документ забороняє дискримінацію за расовою чи етнічною ознакою у будь-якій сфері суспільного життя [14]. Другий – робить незаконним дискримінацію за будь-якою ознакою (зокрема, расовою чи етнічною) під час працевлаштування та трудових відносин [15]. Ці документи стали обов'язковими для виконання усіма країнами-членами ЄС у сфері захисту прав національних меншин. Вони ж були першими та останніми значними правовими актами з цієї царини, ухваленими до прийняття нових країн-членів до ЄС у 2004 та 2007 роках. Масштабне ж розширення ЄС та інтенсивне створення нормативних актів наприкінці 1990-их – початку 2000-их років вимагало від Брюсселя уніфікації та спрощення правової системи. Як стверджує Кжиштоф Джевіцький, означене завдання вирішив Лісабонський договір 2007 року (на заміну неприйнятій Конституції ЄС), що набув чинності 2009 року та доповнив оригінальну «Угоду про ЄС» [17].

Лісабонська угода подолала розрив між Копенгагенськими критеріями та установчими документами ЄС у частині, що стосується меншин. Так у самій «Угоді про ЄС» з'явилася стаття (2), що засвідчує: «Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права і поваги до прав людини, включаючи права осіб, які належать до меншин» [31]. Водночас цей документ унормував статус Хартії фундаментальних прав ЄС, зробивши її обов'язковою для дотримання країнами-членами під час розробки політик у різних сферах суспільного життя. Хоча ці зрушення торкнулися лише базових принципів і норм ЄС у питаннях національних меншин. Як зазначає Ахмед Тавіда, після Лісабонської угоди Брюссель не розробив автономної політики захисту меншин, залишивши її на рівні самих держав [28, с. 49].

Висновки. Корпус нормативних актів ЄС, що стосуються питань національних меншин, був сформований упродовж двох перших десятиліть після підписання Маастрихтської угоди. Основними факторами, що впливали на цей процес, було прагнення керівництва ЄС до створення єдиної та послідовної правової бази Союзу та велике розширення 2004-2007 років.

Останнє, на нашу думку, мало визначальний вплив. Оскільки країни ЦСЄ, що мали долучитися до ЄС, мали ряд проблем у сфері забезпечення прав національних меншин і були відновленими національними державами, уряди яких вдавалися до менш чи більш радикальної націоналістичної риторики. Бажаючи відповісти на їхній запит про долучення до ЄС і водночас прагнучи запобігти етнополітичним кризам, Брюссель мав визначити чіткі правові вимоги до кандидатів у сфері захисту прав національних меншин. Однак цей процес не завжди відбувався у площині ухвалення нормативних актів, часто переходячи до площини політичних перемовин і торгів.

Хоча інтеграція країн ЦСЄ до Об'єднаної Європи призвела до формування основних нормативних актів ЄС щодо національних меншин, вони вплинули на їх формування опосередковано, лише надаючи конкретні прецеденти для формування правових норм. Водночас, ЄС не сформував послідовної системи

захисту прав національних меншин, концентруючись лише на принципах недискримінації та забезпечення індивідуальних прав представникам таких груп.

Література:

1. Вахудова А.-М. Нерозділена Європа : Демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 379 с.
2. Загальна декларація прав людини ООН : Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 09.04.2020).
3. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин / перекл. з англ. Р. Ткачук ; гол. ред. і автор передм. Дж. Перліне ; наук. ред. І. Лизогуб. Харків : Центр Освітніх Ініціатив, 2001. 176 с.
4. Швельнюс Ґв. Вплив Європейського Союзу на зміни законодавства держав-кадидатів щодо національних меншин. Європеїзація країн Центрально-Східної Європи. Київ : Юніверс, 2010. 288 с.
5. Accession criteria (Copenhagen criteria) : European Comission . URL: https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhague.html (дата звернення: 09.04.2020).
6. Anderson A. Ethnic Minorities and Minority Rights in Europe: Theoretical Typologies. European Centre for Minority Issues–Working Paper. 2017. №99. PP. 1–23.
7. Bell M. Anti-Discrimination Law and the European Union. Oxford University Press, 2002. 269 p.
8. Börzel T., T. Risse. Conceptualizing the Domestic Impact of Europe. The Politics of Europeanization. New York: Oxford University Press, 2003. PP. 53-82.

9. Börzel T., Risse T. When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change. *European Integration online Papers (EIoP)*. Vol. 4. No. 15. November 29, 2000.
10. Brubaker R. Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe. Los Angeles: Cambridge University Press, 1996. 202 p.
11. Charter of the Fundamental Rights of the European Union : Official Journal of the European Communities, C 364/1. URL: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (дата звернення: 09.04.2020).
12. Charter of the United Nations : Declaration, International document. URL: http://www.un.org/en/charter-united-nations/ (дата звернення: 09.04.2020).
13. Checkel J. Why Comply? Social Learning and European Identity Change. *International Organization*. 2001. С. 553–588.
14. Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin (Race Equality Directive) : Directive of European Council. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32000L0043 (дата звернення: 09.04.2020).
15. Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation : Directive of European Council. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0078 (дата звернення: 09.04.2020).
16. De Witte Br. Politics Versus Law in the EU's Approach to Ethnic Minorities. *RSCAS Working Papers*. 04, 2000. URL: http://cadmus.eui.eu/handle/1814/1644 (дата звернення: 09.04.2020).
17. Drzewicki K. National minority issues and the EU Reform Treaty. A perspective of the OSCE High Commissioner on National Minorities . *Security and Human Rights*. 2008. PP. 137–146.
18. European Charter for Regional or Minority Languages : Charter of the Council of Europe. URL: https://rm.coe.int/168007bf4b (дата звернення: 09.04.2020).

19. Feagin J. Racial and ethnic relations. New Jersey: Prentice Hall, 1993. – 444 p.
20. Framework Convention for the Protection of National Minorities : Convention of the Council of Europe. URL: https://rm.coe.int/16800c10cf (дата звернення: 09.04.2020).
21. Hix S., K. Goetz. European Integration and National Political Systems. *West European Politics*. 2000. №23. PP. 1–26.
22. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination : Convention of The Human Rights Council of The United Nations. URL: http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx (дата звернення: 09.04.2020).
23. Kelley J. Ethnic Politics in Europe. The Power of Norms and Incentives. Princeton: Princeton University Press, 2004. 296 p.
24. Malloy T. Beyond the Limits of Multiculturalism: The Role of Europe's Traditional Minorities. *European Centre for Minority Issues – Issue Brief.* 2013. №28. PP. 1–8.
25. Rechel B. What Has Limited the EU's Impact on Minority Rights in Accession Countries? *East European Politics and Societies.* 2008. №22. PP. 171–191.
26. Recommendation 1201 (1993) Additional protocol on the rights of minorities to the European Convention on Human Rights : Document of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe. URL: https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15235&lang=en (дата звернення: 09.04.2020).
27. Schimmelfennig F. International Socialization in the New Europe:Rational Action in an Institutional Environment. *European Journal of International Relations*. 2000. №6. PP. 109–139.
28. Tawhida A. The Treaty of Lisbon and Beyond: The Evolution of EU Minority Protection? *European law review.* 2013. №38. PP. 30–51.
29. The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms : Convention of the Council of Europe. URL:

https://www.coe.int/en/web/human-rights-convention/the-convention-in-1950 (дата звернення: 09.04.2020).

30. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts as signed in Amsterdam on 2 October 1997 : The European Union Treaty. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.1997.340.01.0001.01.ENG (дата звернення: 09.04.2020).
31. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007 : The European Union Treaty. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT (дата звернення: 09.04.2020).
32. Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, signed at Nice, 26 February 2001 : The European Union Treaty. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/nice/sign (дата звернення: 09.04.2020).
33. Treaty on European Union as signed in Maastricht on 7 February 1992 The European Union Treaty. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:11992M/TXT (дата звернення: 09.04.2020).
34. Waterbury M. National Minorities in an Era of Externalization Kin-State Citizenship, European Integration, and Ethnic Hungarian Minority Politics. *Problems of Post-Communism.* 2017. PP. 228–241.

УДК:341

Дяченко В.

старший викладач відділу

підвищення кваліфікації військових прокурорів

Національної академії прокуратури України

кандидат юридичних наук, доцент

ГУМАННІСТЬ – ОСНОВНИЙ ПРИНЦИП МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ

HUMANITY - THE BASIC PRINCIPLE OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AT THE PRESENT STAGE OF LEGAL DEVELOPMENT

Анотація. На початку XXI століття проблема гуманізму стає особливо актуальною, так як гуманізм є показником цивілізованості людини і суспільства, пронизує усі сфери життєдіяльності людини, має універсальний характер як загальнолюдська цінність. Гуманізація суспільного життя може відбуватися у різних напрямах державної політики, зокрема, шляхом здійснення правових трансформацій, орієнтованих на забезпечення прав людини, які є не тільки соціальною та правовою цінністю, а й перепоною на шляху свавільного втручання у сферу індивідуальної свободи, механізмом забезпечення реалізації можливостей людини. Визнання гуманізму основоположною ідеєю права дозволяє визначити основні напрями її реалізації у правовій дійсності України, серед яких: удосконалення національного законодавства шляхом приведення його у відповідність до європейських стандартів у галузі прав людини; підвищення рівня правової культури шляхом загальної інтелектуалізації суспільства; створення системи гарантій незалежності правосуддя; підвищення рівня ефективності правозахисних інституцій. Тому *мета статті* полягає у дослідженні питання гуманізму як основоположної ідеї сучасного правового світогляду та основного принципу міжнародного гуманітарного права. Для її досягнення виконано низку завдань, а саме: досліджується гуманізм як основоположний принцип права, що визнає саму цінність людини та її гідність; висвітлюються питання гуманістичного світогляду та особливостей його історичного розвитку; визначаються шляхи запровадження гуманістичної ідеї у практику функціонування правової системи держави. У результаті дослідження

автор доходить висновку про те, що гуманізм проявляється в поважанні людини, у піклуванні про неї, захисті її прав та свобод, зокрема під час збройних конфліктів нормами міжнародного гуманітарного права.

Ключові слова: війна; міжнародне право; міжнародне гуманітарне право; права людини, гуманізм, правовий гуманізм.

Summary. At the beginning of the twenty-first century, the problem of humanism becomes particularly relevant, since humanism is an indicator of the civilization of man and society, penetrating all spheres of human life, has a universal character as a universal value. Humanization of social life can take place in various directions of state policy, in particular, through the implementation of legal transformations aimed at ensuring human rights, which are not only social and legal value, but also a barrier to arbitrary interference in the field of individual freedom, a mechanism for ensuring the liberation of human opportunities. The recognition of humanism by the fundamental idea of law allows one to determine the main directions of its realization in the legal reality of Ukraine, among which: improvement of the national legislation by bringing it in line with European standards in the field of human rights; raising the level of legal culture through the general intellectualization of society; creation of a system of guarantees of independence of justice; increasing the effectiveness of human rights institutions. Therefore, the purpose of the paper is to study the issue of humanism as the fundamental idea of the modern legal worldview and the basic principle of international humanitarian law. To achieve it, a number of tasks have been performed, namely: humanism is studied as the fundamental principle of law, which recognizes the very value of man and his dignity; the questions of humanistic outlook and peculiarities of its historical development are covered; the ways of introducing a humanistic idea into the practice of functioning of the legal system of the state are determined. As a result of the study, the author concludes that humanism manifests itself in respect for human rights, in the care of her, in the protection of her rights and freedoms, in particular during armed conflicts, in accordance with the norms of international humanitarian law.

Keywords: war; international law; international humanitarian law; human rights, humanism, legal humanism.

Постановка проблеми. Для того щоб розібратися в історичному розвитку гуманності і визначити мінімальні її стандарти на кожному етапі її становлення, потрібно визначити, а що саме є гуманністю.

З філософської точки зору, гуманністю є концепція людського буття і заснована на ній система світогляду, затверджуюча цінність людського існування, прав і свобод кожного індивіду [1].

В юридичному ж словнику можна знайти таке визначення: гуманність (від лат. humanus – людяний, людський) – соціальна чи індивідуальна риса,

яку характеризує людяність, повага до людини, її прав і свобод, вміння ідентифікувати себе з іншими людьми, їх cпражданням і болем[2].

Також допомогти визначити, що є гуманністю і зрозуміти її важливість, може вислів відомого мислителя Стародавнього Китаю - Конфуція:

„Одна сім'я гуманна – і в цілій державі процвітає гуманність. Одна сім'я поступлива – і в цілій державі процвітає поступливість. Одна людина пожадлива і злочинна – і в цілій державі коїться розбрат. Така тут внутрішня пружина. Про це мовлено: одне слово псує справу, одна людина зміцнює країну”.

Важливим є гуманне ставлення людей один до одного в мирний час. Ще важливішим є не втратити людяність і керуватися гуманними ідеями під час воєнного конфлікту. Нажаль, людство ще не вийшло на той етап свого розвитку, коли не буде необхідності братися за зброю для вирішення конфліктної ситуації. Проте, ми повинні робити все залежне від нас, для того щоб зменшити, а згодом і позбавитись такої необхідності.

Прагнення обмежити жорстокість війни виявлялось на різних етапах розвитку людства.

Ті чи інші її аспекти розглядалися, зокрема, у працях В. Андрущенка, В. Бойко, Й. Гаха, Л. Губерського, С. Губарєва, М. Корнєва, Б. Лебедєва, Н. Малеіна, М. Медянцева, М. Михальченка, С. Пепеляєва, Т. Шатунової, а також інших науковців, проте в умовах сьогодення існують проблеми, які постають перед суспільством щодо ідеалів і принципів гуманізму під час збройних конфліктів та потребують подальшого вивчення.

Проблеми щодо гуманізації суспільного буття у світі, вироблення загальнодержавних підходів щодо прав людини в сучасних умовах, піклування про неї, захист її прав та свобод, зокрема під час збройних конфліктів нормами міжнародного гуманітарного права є на сьогодні актуальними. Тому *мета статті* полягає у дослідженні питання гуманізму як основоположної ідеї сучасного правового світогляду та основного принципу міжнародного гуманітарного права.

Розглянемо етапи становлення міжнародного гуманітарного права у світлі підвищення ефективності дії його норм та вивчення змісту гуманізму і особливостей його історичного розвитку

Виникнення міжнародного гуманітарного права *(МГП)* як гуманітарного морально-правового феномену відноситься до історичного періоду, коли вкорінені в життєдіяльність людства збройні сутички зазнали перших спроб регуляції на прийнятних для всіх засадах милосердя. Ж. Дрейпер слушно зауважує, що витоки гуманітарного права слід шукати впродовж всієї історії еволюції війни як однієї з найдавніших форм колективної діяльності людей [3, с.101–135]. Але поки людяність та милосердя стали силою, що заступила місце доблесті переможця і слухняності воїна та набула силу міжнародно-правових норм, пройшло декілька тисяч років.

У питанні виникнення *МГП*, як у інших проблемних питаннях цієї галузі знання, існує декілька авторитетних точок зору, які віддзеркалюють певну доктрину. Так, Єрік Давід, який виходить з концепції “права збройних конфліктів” вважає, що спочатку у війни не було ніяких гуманітарних правил, окрім безжалісного принципу *“vae victum*” – горе переможеному, проголошеного ватажком галлів Бренном після перемоги над римлянами у 390р. до Р.Х. [4, с.718]. Жан Пікте, Ганс-Петер Гассер та інші прибічники доктрини “сучасного міжнародного гуманітарного права” виходять з першості саме гуманітарного обмеження насильства[5, с.64]. Але спільним є визнання того, що становлення *МГП* розпочиналось із паралельного розвитку моралі, традицій і права війни, тобто було співвіднесене з еволюцією бойової моралі, системи міжнародного права, правової сфери суспільства в цілому.

Науковий аналіз виникнення гуманітарних норм права війни не є новим - Ф. Борі, Х-П. Гассер, Дж.Дрейпер, С. Нахлік, Ж.Пікте, Ф.Бюньйон та інші автори[6, с. 64, 101–135, 82, 14 – 43, 70] починали виклад цієї галузі знання саме історично, однак, на нашу думку, історичний аспект у контексті нашої теми має бути поєднаним з пошуком закономірностей трансформації правил гуманної

бойової поведінки в кодифіковані норми МГП, у питання підвищення їх ефективності.

На ранніх стадіях розвитку спільноти регуляція збройних сутичок була елементом культури, атрибутом життєдіяльності, а сама війна – різновидом боротьби за певними правилами. Саме так досліджував війну Й.Гейзінга у праці “Homo Ludens”. У той історичний час вже принципово відрізнялись *два види* збройних сутичок. У першому виді деструктивний елемент військової діяльності переважав всі інші, а учасники боротьби не визнавали своїх противників цивілізованими людьми, вважали їх „варварами”, або “невірними” і вели війну без правил, на тотальне знищення, за “законами джунглів”. Перемога супроводжувалась не тільки завоюванням здобичі, захопленням всього, що належало раніше противнику, але і кривавою різаниною, звірячими проявами насильства. Війна вже тоді носила тотальний характер і переможені або винищувались, або обертались у рабство. Ксенофонт у “Кіропедії” вказував, що “Всезагальним і вічним законом є той, що у городі, захопленому під час війни, все, і люди, і майно, належить переможцю”, а у Біблії вустами Мойсея (Повторення Закону 20: 10–18) стверджувалось, що після перемоги над ворожим городом “чоловіче плем’я слід вразити мечем, а жінок, дітей, скотину і все, що у городі, всю здобич візьми собі”. Навіть Закон “XII таблиць” проголошував, що “по відношенню до ворога припустиме все”.

У другому виді збройного конфлікту, на думку Й. Гейзінги, правила боротьби визнавались ворогуючими сторонами, а мілітаристська діяльність розглядалась як ігровий, соціокультурний елемент життєдіяльності. “Про війну як функцію культури ми можемо говорити лише тоді, – писав він, – коли вона проводиться в межах певного кола, члени якого визнають один одного рівними чи бодай рівноправними” [7, с.213].

Цьому різновиду збройної боротьби більше уваги приділяють прибічники доктрини МКЧХ, вказуючи, що тоді мали місце прояви милосердя до поранених, до противника, що просив пощади. Жан Пікте апелює до археологічних досліджень, які доводять надання найпростішої медичної допомоги пораненим в

епоху неоліту (оброблення ран, вправлення суглобів і навіть трепанація черепа) [8, с.82]. З точки зору становлення права війни це був етап примітивного права, який відповідав міжплемінним відносинам родового суспільства з слабкою центральною владою. Правові, моральні, релігійні і мілітаристські відносини були вплетені одна в одну як загальнолюдська гуманітарна традиція.

З такого етапу починає періодизацію *історії міжнародного права* Р.Паунд (Pounde) в роботі "The Spirit of the Common Law" [9], відомі дослідники африканської гуманітарної традиції Адаму Ндам Нгойя, Іоланта Діалло, Лі Джибрил[10, с. 17–29, 3 – 4, 765–778].

Термін "варварський", який характеризує нецивілізованого стану таких суспільств, втрачає смисл при аналізі гуманітарних аспектів їх мілітаристської діяльності. В Папуа, де "нецивілізовані" племена боролись між собою, противника попереджували про бойові дії, які не розпочинались, поки не наставала готовність обох сторін. Сутички припинялись на декілька днів за умов хоча б одного вбитого, це правило виконувалось так ретельно, що ворогуючі не виставляли вартових[11, с. 17–29].

У стародавні часи з'являються і перші спроби регулювати застосування зброї: наконечники стріл не мали зубців щоб полегшити страждання пораненим. Квінсі Райт (Qincy Rait), зокрема, вважав, що війни первісних народів вже давали приклад упровадження перших міжнародних правил ведення війн: встановлювались підстави для початку й кінця бойових дій, визначались час, місце та методи ведення збройної боротьби і навіть правила оголошення війни поза законом [12].

Біблійні оповідання також містять важливі відомості про перші прояви гуманності до воюючих та поранених, можливість переховуватись за стінами храмів, охорони будівель і садів. У Старому Завіті розказується про звичай не брати до лав воїнів молодих людей, які не мали сім'ї, не побудували ще будинку, не встигли зібрати врожай, хоча у Книзі Йова стверджувалось: „Хіба чоловік на землі – не на службі військовій?" [13]. Інтерес для правової роботи у війську представляють біблійні поради рахувати командирами непридатність до війни

боязких воїнів (Повторення Закону, XX, 8), ведення записів перебігу подій на війні (1 Пар., XIII, 1). У стародавніх арміях музиками не тільки піднімали морально-бойовий дух, але і заспокоювали надмірно агресивну поведінку, як відзначав ще М. Монтень [14, с. 412]. Ці аспекти ми відмічаємо з огляду на все більш широке використання засобів мистецтва для передачі норм і правил гуманітарного права.

Таким чином, у давніх цивілізаціях військова справа була на розвиненому рівні, організована як одна з соціокультурних функцій, регулювалась *морально-правовими засобами*. З розвитком *суспільної свідомості*, яка стане одним з факторів прогресу *МГП* (Ф.Ф.Мартенс), усвідомлення необхідності берегти людські ресурси як свої, так і чужі (ідентифікація своїх та чужих страждань), безкорисність тотального знищення переможених поступово змінює ставлення до жертв війни.

Відомі юристи-міжнародники Л. Опенгейм та Ч.Хайд, однак, вважали, що дійсна історія міжнародного права починається з робіт Гуго Гроція (XVI століття) в період утворення сильних централізованих держав. У "Енциклопедії міжнародного публічного права" періодизація міжнародного права, у свою чергу, тісно пов'язана із світовими війнами, з питаннями кодифікації права війни та післявоєнних договорів: а) період до першої світової війни; б) період між двома світовими війнами; в) етап післявоєнний[15, с. 126]. На нашу думку, первісні цивілізації цінні тим, що серед небагатьох пам'яток із старожитності, які дійшли до наших часів, залишились гуманітарні правила ведення боротьби і елементи первісного права.

Шумерська цивілізація широко використовувала працю рабів, а основним способом їх отримання були численні війни. Воєнні дії починались з оголошення, передбачались недоторканість парламентерів, підписання мирних угод. Вавілонський цар Хаммурапі знаменитий кодекс законів починав зі слів: "Я встановлюю ці закони для того, щоб не дати сильним підкорити слабших"[16, с.308]. Існував звичай брати заручників, але було правило дарувати їм волю після викупу.

У цивілізації, яка зародилась на території сучасної Індії, існували вражаючі гуманістичні цінності, вплетені у духовну, правову культуру та мистецтво військової справи. Кодекс воїна, що спирався на давньоіндійські закони Ману (Манава – Дхарма – Шастра) та епос Махабхарата, набагато випередив свій час (XII століття до Р.Х.). В ті часи воїнам-кшатріям радили вибирати між вимогами не насильства і військовим обов'язком на користь останнього:

"Приняв во вниманье свой долг, не нужно тебе колебаться, ведь для кшатрия лучше нет ничего иного, чем справедливая битва..."[17, с. 96].

Воїнам заборонялось вбивати поранених і полонених. Після одужання їх відправляли на батьківщину, заборонялись отруйна зброя, стріли із зубцями та запальним наконечником. Існували *правила реквізиції*, а війна не розпочиналась без оголошення про помилування, вказує Вівешванда (Viswanatha) [18].

Закони Ману потребували, щоб переможець щадив переможених, залишав у живих поранених, "поважав закони покорених націй", вказував Гарнье [19, с. 718]. Ману забороняли отруйні стріли або запалені стріли. Укоріненість правил гуманного ведення війни доказують приписи релігійних текстів – Дхарма-шастри, Пурани, Упанішади, епічних та легендарних оповіданнях подібних Рамаяні (300 р. до Р.Х.) або Махабхаратха (200 р. до Р.Х.).

Важливо примітити, що індійська гуманітарна традиція привернула увагу науковців - класиків *МГП*. Жан Пікте вважає, що вона у первинних збірках законів нагадує деякі положення Гаазької конвенції, а інший відомий фахівець Дж. І.А. Дрейпер спеціально дослідив гуманістичний смисл *законів імператора Ашоки (Асоки*), якого прозвали "великодушним" [20, с.42]. Ашока, – вказує Дрейпер, – мав величезну воєнну потугу: 600 тисяч воїнів, десятки тисяч вершників, 9 тисяч слонів. У XIII наскальному едикті мовилось, що у війні з Калінгою він захопив у полон 150 та знищив 100 тисяч чоловік, але така перемога викликала не радість переможця, а "велику скорботу". Звернувшись до буддійських гуманних настанов, імператор заснував "Закон про праведність", який став дороговказом на шляху гуманізації війн. Він наказував своїм солдатам

з повагою ставитись до поранених ворогів, а також до монахинь, що їх доглядали. Джавахарлал Неру в “Погляді на всесвітню історію” називає Ашоку “улюбленцем богів”, бо він єдиний з монархів-воїнів, який відмовився від завоювань у той час, коли ще міг здобувати перемогу. Вітчизняний дослідник В.Радиш відзначив початок розробки правил медичної гуманної етики у князівстві Ману: лікування всіх поранених було обов’язковим, а в медичних трактатах, зведених у збірники “Аюрведа”, не ділили поранених на своїх і чужих.

Воєнні теоретики Китаю започаткували розробку норм права війни. *Сунь-Цзи* в книзі “Мистецтво війни”, написаній приблизно в IV столітті до Р.Х., сформулював і правила гуманності: проявляти добросердечність, гуманність, повагу до полонених. Військовий начальник намагається отримати перемогу без нанесення шкоди своєму противнику і цивільному населенню[21, с.58]. На думку Сунь-Цзи, полководець повинен виділятися гуманністю та неупередженістю. Його гуманітарна позиція відзначена і японськими фахівцями *МГП* (зокрема, Суміо Адаші) [22, с31 – 36].

Правила гуманної бойової поведінки у древніх Індії та Китаї було закріплено як традиції, які стали невід’ємні від *релігійно-світоглядних настанов*, хоч і не утворили будь-якої гілки права, що відзначено С. Алексеєвим як закономірність [23, с.320].

Отже, серед факторів становлення гуманітарної традиції ми виокремили матеріальні і духовні. До перших віднесено утворення роздрібнених феодальних держав, їх постійні сутички, що викликало необхідність військових союзів та регуляцію нових стосунків, домовленостей щодо миру та військових союзів.

У 1863 році в Швейцарії було засновано організацію Червоного Хреста (з 1880 року Міжнародний Комітет Червоного Хреста). Причиною такого заснування стала відмова від надання допомоги кільком десяткам тисяч поранених під час битви при Сольферіно на території Італії в 1859 році, тобто відмова від вимог гуманітарних правил [24].

Вважаємо, що саме з заснування МКЧХ та міжнародної дипломатичної конференції у Женеві у 1864 році почався новий етап в історії гуманітарного

права, бо починаючи з цієї конференції людство отримало нормативне закріплення засад гуманного ставлення до поранених і хворих воїнів під час сухопутної війни (Конвенція про покращення участі поранених і хворих воїнів під час сухопутної війни.) Високі Договірні Сторони домовляються однаково ставитися як до своїх поранених, так і до поранених противника, і думка про те, що у людини завжди і за будь-яких обставин є певні права, знайшла в ній досить ясне вираження.

Згодом були прийняті наступні міжнародні договори і угоди про захист жертв війни: Гаагські конвенції 1899 і 1907 років про закони і звичаї війни, Женевський протокол від 12 серпня 1925 року про заборону застосування на війні отруйних газів і бактеріологічних засобів, Женевські конвенції 1949 року про захист жертв війни, Додаткові протоколи 1977 року та інші міжнародно-правові нормативні акги.

Женевські конвенції закріпили право на захист людини під час військових дій. Цьому присвячені:

1. Женевська конвенція 1949 року про покращення долі поранених і хворих у діючих арміях.

2. Женевська конвенція 1949 року про покращення долі поранених, хворих і осіб, які потерпіли корабельну аварію, із складу військових сил на морі.

3. Женевська конвенція 1949 року про поводження із військовополоненими.

4. Женевська конвенція 1949 року про захист громадянського населення під час війни.

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпітя 1949 року - перший спеціальний міжнародно-правовий документ, що стосуються захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру і в якому зафіксовано принцип гуманного відношення до всіх осіб, що не приймають участь чи вже припинили участь в бойових діях, закріплює широке коло гарантій, що надаються цим особам.

Сучасний період розвитку міжнародного права бере початок із прийняття Статуту ООН, який встановив обов'язок держав стримуватися від загрози силою, застосування сили або актів агресії. Таким чином, склався міжнародно-правовий принцип захисту прав та основних свобод людини, з'явилась система норм, що стосується заборони чи обмеження застосування окремих видів зброї, що спричиняють найбільше страждань як військовим, так і мирному населенню.

Висновки. Розвиток міжнародних відносин, постійне збільшення збройних конфліктів в різних частинах світу, а також у зв'язку з появою нового виду зброї приймаються нові нормативні акти, які регулюють ці питання згідно принципів міжнародного гуманітарного права і, відповідно, одного з головних принципів - принципу гуманності.

Для того щоб ідея гуманізму приносила свої плоди і була життєздатною необхідно зробити так, щоб вона стала нормою життя кожної людини.

Зважаючи на викладене, можна дійти висновку про універсальність та актуальність гуманістичної тенденції розвитку суспільства на всіх історичних етапах стосовно утвердження загальнолюдських цінностей заради суспільного прогресу.

Література:

1. Філософський словник. – К., 1996.
2. Популярна юридична енциклопедія. - К.; Юрінком Інтер, 2003.
3. Дрейпер Дж. Развитие международного гуманитарного права // Международное гуманитарное право. – М.: МККК, 1993. – С.101–135.
4. Эрик Давид. Принципы права вооруженных конфликтов. Пер. с франц. Курс лекций юридического факультета Открытого Брюссельского университета. – М.: МККК, 2000. – 718 с.
5. Гассар Г.П. Международное гуманитарное право: Введение. (Перевод). – М.: МККК, 1995. – 64 с.
6. Бори Ф. Возникновение и развитие международного гуманитарного права. – 2 – изд. – М.: МККК, 1994.; Гассар Г.П. Международное гуманитарное

право: Введение. (Перевод). – М.: МККК, 1995. – 64 с.; Дрейпер Дж. Развитие международного гуманитарного права // Международное гуманитарное право. – М.: МККК, 1993. – С.101–135.; Пикте Жан. Развитие и принципы международного гуманитарного права: Курс прочитанный в июле 1982г. Ж. Пикте в Страстбург. Ун-те (Перевод). – М., 1993. – 82 с.; Пикте Жан. Становление международного гуманитарного права // Журнал МККК. – 1994. – № 1. – С. 14 – 43.; Станислав Е. Нахлик. Краткий очерк международного гуманитарного права. – М.: МККК, 1993.; Франсуа Биньон. Международный Комитет Красного Креста и Советский Союз (1917 – 1991). –М.: МККК, 1998. – 70 с.

7. Гейзінга Й. Homo Ludens. Пер. з англ. –К.: Основа, –1994. – 213 с.
8. Пикте Жан. Развитие и принципы международного гуманитарного права: Курс прочитанный в июле 1982г. Ж. Пикте в Страстбург. Ун-те (Перевод). – М., 1993. – 82 с.
9. Pounde R. The Spirit of the Common Law. – Boston, 1921.
10. Адаму Ндам Нгойя. Африканская концепция // Международное гуманитарное право. – М., 1993. – С.17–29; Diallo Y. Traditions africaines et droit humanitaire, II. Geneve, CICR, 1978. – P. 3 – 4; Ли Джибрил. Истоки гуманитарных традиций народности пулар, проживающей в Мавритании и Сенегале // Международный журнал Красного Креста. – 1998. – № 23. – С. 765–778.
11. Адаму Ндам Нгойя. Африканская концепция // Международное гуманитарное право. – М., 1993. – С.17–29.
12. Qincy Rait. A Study of War., N.Y.– 1942.
13. Біблія. Книги Старого і Нового Завіту.
14. Монтень М. Опыты. Пер. с франц. – М., 1991. – 412 с.
15. Encyclopedia of Public International Law. - Amsterdam. – 1984. – Vol.7. – P.126.
16. Калугин В.Ю., Павлова Л.В., Фисенко И.В. Международное гуманитарное право. – Минск: Тесей, 1999. – 308 с.

17. Бхагавадгита. Гл. ХУШ. – Глава XI (-31.) // Антология мировой философии. В 4-х тт.- Т.1. – М., 1969. – С.96.
18. Viswanatha S.V. International Law in Ancient India. – 1925.
19. Эрик Давид. Принципы права вооруженных конфликтов. Пер. с франц. Курс лекций юридического факультета Открытого Брюссельского университета. – М.: МККК, 2000. – 718 с.
20. Блищенко И. П., Шавров В. Ф. Теория и практика международного права США. – М., 985. – 42 с.
21. Сунь-Цзы. Трактат о военном искусстве. Пер. с кит. Н. Конрада. – М., 1955. – 58 с.
22. Сумио Адаши. Азиатская концепция // Международное гуманитарное право. – М., 1993. – С. 31 – 36.
23. Алексеев С.С. Философия права. – М.: Норма, 1998. – 320 с.
24. Тиунов О.И. Международное гуманитарное право. – М.; 1999.

УДК: [336. 711: 336. 74](477): 339. 7(4-672ЄС)

Зеленко В.
к.е.н., доц., доцент кафедри
економіки та публічного управління
факультету управління фінансами та бізнесу.
Львівський національний
університет ім. Івана Франка
Сарафин М.
студентка кафедри фінансового менеджменту
факультету управління фінансами та бізнесу.
Львівський національний
університет ім. Івана Франка

АНАЛІЗ НОВІТНЬОЇ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС ТА УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ "ІДЕАЛЬНОГО ШТОРМУ"

ANALYSIS OF THE NEW MONETARY POLICY OF THE EU AND UKRAINE: CHALLENGES OF THE "PERFECT STORM"

Анотація. У роботі досліджено негативний вплив чинників «ідеального шторму» на світову економіку (глобальна пандемія COVID-19, світова нафтова криза, а також недостатня координація дій країн-лідерів), які породжують сучасну глобальну фінансово-економічну кризу та вказано способи мінімізації їх дії. Авторами проаналізовано роль та місце монетарної політики як найбільш дієвого та гнучкого механізму регулювання економіки, зокрема вплив монетарного регулювання на макроекономічну динаміку. Досліджено першочергові та головні цілі монетарного управління та механізми, які застосовуються при монетарному регулюванні. Проведено оцінку ефектів, які чинить економічна криза на канали монетарної трансмісії та економічну активність у різних країнах Єврозони. З метою зменшення інфляційних очікувань в умовах соціально-економічних криз підкреслюється важливість ефективного інформування економічних агентів про фактори, що впливають на тривалість середньострокового монетарного регулювання. У статті проаналізовано ефективність проведення монетарної політики Європейським Центральним Банком в період прояву кризових явищ в економіці як Єврозони,

так і ЄС в цілому. Досліджено фактори «ідеального шторму» в Україні, зокрема щодо перспектив розвитку інфляційних процесів. Авторами проаналізовано інструменти монетарного регулювання Національного банку України на основі поточних тенденції в контексті збільшення ризиків фінансово-економічної кризи. Окреслено коло проблем щодо ефективності проведення рестриктивної монетарної та процентної політики Національним Банком України, а також здійснено порівняльний аналіз механізмів впливу монетарних інструментів ЄС та України. Обґрунтовано пропозиції щодо використання досвіду антикризового управління ЄС в Україні та способів модифікації поточної роботи НБУ.
Ключові слова: монетарна політика, монетарне регулювання, Європейський центральний банк, Національний банк України, Єврозона, інфляція, світова фінансова криза.

Summary. The paper examines the negative impact of the "perfect storm" factors on the world economy (the global pandemic COVID-19, the global oil crisis, as well as the lack of coordination of the leaders' countries), which give rise to the current global financial and economic crisis, and outlines ways to minimize their effects. The authors analyze the role and place of monetary policy as the most effective and flexible mechanism for regulating the economy, in particular the impact of monetary regulation on macroeconomic dynamics. The primary and main goals of monetary management and the mechanisms used in monetary regulation are investigated. The effects of the economic crisis on monetary transmission channels and economic activity in different Eurozone countries have been evaluated. In order to reduce inflation expectations in the context of socio-economic crises, the importance of effectively informing economic agents about the factors affecting the duration of medium-term monetary regulation is emphasized. The article analyzes the effectiveness of the monetary policy of the European Central Bank in the period of crisis manifestations in the economy of both the Eurozone and the EU as a whole. The factors of the "ideal storm" in Ukraine, in particular, regarding the prospects for the development of inflationary processes are investigated. The authors analyze the monetary regulation instruments of the National Bank of Ukraine on the basis of current trends in the context of increasing risks of the financial and economic crisis. The problems of effectiveness of restrictive monetary and interest rate policy implementation by the National Bank of Ukraine are outlined, as well as a comparative analysis of the mechanisms of influence of EU and Ukraine monetary instruments. The proposals for using the experience of EU crisis management in Ukraine and ways of modifying the current work of the NBU are substantiated.
Keywords: monetary policy, monetary regulation, European Central Bank, National Bank of Ukraine, Eurozone, inflation, financial crisis.

Постановка проблеми. Сьогодні Європейський Союз переживає період великих викликів у сфері проведення монетарної політики, яка стоїть перед викликами нової глобальної фінансово-економічної кризи, що зумовлює

необхідність вивчення Європейським центральним банком (далі – ЄЦБ) усіх можливих механізмів пом'якшення впливу негативних чинників на економіку. У вкрай несприятливій ситуації зараз перебуває і економіка України, яка, об'єктивно, володіє значно меншим діапазоном маневреності для протидії кризовим явищам, зокрема через застосування інструментів грошово-кредитної політики. Саме тому важливо проаналізувати новітні стратегії проведення монетарної політики ЄС та особливості функціонування механізму функціонування Єврозони в умовах шоків[1] і інших взаємопов'язаних ризиків, а також зробити відповідні висновки та рекомендації з метою адаптації кращого досвіду ЄС у даній сфері до українських реалій.

Аналіз останніх досліджень. Серед провідних вітчизняних наукових вчених, які досліджували монетарну політику ЄС виділимо А.О.Бояр, О.В. Дзюблука, Р.В. Левченко, серед закордонних: О.Іссінга, К. Фрідріх, Л. М. Фурер, А. Шабер. Проаналізували особливості монетарного регулювання ЄЦБ в умовах кризи такі науковці, як С.О. Радич, Карузо А., Рікко Дж., Блатнер Т., Сварбрік Дж. Вплив зміни глобальної парадигми монетарного регулювання на економіку України в своїх працях розглянули Т.Є.Унковська, С.С.Шумська та Баженова О.В. Однак, попри актуальність проблематики, не так багато вітчизняних вчених займаються ґрунтовними дослідженнями досвіду новітнього антикризового монетарного регулювання на основі комплексного багатофакторного підходу. Відтак, окреслене авторами коло проблем потребує подальшого дослідження.

Метою даної статті є порівняльний аналіз дієвості проведення монетарного регулювання Європейського Центрального Банку та Національного Банку України в період прояву глобальних кризових явищ з метою визначення новітніх практик ЄС, які Україна може адаптувати при реалізації власної грошово-кредитної політики.

[1] У Західній практиці термін «шок» вживається поряд із термінами «економічна криза», «циклічна фаза спаду»

Виклад основного матеріалу. «Ідеальний шторм» – фразеологізм, що означає ситуацію, яка виникає внаслідок такого складання ряду несприятливих чинників, коли їх сумарний негативний ефект істотно зростає [1]. У даному дослідженні буде розглянуто найголовніші чинники, які негативно впливають на нинішню фінансово-економічну ситуацію як в країнах ЄС, так і в Україні.

Згідно прогнозу Європейської Комісії у 2020-2021 роках очікують незмінні темпи базової інфляції, а також повернення зростання номінальної заробітної плати до 2,25%, в свою чергу рівень реальної заробітної плати значно зростати не буде. Нинішні і очікувані темпи інфляції відрізняються від запланованого рівня - 2%, слабкий ціновий тиск продовжує породжувати скептицизм стосовно здатності грошово-кредитної політики належним чином впливати на динаміку інфляції. На динаміку балансу поточного рахунку в Єврозоні впливає послаблення зовнішнього попиту, особливо для країн, орієнтованих на експорт, з надлишком профіциту поточного рахунку, який сильно залежить від попиту на зовнішній експорт [2][2].

Очевидним стає також й вплив змін клімату на міжнародну економіку, що вимагає стимулювання реальної конвергенції між країнами, з метою підвищення сталого зростання та інвестицій у капітал для підвищення продуктивності. Ризики для світової економіки, які породжує зміна клімату і деградація навколишнього середовища, надалі зростають та матимуть значний вплив на стійкість економік і довгострокового потенціалу зростання. У цьому напрямку Європейська Комісія в 2019 році висунула європейську «Зелену угоду», яка міститиме положення про запровадження першого закону про клімат, який, в свою чергу, закріпить ціль переходу до кліматичної нейтральності[3].

Незважаючи на те, що цифрова революція забезпечить збільшення продуктивності праці, зростання та створення нових робочих місць, вона також може викликати проблеми для менш кваліфікованих працівників, яким не

[2] Аналіз зроблено до березня 2020 р. – до початку соціально-економічної кризи, викликаної COVID-19

[3] Кліматична нейтральність – це економічна діяльність з нульовим викидом парникових газів. Також передбачалося мобілізувати державні та приватні інвестиції в «зелений» та цифровий перехід.

вистачає навичок роботи з новими технологіями. Різні швидкості переходу до цифрової економіки серед країн-членів Єврозони можуть виявити значний ризик конвергенції та макроекономічної стабільності. Це може бути посилено сильними агломераційними ефектами[4] [2].

Зважаючи на події березня 2020 року, найбільшим ризиком для ЄС, як і для людства в глобальному масштабі, мабуть, стане пандемія коронавірусу.

Значний вплив пандемії на собі відчула Італія. На сьогодні декрет президента Джузеппе Конте передбачає виділення 25 млрд євро для покриття збитків від коронавірусу та спеціальних заходів для спасіння економіки [3]. Але, водночас, із початком фінансової нестабільності в Італії почало прослідковуватись явище відтоку капіталу, зріс попит на гроші, внаслідок чого підвищились процентні ставки для позик, а за неналежного дофінансування це може негативно вплинути на привабливість євро як світової валюти [4]. Для стримування спалаху коронавірусу і пом'якшення його негативних соціально-економічних наслідків Євросоюз виділив державам-членам фінансову допомогу для протидії викликам для єврозони, зумовленим пандемією [5].

Одним із основних ризиків на сьогодні для світової економіки є великі корпоративні дефолти, які можуть спровокувати дефолт-ланцюгову реакцію для економіки в цілому. Слід зауважити, що в умовах подібних соціально-економічних криз важливо інформувати як населення, так і інших економічних агентів про те, що впливає на тривалість середньострокової перспективи монетарного регулювання, задля зменшення дестабілізації інфляційних очікувань.

В загальному розрізняють два типи шоків, які впливають на прогноз інфляції:

[4] Агломераційний ефект – це соціально-економічний ефект, який створюють алгомераційні утворення і який проявляється зростанні рівня економічної активності населення в їх середовищі, підвищення продуктивності праці, темпів розвитку науково-технічного прогресу, рівня комплексності господарства і територіальної інтеграції його складових тощо.

1. Шок сукупного попиту, який впливає на виробництво та інфляцію одночасно. Прикладом слугує суверенна боргова криза ЄС[5].

2. Шок сукупної пропозиції, який впливає на виробництво та інфляцію по-різному[6].

Шок (в теорії називають збуренням) сукупної пропозиції, як правило, вимагає більш плавних та тривалих заходів економічної політики. При здійсненні монетарного регулювання ЄЦБ, як правило, повинен обрати собі «горизонт» певної тривалості[7]. Вибір горизонту, у свою чергу, залежить від характеру та розміру потрясінь, що впливають на економіку, а також від швидкості та масштабів впливу кризових імпульсів на ціни та рівень заробітної плати, які варіюються залежно від використання різних регулюючих інструментів. Ускладнює процес регулювання економіки, відповідно до впливу певних шоків, й те, що центральні банки країн-учасниць часто мають лише обмежене розуміння точної конфігурації сил, які впливають на інфляцію, що ускладнює проведення грошово-кредитної політики в цілому. До початку світової кризи 2008 р. головним фактором для початку інфляції в Єврозоні було підвищення цін на енергоносії. Тепер ж, коли вплив цін енергоносіїв на інфляцію суттєво зменшився, прослідковувались тенденції низької інфляції, зумовленої частково і розширенням виробництва відновлюваної енергії [6]. Це дає урядам більше можливостей для маневру як монетарними так і фіскальними інструментами.

Ще одним структурним фактором впливу на грошово-кредитну політику є роль прибутку, на який найбільший вплив чинять коливання попиту та цін на нафту. Сьогодні кількість фірм із більшою рентабельністю в Єврозоні зростає.

---

[5] У зв'язку із кризою 2010 р., викликаною великим обсягом суверенних боргових зобов'язань, Греція опинилася перед ризиком дефолту та виходом із зони євро. У рамках програми макрофінансової допомоги кредитори виділили Греції 273,7 млрд євро (до 2066 р.) [6]. У міру посилення кредитних умов у Єврозоні відбулось скорочення витрат державного та приватного сектору, впали ціни та заробітна плата.

[6] Наприклад, різке екзогенне зростання цін на нафту пришвидшує інфляцію, одночасно негативно впливаючи на зростання та зайнятість. Але на поч. 2020 р. різке падіння цін на нафту призвело до кризи цілої нафтової галузі, що негативно впливає на економіки багатьох країн світу.

[7] «Горизонти тривалості» - це період, протягом якого відповідна структура реалізує певні заходи для регулювання однієї зі сфер, зважаючи на свої функції та повноваження.

Збільшення прибутку означає меншу частку робочої сили, тому зміни витрат на оплату праці мають менший вплив на інфляцію, ніж два або три десятиліття тому [7].

12 березня 2020 р. Рада керуючих ЄЦБ прийняла рішення про комплексний пакет заходів грошово-кредитної політики, попри відсутність істотних ознак напруги на грошових ринках або дефіциту ліквідності в банківській системі:

1) додаткові операції з рефінансування на довший термін будуть проводитися тимчасово, щоб забезпечити негайну підтримку ліквідності фінансовій системі єврозони. Операції довготермінового рефінансування банків (LTRO) забезпечать ліквідність за вигідними умовами, щоб подолати період до операції цільового довгострокового кредитування (TLTRO) III у червні 2020 року.

2) у TLTRO III в період з червня 2020 р. по червень 2021 р. будуть застосовані значно вигідніші умови для всіх операцій TLTRO III, які були випущені за той же час. Ці операції забезпечать банківське кредитування тих, хто найбільше постраждав від поширення коронавірусу, зокрема малих та середніх підприємств. Протягом цього періоду процентна ставка за цими операціями TLTRO III буде на 25 базових пунктів нижче середньої ставки, застосованої в основних операціях з рефінансування Євросистеми. Для контрагентів, які підтримують рівень забезпечення кредитами, ставка, застосована в цих операціях, буде нижчою протягом періоду, який закінчується у червні 2021 р.

3) до кінця 2020 року буде додано тимчасовий пакет додаткових придбань чистих активів у розмірі 120 млрд. євро, що стане вагомим внеском у програми закупівель приватного сектора. У поєднанні з існуючою програмою придбання активів (APP) це забезпечить сприятливі умови фінансування реальної економіки в часи посиленої невизначеності.

4) процентна ставка за основними операціями рефінансування та процентними ставками по граничному кредитному інструменті та депозитному інструменті залишаться незмінними на рівні 0,00%, 0,25% та -0,50% відповідно. Рада керуючих очікує, що ключові процентні ставки ЄЦБ залишаться

на нинішньому чи нижчому рівнях, доки прогноз інфляції надійно не збільшиться до рівня, близького до очікуваного, але нижче 2% у межах прогнозованого горизонту, і така конвергенція постійно відображатиметься в основі динаміки інфляції (рис. 1).

5) реінвестування основних платежів із строковими цінними паперами, придбаними за APP, триватиме в повному обсязі протягом тривалого періоду часу від дати, коли Рада керуючих розпочне підвищення ключових процентних ставок ЄЦБ, і в будь-якому випадку до тих пір, поки необхідна підтримка сприятливих умов ліквідності та достатнього ступеня грошового забезпечення [9].

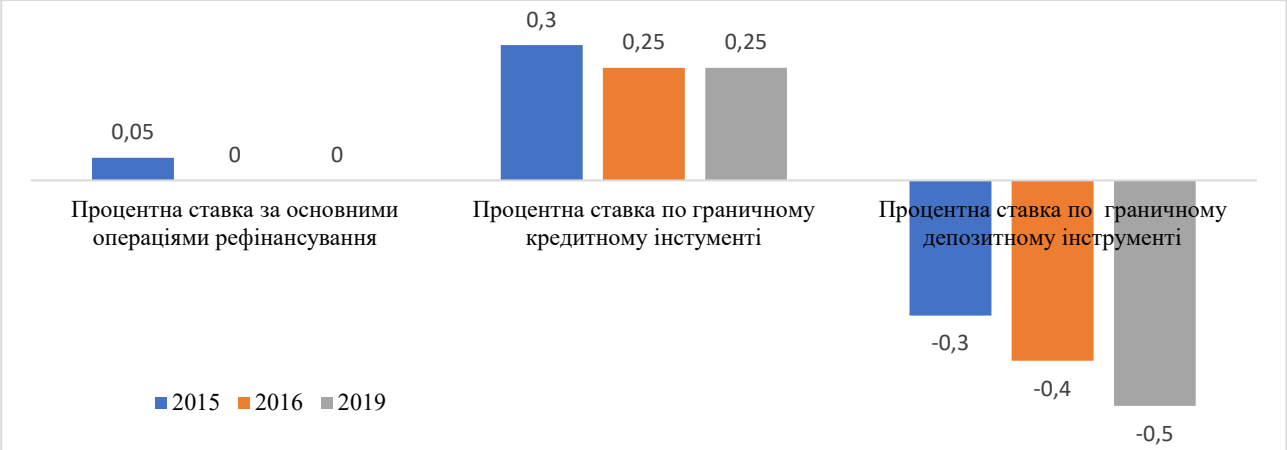

Рис.1. Рівні процентних ставок у ЄС за 2015-2019рр., у відсотках річних.

Розроблено авторами на основі джерела [8].

Наступним негативним фактором «шторму», який можемо спостерігати, є зростання ваги зовнішніх умов: диференціалу внутрішньої та глобальної реальної нейтральної відсоткової ставки, на противагу відхиленню фактичного рівня інфляції від цільового та рівня ВВП від потенційного, що є традиційним фокусом на внутрішніх умовах.

Домінуючу роль долара США у світовій торгівлі, як причину впливу на макроекономічну політику відзначали ще після фінансової кризи 2008 року, зосереджуючи увагу на створенні окремої «нафтової корзини» валют, яка би включала золото, ієну, юань, євро і наразі неіснуючу загальну валюту нафтових арабських країн [10]. Це зумовлено зовнішньою конкурентоспроможністю

країни, яка за великої частки експорту, номінованого в доларах, набагато більше залежить від динаміки курсу долару США на світових ринках, ніж від зміни курсу національної валюти. Однією з найбільш відповідних даному критерію країн є Україна.

Доволі «невчасним» можна вважати питання виходу Великобританії з ЄС, враховуючи теперішню глобальну ситуацію. Дослідження стверджують, що цьому випадку сильніше страждає економіка Великої Британії, а також країни, які не є частиною Єврозони втрачають країну, яка була здатна захистити їх інтереси [11].

Світове експертне середовище останнім часом значну увагу приділяє зростанню протиріч серед країн G7 (Великої сімки), спровокованих процесами фінансової глобалізації, які можна розглядати як черговий чинник «ідеального шторму». На тлі складних зовнішніх чинників та зовнішньої залежності, Україна може продовжити закріплюватися як об’єкт, а не суб’єкт міжнародних економічних відносин.

Досвід ЄС за минулі роки свідчить, що, у період зростаючих кризових явищ, як в ЄС, так і в Україні, коли загроза інфляції стає наявною, центральні банки знижують відсоткові ставки, купують короткотривалі цінні папери, постачають банки ліквідністю та знижують вимоги до банківських резервів. Коли цих заходів стає недостатньо, вони використовують механізми кількісного та кредитного пом'якшення, що відповідно передбачає різке збільшення грошової маси в державі та підтримку проблемних ринків[12].

Доволі цікавими є результати аналізу по Україні. НБУ створює певні структурні дисбаланси, що видно із наступних висновків:

1) якщо порівнювати кредитні ставки для нефінансового сектора економіки та облікову ставку НБУ в розрізі 2010-2019 рр. та прогноз на 2020р., то бачимо, що процентна ставка майже зрівнялась із обліковою ставкою НБУ, що в свою чергу, засвідчує деформованість змін в інструментах ведення монетарної політики, наслідком якого є безпосередній вплив на фінансовий сектор економіки [13].

2) у країнах ЄС при розробці фіскальної та монетарної політики враховується розрив ВВП. В Україні на даний період часу ми спостерігаємо від'ємний розрив ВВП -298836 млн.грн (-7,5%) станом на 2019 р. [14].

В умовах від'ємного розриву ВВП рестриктивна політика НБУ може спровокувати економічну кризу, оскільки: а) обмежується доступ економічних агентів до кредитних ресурсів; б) гальмується розвиток виробництва з усіма наслідками; в) наявні фінансові ресурси вимиваються з реального сектора в фінансовий[8]; г) система державних фінансів наражаються на додаткові ризики нестабільності.[9]

Порівняємо також коефіцієнт монетизації в розрізі 2014-2019 років (рис.2.). Можемо зробити висновок, що на даний момент в Україні спостерігається негативна динаміка по кредитних ринках.

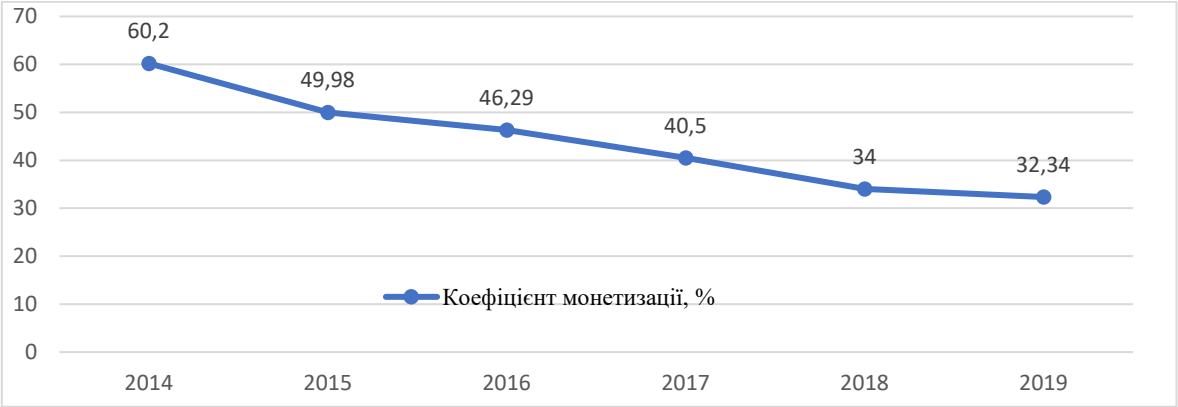

Рис.2. Динаміка коефіцієнта монетизації в Україні 2014–2019 рр.

Складено на основі джерел: [13], [14].

Оскільки економіка України є малою та відкритою до зовнішніх шоків, експорто- та імпортозалежною, вона є гнучкою щодо будь-яких негативних змін на світових товарних та фінансових ринках, які здатні негативно позначитись на її платіжному балансі, валютному курсі, доступі до зовнішніх фінансових ресурсів та зростанні ВВП. Подібну механіку негативного впливу можна вивчати

[8] за 2014–2018 рр. при збільшенні гривневих депозитів резидентів у банках на 26,4%, а депозитів нерезидентів — на 46,6% банківські кредити нефінансовим корпораціям номінально зросли лише на 1,4%

[9] — підвищується вартість обслуговування боргу: ставка однорічних ОВДП України вже досягає 18,5% і посідає четверте місце в світі серед 36 країн з ринками, що формуються (між Єгиптом і Венесуелою);
— гальмуються податкові надходження, залежні від динаміки економічного зростання [16].

на досвіді наслідків для України Корисним в цьому плані буде досвід країн в Азійській кризі 1998 р. чи глобальній кризі 2008-2009 рр. [15].

На думку експертів, сучасна монетарна політика України, внаслідок якої вартість позичкових коштів для підприємців становить 7–9% річних у реальному вимірі, є несумісною із досягненням цілей Угоди про асоціацію з ЄС, якою передбачено проведення масштабної модернізації української промисловості на основі забезпечення відповідності промислової продукції стандартам ЄС. Варто погодитись з тим, що для подолання окреслених вище проблем необхідно модифікувати поточну роботу НБУ таким чином:

1) при опрацюванні рішень монетарної політики задіяти ширший перелік показників, які відображають і фактичний стан, і структурні проблеми економіки;

2) модифікувати режим чистого інфляційного таргетування як такий, що не відповідає умовам національної економіки, та припинити хибну практику досягнення (недосягнення) умовних цілей щодо інфляції виключно шляхом обмеження доступу до грошово-кредитних ресурсів;

3) зосередити увагу на подоланні структурних шоків інфляції (девальвація гривні та ціни на енергоносії), а для цього перейти до координації монетарної політики з фіскальною та структурною політикою держави [15].

На поч. II кв. 2020 р. прослідковується часткове зміцнення курсу гривні (незважаючи на кризу) що може бути спровоковано наступними чинниками: надходження від заробітчан; падіння доларових цін на імпортовані вуглеводні; валютні інтервенції НБУ; позитивні сигнали щодо траншу від МВФ[10].

Висновки. У статті проаналізовані чинники «ідеального шторму», які впливають на сучасну монетарну політику країн ЄС та України та її здатність ефективно реагувати на нинішні кризові явища.

---

[10] Нова угода з МВФ дозволить Україні розширити фінансову допомогу від Фонду – збільшити обсяг діючої програми EFF з 5,5 млрд до 10 млрд. дол. Однак, зі свого боку Україна повинна зробити відповідні кроки : ухвалити закони про удосконалення банківського законодавства та щодо проведення земельної реформи (частину цих зобов'язань Верховна Рада вже виконала).

Щодо ЄС. Здійснено оцінку головних інструментів, якими оперує ЄЦБ при збільшенні грошової маси в обігу та пожвавленні економічної активності. Сьогодні для ЄС вкрай важливим є розроблення політик, які дозволять реагувати на існуючі шоки, не змінюючи суттєво «горизонти» тривалості, якими ЄЦБ регулює рівень інфляцію, аби не викликати значні дисбаланси в інфляційних очікувань. ЄС прагне розробити програму підтримки бізнесу, щоб стимулювати зайнятість. Стабілізувати макроекономічну ситуацію та «очистити» економіку ЄС можна шляхом контрольованої незначної девальвації, стимулювання експорту, збалансування чи секвестру видатків бюджету.

Щодо України. Оскільки експорт формує майже половину ВВП України, уповільнення економіки Китаю та проблеми в ЄС, які є вкрай важливими торговельними партнерами України, можуть обернутися значним скороченням експортних поставок. Окремою загрозою виступає світова нафтова криза, що може спровокувати падіння світових цін на сировинні товари, на експорті яких спеціалізується Україна. Україні необхідно адаптувати досвід ЄЦБ щодо конвергенції механізмів макроекономічного регулювання в умовах кризи, відновити співпрацю з МВФ, надавати підтримку населенню та бізнесу (задля збереження платоспроможного попиту), підтримувати розвиток певних індустрій, які ростуть в умовах кризи (сервісів, які надають послуги онлайн), розробити нові нормативно-правові акти щодо дистанційної роботи та освіти. НБУ повинен надавати необхідну підтримку банкам, підкріплену чіткою програмою дій на період пандемії та після її завершення, адже в кризовий період суттєва зросла ймовірність прийняття нераціональних економічних рішень населенням та іншими економічними агентами. В загальному, Завданням уряду є впровадження контрциклічної бюджетної політики, гармонізованої із грошово-кредитним регулюванням, заради мінімізації ризиків в наступних кризових ситуаціях. В загальному, Ситуацію ідеального шторму, у якій зараз опинились ЄС, Україна та ряд інших країн світу можна подолати виключно шляхом застосування комплексної політики антикризового управління соціально-

економічною сферою, ефективність якої значно зростає за рахунок застосування регіональної та глобальної комунікації.

Література:

1. Ідеальний шторм (вираз). *ВікіпедіЯ*. 2020. URL: https://uk.wikipedia.org/Ідеальний_шторм_(вираз) (дата звернення: 20.02.2020).
2. European Semester 2020: Council recommendation on the economic policy of the euro area. *Council of the European Union*. 2020. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/02/18/council-approves-its-recommendation-on-the-economic-policy-of-the-euro-area-for-2020/#_ftnref3 (дата звернення: 20.02.2020).
3. 3. Як Італія рятує економіку від коронавірусу. *Інформаційний портал LB.ua.* 2020. URL: https://ukr.lb.ua/world/2020/03/16/452674_yak_italiya_ryatuie_ekonomiku_vid.html (дата звернення: 17.03.2020).
4. Coronavirus May Be the EU's Hardest Test Yet. *Center for American Progress.* – 2020. URL: https://www.americanprogress.org/issues/security/news/2020/03/18/481862/coronavirus-may-eus-hardest-test-yet/ (дата звернення: 03.03.2020).
5. Кредити, гроші на зарплати і податкові канікули: як в ЄС рятують бізнес від коронакризи. *Європейська правда.* 2020. URL: https://www.eurointegration. com.ua/articles/2020/03/17/7107626/ (дата звернення: 22.03.2020).
6. Єврогрупа заявила про завершення боргової кризи у Греції. *Укрінформ: Мультимедійна платформа іномовлення України.* 2018. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2485483-evrogrupa-zaavila-pro-zaversenna-borgovoi-krizi-u-grecii.html (дата звернення: 22.03.2020)
7. How long is the medium term? Monetary policy in a low inflation environment. *European Central Bank.* 2020. URL: https://www.ecb.europa.eu/press/key

/date/2020/html/ecb.sp200227_2~301776ff2a.en.html (дата звернення: 17.03.2020).

8. Key ECB interest rates. *European Central Bank.* 2019. URL: https://www.ecb.europa.eu/stats/policy_and_exchange_rates/key_ecb_interest_rates/html/index.en.html (дата звернення: 17.03.2020).
9. Monetary policy decisions. *European Central Bank.* 2020. URL: https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2020/html/ecb.mp200312~8d3aec3ff2.en.html (дата звернення: 23.03.2020).
10. Долар: у пошуках альтернативи. *Економічна правда.* 2009. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2009/10/16/211664/ (дата звернення: 24.03.2020).
11. Витрати на оборону, дол. США. *Світовий атлас даних.* 2019. URL: https://knoema.ru/atlas (дата звернення: 24.03.2020).
12. Радчич С. О. Антикризові механізми в єврозоні: паралелізм неконвенціональної монетарної та фіскальної політики. *Електронний журнал Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2017. №12. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1154 (дата звернення: 24.03.2020).
13. Статистика фінансових ринків. *Національний банк України.* 2020. URL: https://bank.gov.ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#2fs (дата звернення: 24.03.2020).
14. Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні. *Мінфін*. 2020. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/ (дата звернення: 24.03.2020).
15. Нова економічна криза: чи торкнеться вона України та як мінімізувати ризики фінансових втрат. *Дивись Info.* 2019. URL: https://dyvys.info/2019/09/18/nova-ekonomichna-kryza-chy-torknetsya-vona-ukrayiny-ta-yak-minimizuvaty-ryzyky-finansovyh-vtrat/ (дата звернення: 25.03.2020).
16. Стагнація економіки та криза монетарно-фіскального регулювання. *ZN.ua.* 2018. URL: https://dt.ua/finances/stagnaciya-ekonomiki-ta-kriza-monetarno-fiskalnogo-regulyuvannya-293623_.html (дата звернення: 25.03.2020).

УДК 327(4):(94)

Мартинов А.

доктор історичних наук, професор,

провідний науковий співробітник відділу

історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України

Інституту історії України НАН України

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ В УМОВАХ «СТРЕС-ТЕСТУ» ПАНДЕМІЇ

THE EUROPEAN UNION UNDER CONDITIONS OF THE PANDEMIC "STRESS-TEST"

Анотація. Пандемія коронавірусу стала найбільш серйозним викликом за весь час існування Європейського Союзу. Виклик є комплексним. Перший удар було нанесено по чотирьом свободам: руху капіталу, товарів, робочої сили, послуг. Зупинення виробництва під впливом пандемії означатиме як недостатню пропозицію, так і надто низький попит. Карантинні заходи розкололи Спільний ринок на «національні контейнери». Монетарний союз переживає серйозну кризу і до пандемії. Наступний удар по європейські солідарності нанесла криза з нелегальними мігрантами. Гуманітарною кризою скористалися популісти, щоб активізувати ксенофобські почуття, і терористичні рухи, щоб надсилати до ЄС своїх убивць. Привід лівого і правого популізму бродить Європою. Реальними є загрози безпеки. Вихід Великої Британії з ЄС створив дефіцит бюджету Євросоюзу. Німеччина і Франція мають пропорційно збільшити свої внески. Країни Вишеградського блоку виступають проти власної більшої фінансової відповідальності. Австрія не згодна з єдиним бюджетом Єврозони. Соціологічні опитування навесні 2016 р. показали посилення позицій європейських скептиків у Франції, Італії, Австрії, Нідерландах, Німеччині, в грецькій частині Кіпру, Чехії та Угорщині. Сучасний політичний дискурс пропонує європейський оптимістичний і європейський песимістичний сценарії розвитку подій. Європейська республіка децентралізована (європейські регіони), пост національна, парламентсько-демократична і соціальна. Це стосується можливого повороту від проекту «Сполучених Штатів Європи» до «Європейської республіки». Поняття республіка спільний ідейно-політичний спадок Європи. Нова Європа вимагає нового політичного мислення без популізму і націоналізму. Ліберальний Євросоюз зіштовхнувся з національно-популістським викликом. Європейська республіка має опинитись у центрі трикутника: лібералізму

(свобода), соціалізму (рівність) і націоналізму (братерство). Песимістичний сценарій орієнтується на фрагментацію Євросоюзу. Основою такої фрагментації може бути проект європейської інтеграції різних швидкостей.

Ключові слова: Європейський Союз, Європейська республіка, Монетарний союз, Спільний ринок, Сполучені штати Європи, чотири свободи.

Summary. The coronavirus pandemic has become the most serious challenge since the European Union's existence. The challenge is complex. The first blow was struck on four freedoms: movement of capital, goods, labor, services. Discontinuing production under the influence of a pandemic will mean both insufficient supply and too low demand. Quarantine measures have split the Common Market into "national containers". The monetary union is also facing a serious crisis before the pandemic. The next blow to European solidarity was the crisis with illegal migrants. The humanitarian crisis has benefited populists to intensify xenophobic sentiment and terrorist movements to send their killers to the EU. The pretext of left and right populism is wandering Europe. Security threats are real. The UK's exit from the EU has created a deficit in the EU budget. Germany and France should increase their contributions proportionally. The Visegrad bloc countries oppose their greater financial responsibility. Austria does not agree with the single Eurozone budget. Polls in the spring of 2016 showed an increase in the position of European skeptics in France, Italy, Austria, the Netherlands, Germany, the Greek part of Cyprus, the Czech Republic and Hungary. Contemporary political discourse offers European optimistic and European pessimistic scenarios. The European Republic is decentralized (European regions), post-national, parliamentary-democratic and social. This concerns a possible shift from the United States of Europe project to the European Republic. The concept of republic is a common ideological and political heritage of Europe. A New Europe Demands New Political Thinking without Populism and Nationalism. The European Republic should be at the center of the triangle: liberalism (liberty), socialism (equality) and nationalism (brotherhood). The pessimistic scenario focuses on the fragmentation of the European Union. The basis of such fragmentation can be the project of European integration of different speeds.

Keywords*:* European Union, European Republic, Monetary Union, Common Market, United States of Europe, four freedoms.

Постановка проблеми. Пандемія коронавірусу стала найбільш серйозним викликом за весь час існування Європейського Союзу, принаймні з 1 листопада 1993 року. За наслідками для європейської економіки і політики зазначена криза не може зрівнятись ані з балканськими кризами 1990-х років, ані з наслідками світової економічної кризи 2008 р., ані з борговими кризовими явищами в зоні

євро, ані з міграційною кризою 2015 року. Усі згадані процеси були умовно «секторальними», що створювало певні проблеми для діяльності наднаціональних європейських інститутів влади і для національних органів влади, але не мали системного характеру. Однак навіть ці кризові процеси доводили, наскільки складніше утримувати досягнутий високий рівень європейської інтеграції та намагатись досягати загального консенсусу щодо стратегії і тактики розвитку Європейського Союзу.

Натомість виклик пандемії є комплексним. Перший удар було нанесено по чотирьом європейським свободам: руху капіталу, товарів, робочої сили, послуг. Зупинення виробництва під впливом пандемії у середньо терміновій перспективі провокує як недостатню пропозицію, так і надто низький попит. Наслідком цієї тенденції є ускладнення виведення економіки із рецесії. Внаслідок цього актуалізується роль державного регулювання ринкової економіки. Але на рівні Євросоюзу тривала дискусія щодо можливості запровадження «корона-вірусних бондів» з метою кредитування національних економік країн-членів Євросоюзу. Зокрема, Німеччина висловлювала занепокоєння перспективою фінансового розбалансування зони функціонування спільної європейської грошової одиниці. Однак Франція натякає на можливість пом’якшення монетарної політики Європейського центрального банку, що не викликає ентузіазму Німеччини.

Вимушені карантинні заходи де-факто розкололи Спільний ринок Євросоюзу на «національні контейнери». Це створювало дефіцит робочої сили на окремих національних ринках праці (Німеччина відкрила свій ринок праці для кваліфікованої робочої сили з країн поза меж Євросоюзу 1 березня 2020 р., тобто ще до карантинних заходів) та підвищило рівень безробіття на інших національних ринках. Показово, що Європейська комісія на чолі з У. фон дер Ляйєн за цих умов відійшла у політичну тінь, віддавши ініціативу дій національним урядам країн-членів Євросоюзу.

Монетарний союз переживав серйозну кризу і до пандемії. Наприклад, з метою протидії негативним тенденціям 29 червня 2012 р. Європейська рада

ухвалила Пакт зростання, але застосування його обов'язкових норм було відкладене. Зокрема, не було врегульовано питання фіскальної солідарності та запровадження спільної податкової політики в межах ЄС. Натомість великі компанії домовлялись про розташування своїх штаб-квартир у Люксембургу в обмін на привабливий режим оподаткування, що давало їм змогу не сплачувати більше податків у жодній іншій країні Євросоюзу. У 2015 р. не виключали можливості виходу Греції із зони євро. Країни Південної Європи (особливо Італія, Іспанія) опинились у стані поглиблення економічних проблем. Політичної волі змінити становище до початку 2020 р. не було продемонстровано.

Наступний удар по європейські солідарності нанесла криза з нелегальними мігрантами. Країни Вишеградської четвірки (Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина) відмовлялись приймати за квотним принципом нелегалів, мотивуючи це небажанням розплачуватись за наслідки колонізації, до якої вони історично не були причетні. Гуманітарною кризою скористалися популісти, щоб активізувати ксенофобські почуття, і терористичні рухи, щоб надсилати до ЄС своїх убивць. Привід лівого і правого популізму блукає Європою.

Реальними є загрози безпеки. За президентства Д.Трампа ЄС більше не може просити свого головного глобального конкурента Сполучені Штати забезпечувати її безпеку так само, як за часів «холодної війни». Так само ЄС не може сподіватися на повагу з боку своїх сусідів, маючи за «зброю» лише свій валовий внутрішній продукт. Тому Євросоюзу потрібно більш ефективно захищати свої кордони, запобігати терористичним загрозам і подолати потаємні спроби дестабілізації ззовні. Вирішення зазначених задач є можливим за умов посилення європейської солідарності, ефективного використання наявного потенціалу національних економік країн Євросоюзу, чіткої взаємодії між національним і наднаціональним рівнями влади в Євросоюзі, дієвої співпраці між владними інститутами Євросоюзу: Європейською Радою, Європейською комісією, Європейським парламентом.

Власне «стрес-тест» пандемії дасть чітку відповідь на здатність ЄС вирішувати ці завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень, присвячених проблемам європейської інтеграції, дає підстави вважати, що ЄС в головних рисах не був готовим до форс-мажорних обставин на кшталт пандемії. Німецький дослідник В. Вессельс, описуючи політичну систему Євросоюзу, наголошує на орієнтованості цієї системи на саму себе [1, с.56]. К. Сміт констатувала факт недосконалості політичних, дипломатичних, інституційних, доктринальних і ресурсних потенцій для розробки і реалізації спільної зовнішньої політики Євросоюзу [2, с.44]. Більшість дослідників процесу європейської інтеграції згодні, що головними викликами розвитку ЄС є міждержавні протиріччя, недосконалість правових і політичних процедур, нечіткість розмежування повноважень національних і наднаціональних органів влади відповідно до принципу субсидіарності, коли проблеми мають вирішуватись на тому рівні, де вони виникли із залученням відповідних ресурсів [3, с.410]. Навіть така історична епохальна подія як вихід Великої Британії з Євросоюзу оцінюється з переважно оптимістичної точки зору. Зокрема, Ю. Рюттгерс і Ф. Деккер вбачають після виходу Великої Британії появу нової нагоди для розбудови федеративного Європейського Союзу [4, 201]. П. Велфенс також не вважає фатальним приклад виходу Великої Британії з ЄС для дезінтеграції Євросоюзу [5, с.109]. Австрійський історик європейської інтеграції Ф. Тер детально описав успіх неоліберального проекту, реальним втіленням якого став Європейський Союз [6, с.211]. Однак після кризи 2015 р. з нелегальними мігрантами Ф. Тер звернув увагу на надмірне напруження інститутів Євросоюзу і національних органів влади під тиском мільйонів біженців [7, с.241]. Політичні наслідки виходу Великої Британії з Євросоюзу актуалізували дискусії між європейськими оптимістами та скептиками щодо середньо термінових перспектив розвитку проекту європейської інтеграції.

Німецька дослідниця У. Гуєро наголошує, що національні держави спотворюють європейську ідею та працюють проти інтересів громадян. Альтернативою має бути «Європейська республіка» децентралізована (європейські регіони), пост-національна, парламентсько-демократична і соціальна. Це має бути поворот від проекту «Сполучених Штатів Європи» до «Європейської республіки». Поняття республіка спільний ідейно-політичний спадок Європи. Нова Європа вимагає нового політичного мислення без популізму і націоналізму. Ліберальний Євросоюз зіштовхнувся з національно-популістським викликом. Європейська республіка має опинитись у центрі трикутника: лібералізму (свобода), соціалізму (рівність) і націоналізму (братерство) [8, с.100]. Варіації пропозицій європейських скептиків мають досить широкий діапазон: від ідеї повернення до союзу європейських держав на засадах винятково функціонування зони вільної торгівлі без політичного союзу до «повного розпуску» Євросоюзу і повернення до системи національних держав.

Мета статті полягає у аналізі впливу пандемії коронавірусу на тенденції розвитку процесу європейської інтеграції на інституційному і функціональному рівнях.

Відразу після референдуму 23 червня 2016 р. про вихід Великої Британії з ЄС у інших країнах-членах Євросоюзу були проведені соціологічні опитування, результати яких показали посилення позицій європейських скептиків у Франції, Італії, Австрії, Нідерландах, Німеччині, в грецькій частині Кіпру, Чехії та Угорщині [5, с.309]. Негативні економічні наслідки карантину могли вплинути на ці настрої у бік посилення європейського скептицизму з усіма негативними наслідками для єдності Євросоюзу. 1 вересня 2018 р. завершився час дії кредитної угоди ЄС, МВФ і США для Греції. Зрештою, тоді грецькі боргові зобов’язання були реструктуралізовані до 2060 року. Грецький приклад максимально загострив питання суттєвої різниці у багатстві між північними і південними країнами-членами Євросоюзу.

30 січня 2020 р. розпочалася процедура виходу Великої Британії зі складу Євросоюзу. Цей факт став причиною загострення внутрішньополітичної боротьби в ЄС з приводу перерозподілу навантаження в бюджетному плануванні на 2021-2027 роки. Адже внесок Великої Британії до спільного бюджету ЄС не хотіли компенсувати збільшивши власне бюджетне навантаження Німеччина, Франція, Італія, Іспанія, країни Бенілюксу, а також країни Вишеградської четвірки. Очікуване скорочення бюджетних надходжень матиме негативний вплив на фінансування спільної сільськогосподарської політики ЄС, спільної зовнішньої політики ЄС, на забезпечення структурних фондів регіональної політики. Це могло посилити європейські скептичні населення не тільки серед середньостатистичних громадян країн-членів ЄС, а й політичних та економічних еліт.

Пандемія стала форс-мажором, подолання наслідків яких вимагали величезних коштів з метою подолання збитків, нанесених пандемією. Першою жертвою став головним принцип Маастрихтської угоди чотирьох свобод: свободи пересування капіталів, товарів, робочої сили, послуг. Пандемія замкнула ці свободи у національних кордонах. Усі рішення щодо охорони здоров'я населення, часу встановлення обмежувальних правил для пересування громадян, товарів приймаються національними урядами країн-членів ЄС. Інститути Євросоюзу лише відлунням підтверджують ці рішення і з великими складнощами намагаються координувати зусилля, спрямовані на боротьбу з коронавірусом.

Фактично пандемія заблокувала функціональний підхід до європейської інтеграції. Критичною була ситуація з інститутами Євросоюзу: Європейський парламент, Європейська комісія, Європейський суд. Наслідками цих процесів стало посилення європейських популістів, так званих європейських скептиків. Причому ми можемо розглядати популістів як представників специфічного способу мислення про політику. Ліві популісти борються за народ проти істеблішменту. Фактично це політика низів і дезорієнтованого середнього класу,

які намагаються переслідувати традиційну еліту. Натомість праві популісти звинувачують правлячі еліти у потуранні інтересам іммігрантів чи ісламістів. Соціально-політична криза може максимально розширити соціальну базу підтримки обох відгалужень популізму. Однак варто розуміти, що популістські рухи, як правило, ефективні, перебуваючи в опозиції, але ризикують своїм політичним іміджем, опинившись біля керма влади. Власне успіхи популістських партій є чітким сигналом щодо загострення політичної кризи. Нацьковуючи широкі соціальні прошарки на правлячу еліту, популісти стають каталізатором політичних змін. Успіхи популістів свідчать, що стандартний світогляд зруйновано, а панівна ліберальна ідеологія не працює і потребує принаймні удосконалення. Мета популістської партії полягає у консолідації різних соціальних груп у «народ», об'єднаний спільними вимогами до «еліти».

Крім внутрішньополітичних негативних наслідків пандемії варто згадати про зовнішньополітичні наслідки для Євросоюзу. Економічні наслідки пандемії, скоріше за все, стануть першою дійсно глобальною економічною кризою. Не спрацьовуватимуть угоди про вільну торгівлю, які нездатні створювати більше робочих місць на локальному рівні, імміграційні заходи не зупиняють приплив нелегальних іммігрантів, не справджуються обіцянки еліт про те, що фінансова дерегуляція не матиме поганих наслідків для добробуту громадян. Внаслідок цього руйнується досі панівний політичний консенсус. Європейські популістські партії почали відображати лібертаріанські погляди бізнесу, а й прийняли частину соціал-демократичної програми, що стосується соціального забезпечення та урядування.

Впродовж 2020 р., принаймні до листопада, США залишались у стані президентської виборчої кампанії. Кандидат від Республіканської партії 45-й президент США Д.Трамп наполягав на продовженні ізоляції США від проекту ліберальної глобалізації. Росія активно використовувала як аргумент на користь скасування, запроваджених у липні 2014 р. європейських економічних санкцій за анексію Криму і гібридну війну на Донбасі.

Висновки. «Стрес-тест» пандемії засвідчив факт добровільної передачі інститутами Євросоюзу функціональних обов'язків на рівень національних урядів. На період карантинних заходів фактом європейської політичної реальності став ідеал Шарля де Голля – «Європа націй». За цих обставин відкритим є питання спроможності інститутів Євросоюзу «після пандемії» швидко повернути тимчасово втрачені функціональні можливості поглиблення наднаціональних аспектів європейської інтеграції. На заваді відновлення ефективності наднаціональних органів влади може стати посилення політичного впливу європейських популістів.

Причини посилення правих популістських рухів полягає у зміцненні наднаціональних інститутів Євросоюзу та функціонування зони євро. Саме ЄС ініціювало домінування неоліберальної політики. Вичікувальна політика виливається у кризу, якої вона хотіла уникнути. Європейський безлад надто небезпечний. Неможливо залишати в зоні євро, відкидаючи умови членства в Монетарному союзі. Скоріше за все, пост-пандемійна економічна криза призупинить процес розширення кола країн-учасниць Монетарного союзу. Альтернативною може бути повернення до національних валют, як це було до 2002 року. Німеччині доведеться збільшити внески до спільного бюджету ЄС після виходу Великої Британії. Країни Вишеградської четвірки проти свого пропорційного збільшення внеску до спільного бюджету ЄС. Австрія не згодна з єдиним бюджетом Єврозони.

Неминучим виглядає повернення до нового варіанта політики Дж. Кейнса, який вважав, що капіталізм не може існувати без активного втрачання держави в розвиток соціально-економічних процесів. Можливо, задля підтримки попиту за умов стагфляції (стагнація + інфляція) доведеться повернутись до ідеї гарантованого мінімального доходу та збільшення пенсій за віком аби вони не опустилися нижче від межі бідності. Для південних країн-членів ЄС (Греція, Італія, Іспанія) властиві ліві популістські партії. Праві популісти зміцнюють політичні позиції у північноєвропейських країнах-членах Євросоюзу.

Ключовою суперечкою з точки зору інституційно-функціональної ефективності ЄС за умов економічної кризи може бути спроба запровадження спільної податкової політики. Але ці пропозиції викликають гостру критику з боку заможних північноєвропейських країн, включно з Німеччиною.

Криза може спровокувати загострення конфліктів на Балканах. Попри миротворчі зусилля ЄС, на межі територіального поділу перебуває Боснія і Герцеговина, напруженими залишаються відносини Косово і Сербії. Інституційно-функціональними слабостями ЄС планує скоритись Росія. Кремль намагатиметься підштовхнути розвиток ситуації у бік подальшого послаблення солідарності в ЄС, зокрема, щодо фактичного порушення режиму економічних санкцій, попри офіційне продовження терміну їхньої дії. Відкритим є питання готовності політичних еліт провідних країн ЄС впроваджувати реформи, необхідні для поглиблення процесу європейської інтеграції у напрямку формування федеративних зв'язків. У цьому контексті слабкою ланкою може бути Італія, яка складно пережила режим вимушеного карантину. Чи вийде Іспанія із пандемії без загострення протиріч у Каталонії? До початку пандемії не були врегульовані правові питання подальших відносин ЄС із Великою Британією. Коло проблем політично доповнюється електоральним календарем в провідних країнах ЄС. Німеччина в пост-карантинний період переходить у передвиборчий режим, адже восени 2021 р. мають відбутись вибори бундестагу. Доти треба буде визначитись із спадкоємцем А. Меркель на чолі Християнсько-демократичного партії та на посаді бундесканцлера. Навесні 2022 р. на Францію чекають президентські вибори. Власне ці виборчі кампанії дадуть відповідь на питання інституційної і функціональної спроможності Євросоюзу остаточно вийти із «стрес-тесту» пандемії потужнішим. Адже навіть втримати досягнення європейської інтеграції складніше, аніж їх здобути.

Література:

1. Wolfgang Wessels. Das politische System der Europäischen Union. Wiesbaden VS Verlag für Sozialwissenschaft, 2008. 360 s.
2. Karen Smith. European Union Foreign Policy in a Changing World. Oxford. 2003. 300 s.
3. Luuk von Middelaar. Vom Kontinent zur Union. Gegenwart und Geschichte des Vereinten Europa. Berlin: Suhrkamp Verlag, 2016 610 S.
4. Jürgen Rüttgers, Frank Decker (Hrsg.). Europas Ende, Europas Anfang. Neue Perspektiven für die Europäische Union. Frankfurt: Campus Verlag, 2017. 268 S.
5. Paul Welfens. BREXIT aus Versehen. Europäische Union zwischen Desintegration und neuer EU. Wiesbaden: Springer, 2017. 390 s.
6. Philipp Ther. Die neue Ordnung auf dem alten Kontinent. Eine Geschichte des neoliberalen Europa. Berlin. Suhrkamp Verlag. 2014. 410 s.
7. Philipp Ther. Die Auβenseiter. Flucht, Flüchtlinge und Integration im modernen Europa. Berlin, Suhrkamp Verlag. 2017. 360 s.
8. Ulrike Guerot. Warum Europa eine Republik werden muss! Eine politische Utopie. Bonn Dietz Verlag. 2017. 304 s.

УДК 504.06

Мельник О.

к.т.н., доц.

Сумський національний аграрний університет

ПЕРЕРОБКА ТА УТИЛІЗАЦІЯ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

PROCESSING AND DISPOSAL OF DOMESTIC WASTE: EUROPEAN PRACTICES FOR UKRAINE

Анотація. У статті розглядається проблема поводження з комунальними відходами в Україні. Окреслено основні вимоги, які мають бути виконані для регулювання ринку поводження з відходами відповідно до Угоди про Асоціацію з ЄС. Проаналізовано особливості законодавства України та його відповідність директивам ЄС. Представлені основні пріоритети європейських директив щодо відходів. Окреслено 5 кращих європейських моделей збору харчових відходів від населення, включаючи п'ятиступеневу ієрархію та особливості національних систем відбору, сортування та знешкодження. Аналіз проведених досліджень системи поводження з відходами з різними схемами збору органічних речовин показав, що модель збору харчових відходів «від дверей до дверей» є найбільш ефективною, адже дозволяє залучити максимальну кількість мешканців до збору та отримати якісний компост. Підкреслено важливість інформаційної політики для населення та створення інфраструктури для збору комунальних відходів. Детально обговорюються технології компостування відходів: вітрове компостування, внутрішньоємнісне компостування, анаеробне компостування. Визначено можливості використання сміття як біопалива для заправки комунальної техніки, повітряного транспорту тощо. Одним з найпривабливіших аспектів такої переробки є можливість генерувати електроенергію, що відповідає програмі збільшення частки відновлюваних джерел у виробництві електроенергії. Відзначається марність розширення звалищ для вирішення питань управління відходами. Розглядаються ключові проблеми українського законодавства про відходи та політико-правові відносини у цій галузі. Проаналізовано Нову Стратегію поводження з відходами України. Запровадження нової стратегії дозволить проводити повномасштабну інформаційну кампанію серед населення та виробників, запроваджуючи принципи кругової економіки та розширюючи відповідальність виробників, що має заохочувати населення до роздільного збирання відходів, а бізнес - мінімізувати виробництво відходів та підвищувати інтерес до їх переробки, а

також запровадити п'ятиступеневу ієрархію поводження з відходами, яка діє в ЄС.

Ключові слова: поводження з відходами, директиви ЄС, утилізація сміття, компостування, національна стратегія.

Summary. The article deals with the problem of municipal waste management in Ukraine. The main requirements that have to be fulfilled for regulating the waste management market in accordance with the Association Agreement with the EU are outlined. The peculiarities of the Ukrainian legislation and their compliance with the EU directives are analyzed. The main priorities of the European waste directives are presented. 5 best European models of food waste collection from the population are outlined, including a five-step hierarchy and features of national waste, sorting and disposal systems. The analysis of the conducted studies of the waste management system with different schemes of organic matter collection showed that the model of food waste collection "from door to door" allows to obtain high-quality compost, to attract the maximum number of residents to the collection and therefore is most effective. The importance of information policy for the population and the creation of infrastructure for the collection of municipal waste have been emphasized. Waste composting technologies are discussed in detail: windrow composting, in-vessel composting, anaerobic composting. Possibilities of using garbage as biofuel for refueling of municipal equipment, air transport, etc. are determined. One of the most attractive aspects of such recycling is the ability to generate electricity, which corresponds to the program of increasing the share of renewable sources in electricity generation. The futility of expanding of the landfill areas for solving waste management issues is noted. The key problems of Ukrainian waste legislation and political and legal relations in this field are reviewed. The New Ukrainian Waste Management Strategy has been analyzed. Introducing the New Strategy will allow a full-scale information campaign among the population and producers, introducing the principles of a circular economy and expanded producers' responsibility, which should encourage the population to separate waste collecting, and business to minimize producing waste and increase interest in their recycling, as well as to introduce a five-step hierarchy of waste management, which operates in the European Union.

Keywords: waste management, EU directives, waste disposal, composting, National Strategy.

Постановка проблеми. Виконуючи Угоду про асоціацію з ЄС, Україна зобов'язалася упорядкувати одну із життєвоважливих сфер – поводження з усіма видами відходів згідно європейських принципів. З початком 2018 року в дію вступила нова норма закону України в галузі поводження з побутовими відходами. Отже, з 1 січня 2018 року Україна вже мала б сортувати все сміття ще на етапі збору [1]. Це випливає зі статті 32 Закону України "Про відходи", до якої

ще у 2012 році був доданий відповідний пункт [2]. Цей пункт відповідає двом Директивам ЄС – 1999/31/ ЄС та 2008/98/ЕС, які врегульовують поводження зі сміттям у країнах Європи [3,4]. Одним з ключових моментів цих директив є формування політики поводження з органічними відходами. Адже захоронене на наземних звалищах органічне сміття є причиною емісії метану, дуже шкідливого для клімату. Зокрема, директива 1999/31/ЄС вимагає вживати заходи щодо зменшення захоронення органічних відходів, та встановлює низку технічних вимог щодо його захоронення (уловлювання полігонного газу та його спалювання, ущільнення дна полігону і покриття плівкою, збирання фільтрату на дні полігону, його виведення та обробку). У директиві 2008/98/ЕС йдеться про важливість процесів переробки та повторного використання органічних відходів, наприклад, методами ферментації або компостування.

Також серед нормативно-правових актів Європейського Союзу, що регулюють порядок переробки органічних відходів варто відмітити: Директиву 75/439 / ЄС «Про утилізацію відпрацьованих масел» (16 червня 1975 рік), Директиву 91/689 / ЄС «Про небезпечні відходи» (12 грудня 1991 року), Директиву 94/62 / ЄС «Про упаковку та відходи від упаковки» (20 грудня 1994 роки), Директиву 96/61 / ЄС «Щодо всеосяжного запобігання і контролю забруднень» (24 вересня 1996 року), Директиву 2006/12 / ЄС «Про відходи» (5 квітня 2006 року) [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами дослідження теоретичних та практичних аспектів щодо забезпечення переробки та утилізації побутових, зокрема органічних відходів займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені та фахівці: І.Л. Абалкіна, В.Б. Жуковицький, А.С. Гринін, С. Юфіт, Н.Б. Эскин та інші. В Україні ця проблема усвідомлюється та активно досліджується, але відчутних зрушень немає, тому дослідження європейських практик у галузі переробки відходів є нині актуальним. Варто зазначити, що використання зарубіжного досвіду без його адаптації до інституційних умов вітчизняної економіки є неможливим, що зумовлює актуальність досліджень саме в цьому напрямку.

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідження кращих практик поводження з побутовими відходами, зокрема органічного походження, в країнах ЄС; аналіз практики впровадження директив ЄС та європейської системи управління відходами в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останніми роками багато уваги приділяється глобальній проблемі накопичення харчових відходів. Згідно статистики європейських країн, третя частина продуктів харчування закінчує свій шлях у сміттєвих контейнерах. Харчові відходи становлять серйозну проблему для світової економіки і навколишнього середовища. Третина всіх вироблених у світі продуктів не з'їдається, а загальна вартість викинутої у смітник їжі досягає 400 мільярдів доларів на рік. Така ситуація впливає і на зміни клімату, оскільки надлишкове виробництво використовує величезну кількість водних і земельних ресурсів, а також значні кошти на енергетику і транспортування. З ростом населення Землі проблема буде лише ускладнюватися.

Варто відмітити, що в Україні частка органічних відходів вища, ніж у країнах Європи. Як видно з таблиці 1 ця тенденція залежить саме від ступеня економічного розвитку країни.

Таблиця 1

Розподіл органічних відходів залежно від рівня доходів населення [7]

Тип	Країни з низьким рівнем доходу (< $876 ВВП на душу населення)	Країни з рівнем доходу нижче середнього ($876–3 465 ВВП на душу населення)	Країни з рівнем доходу вище середнього ($3466–10 725 ВВП на душу населення)	Країни з високим рівнем доходу
Органічні відходи	64 %	59 %	54 %	28 %

У цілому управління відходами у європейських країнах розпочинається з добре прописаного, деталізованого, без юридичних колізій, законодавства, яке підкріплюється фінансовою спроможністю зацікавлених сторін та високою

екологічною свідомістю громадян. На рис. 1 представлено основні пріоритети європейських директив у галузі поводження з відходами.

Отже першим кроком є мінімізація утворення органічних відходів.

Перш за все варто звернути увагу на скорочення харчових відходів. В ЄС щорічно утворюється понад 88 млн тон харчових відходів, а пов'язані з цим витрати оцінюються в 143 млрд євро. Кожна з країн має власний шлях вирішення проблеми.

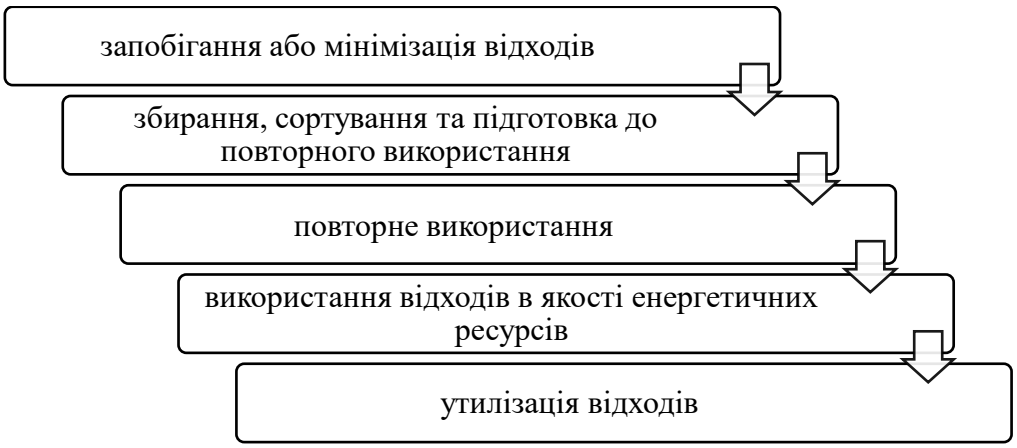

Рис. 1. Пріоритети європейських директив щодо поводження з відходами.

В **Німеччині** популярним є фудшерінг - це рух, в основі якого ідея раціонального використання продуктів харчування. Ресторани та магазини в кінці робочого дня роздають людям тонни випічки, салатів, делікатесів, овочів і фруктів, що є ще цілком придатними для харчування. Сенс фудшерінга - врятувати їжу від мусорки.

У всіх країнах ЄС прийнято єдиний стандарт: на упаковці продуктів, що потрапляють на полиці магазинів, повинні бути написані дві дати. Перша дата - коли продукт повинен бути виставлений на полиці, друга - коли його добре б вжити в їжу. Але після цього продукт ще цілком придатний для вживання, проте з прилавків його прибирають. Такі продукти відвозять на склади, а потім відправляють на утилізацію або повертають фермерам, які самі їх утилізують.

Франція. Рішення Сенату Франції зробило у 2015 році Францію першою країною у світі, що запобігає втраті або знищенню продуктів харчування у

супермаркетах. При побудові магазину площею більше ніж 400 квадратних метрів необхідно підписати контракти про співробітництво з благодійними організаціями. Недотримання цього правила призведе до штрафу в розмірі до 75000 євро або до двох років позбавлення волі.

Відповідальність за збір та зберігання продуктів харчування лежить на зареєстрованих благодійних та продовольчих банках.

У Парижі діє програма зі збору харчових відходів від населення, що є одним з етапів переходу країни до циклічної економіці. У результаті реалізації проєкту планується скоротити до 2020 р загальний обсяг відходів на 10%, а рівень рециклінгу підняти з 15% у 2010 році до 50% в 2020 р

Для реалізації цього плану паризькі влади розробляють комплекс заходів і засобів за двома основними напрямками:

- формування зручної інфраструктури для збору харчових відходів,

- повномасштабне інформування населення (оновлення інструкцій по збору, поширення нових вказівок по сортуванню, проведення кампаній з підвищення рівня обізнаності парижан про необхідність роздільного збору харчових відходів).

Чехія. Слідом за Францією подібний закон був прийнятий і у Чехії. У випадку, якщо супермаркети не будуть віддавати продукти з простроченим терміном використання їм загрожує штраф до 10 млн. крон.

У Чехії існує біля 20 продуктових банків, якими керують благодійні організації. Ці банки співпрацюють один з одним і мають читко злагоджену систему допомоги соціально незахищеним людям. Вони приймають продукти харчування від приватних осіб та магазинів.

Данія запустила нову модель супермаркетів - WeFood. WeFood не працює на комерційній основі, а їх персонал - волонтери; весь прибуток іде на допомогу ініціативам по боротьбі з бідністю в усьому світі.

Добровольці збирають надлишки товарів - від хліба, різних продуктів, до молочних і інших продовольчих товарів - і продають їх від 30 до 50% дешевше, ніж звичайні супермаркети. На відміну від «соціальних супермаркетів», де

продають надлишки продовольства нужденним людям, WeFood призначений для широкої громадськості, з низьким рівнем доходів, високим рівнем доходу і всім бажаючим.

Фахівці стверджують, що скорочення харчових відходів ЄС на 20-50% дозволить заощадити від 60 мільярдів євро до 2030 року.

Наступним пріоритетом європейських директив є збір сміття, сортування та підготовка до повторного використання.

5 найкращих європейських моделей збору харчових відходів від населення:

1. Харчові відходи компостуються безпосередньо на території їх утворення: місцеві жителі складають харчові відходи в загальний компостер. Цей спосіб забезпечує максимальну вигоду для клімату, оскільки компост виготовляється з місцевої «сировини» і застосовується на місці в громадських садах і присадибних ділянках, що збільшує родючість ґрунтів і скорочує викиди парникових газів, пов'язаних з транспортом.

2. Друга модель - це збирання «від дверей до дверей», яке вимагає ретельного ставлення до збору та сортування сміття. У різних країнах і навіть регіонах однієї крани правила сортування можуть відрізнятися. Наприклад, в деяких районах Великобританії органічні відходи потрібно складати в спеціальний біорозкладальний мішок, а власники приватних будинків повинні мати окремий бак для садового сміття.

3. Третьою моделлю є відкритий контейнер на вулиці, доступний тільки власникам. У деяких графствах Британії у кожного домовласника є свої баки для сміття, в які вбудовані спеціальні чіпи, що зчитують інформацію про сміття і його власника. Потім міні-комп'ютери вносять в базу даних інформацію про те, кому належить контейнер і де він знаходиться. Ця інформація дуже важлива, оскільки у Великобританії штрафують не лише за те, що відходи відсортовані невірно, але і за їх вагу і місцезнаходження бака.

4. Четвертою - є збір побутових відходів розділених на два потоки «мокрий / сухий», де відокремлюються органічні і неорганічні відходи. Одним зі зразкових прикладав функціонування такої моделі є Берлін. В системі

роздільного збору сміття бере участь 1,4 млн берлінських домогосподарств - 83% із загального числа. Люди сортують сміття добровільно, ними рухає екологічну свідомість.

5. П'ята система - це відкритий контейнер, де, навіть якщо органічні відходи розділені, існує багато неправильних залишків, і виходить компост дуже низької якості.

Аналіз проведених досліджень системи управління відходами з різною схемою збору органічних речовин показав, що модель збору харчових відходів «від дверей до дверей» дозволяє отримати найякісніший компост, залучити до збір максимальну кількість жителів і тому найбільш ефективна [8].

Третім пріоритетом європейських директив є переробка органічних відходів.

На сьогоднішній день існує 3 основних технології промислової переробки органічних, зокрема харчових відходів: рядковое компостування, компостування в закритих реакторах, анаеробна переробка [9]. Для перших двох необхідний кисень, для третього - ні. У міру того, як ускладнюється технологія переробки, ростуть витрати, але також ростуть можливості технології і цінність матеріалу на виході.

Компостування — це біологічне розкладання органічної фракції ТПВ, переробка органічних відходів в однорідну коричневу труху без запаху, що здатна поліпшувати властивості ґрунту; полягає в прискоренні природних процесів розкладання і може включати до 30% ТПВ (залишки їжи, трава, гній, картон, тирса). Компостування органічних відходів є звичайною практикою в країнах Європейського союзу. Технологія є стандартизованою. Якщо є необхідність в компості, а виробництво біогазу є нерентабельним і не дозволяє запустити об'єкт енергогосподарства, то - доцільно використовувати технологію промислової або відкритої біотермічної переробки органічних відходів.

Компостування поширене майже в усіх країнах ЄС, оскільки дозволяє отримувати органічні добрива з відходів. Поширені технології включають як просте компостування, що здійснюється безпосередньо домогосподарствами,

так і операції, що вимагають використання складних технологічних комплексів. Важливо зазначити, що ефективність системи компостування залежить від відповідності обраної технології наявним умовам (клімат, склад відходів тощо).

I. Рядкове компостування (windrow composting), поділяється на підкатегорії:

1) компостні ряди, що перемішуються автоматично;
2) аеровані компостні ряди;
3) аеровані ряди з синтетичним накриттям.

Після закінчення активної стадії будь-якого з трьох наведених типів компостування, починається стадія визрівання, яка триває 3-6 тижнів. Далі матеріал просівається для видалення сторонніх елементів (пластик, скло і т.д.).

II. Компостування в закритих реакторах (in-vessel composting).

Матеріал завантажується поступово в реактор, всередині якого здійснюється перемішування матеріалу і постійна подача кисню. Процедура вимагає суворого контролю за рівнем вологості і кисню. У разі необхідності матеріал зволожується.Застосовується в умовах обмеженості земельних ресурсів. Аерація здійснюється за допомогою подачі гарячого повітря.

III. Анаеробні установки.

В Європі перевагу віддають компостуванню за допомогою безкисневого, анаеробного, зброджування. З біогазу, який утворюватиметься внаслідок анаеробного зброджування, можна генерувати електроенергію.

Анаеробоне зброджування - процес, при якому органічна маса розкладається під впливом мікроорганізмів в умовах відсутності (або мінімальної присутності) кисню. Існує декілька параметрів, які визначають успішність процесу: співвідношення азоту і вуглецю, рівень кислотності, розмір частин речовини, температура, маса летючих органічних твердих речовин.

Анаеробна переробка може протікати при високих (55° С і вище) і низьких (30-35° С) температурах. Переваги першого варіанту - великі обсяги матеріалу, виробництво великої кількості метану, ефективна ліквідація патогенних речовин, личинок. Другий варіант дозволяє краще контролювати процес

переробки, але при цьому потрібна менша кількість матеріалу, менше метану виділяється і потрібно додатково обробляти матеріал для видалення патогенів.

Анаеробний дігестат (суха частина речовини, що пройшла переробку) проводиться за допомогою віджиму субстанції. Рідка фракція може бути використана для стабілізації вологості наступних циклів переробки або як рідке добриво. Сухий дігестат може бути використаний далі для створення компосту (необхідний етап рядкового компостування або компостування в закритих реакторах – безаеробне компостування).

Анаеробні установки є дорогими, тому часто для їх нормального функціонування потрібне державне субсидування (подібні програми передбачені в ЄС).

Одна з найпривабливіших сторін такої переробки - можливість генерувати електороенергію, що відповідає програмі ЄС по збільшенню частки поновлюваних джерел в електрогенерації. Анаеробна ферментація харчових відходів визнається екологічним законодавством країн ЄС найбільш прийнятним способом їх утилізації. У порівнянні з компостуванням, ця технологія дозволяє запобігти викидам в атмосферу парникових газів – двоокису вуглецю і метану, а також додатково виробляти з харчових продуктів зелені електроенергію, тепло або моторне паливо – біометан.

В анаеробних установках Бельгії компостується більше 23% ТПВ. Компостування переважно здійснюється в невеликих установках потужністю 20000 – 65000 тонн на рік. Більшість установок аеробного компостування також розраховані на отримання біогазу, який використовується для вироблення електроенергії.

Одним зі світових лідерів технології перетворення харчових відходів в енергію є Великобританія. За оцінками британського уряду, в середньому подібний завод виробляє енергії в розмірі 200 кВт-год. з однієї тони сміття. У Британії цю технологію застосовують кілька сотень заводів. Вони здатні забезпечувати енергією понад півмільйона будинків. Деякі сміттєвози в містах Британії також працюють на електриці, отриманій завдяки сміттю.

У рамках програми по зменшенню площі звалищ, що оточують місто, уряд Лондона уклало договір з авіакомпанією British Airways. Британський авіаперевізник British Airways буде заправляти частину своїх літаків, що літають в США, біопаливом. Сировиною для палива стануть такі відходи, як підгузники, пластикові контейнери для їжі і обгортки від шоколадок.

Також, одними з перших авіакомпаній, які заявили про намір використовувати біопаливо на регулярних рейсах, стали німецька Lufthansa, нідерландська KLM і фінська Finnair. Підвищена увага цьому питанню приділяють в країнах Північної Європи, де традиційно на захист навколишнього середовища витрачається багато зусиль. Зокрема, один з найбільших постачальників палива - компанія Air BP - пропонує заправку літаків біопаливом в аеропортах Бергена, Осло (Норвегія) і Хальмстад (Швеція).

Останній з методів поводження з відходами це захоронення відходів на сміттєзвалищах. Але цей метод є дуже обмеженим у використанні для більшості країн ЄС. Директива по наземним звалищам також зобов'язує країни-члени зменшувати кількість органічного сміття, що скидається на наземних звалищах та скорочувати кількість полігонів.

У Польщі на одному з рекультивованих полігонів було зроблено дитячий майданчик для навчання дітей поводженню з відходами. Німеччина від широкого використання полігонів відмовилася ще в 2005 році, а з 300 існуючих полігонів лише половина продовжує працювати - в обмеженому режимі.

Директиви про захоронення відходів, прийняті в Австрії, Бельгії, Данії, Франції, Італії, Норвегії та ряді інших країн взагалі забороняють або обмежують поховання на полігонах біорозкладних/органічних відходів.

Для України сьогодні настав показовий момент, який виявить дієвість української політики щодо запровадження європейських цінностей. Нажаль, Україна сьогодні входить до переліку країн з найвищим рівнем накопичення відходів. Понад 11-13 млн. т побутового сміття щороку вивозиться на 6700 спеціалізованих полігонів, які займають 9 тис. га та містять близько 40 млрд. тон відходів [10]. За оцінками Євростату, загальний обсяг відходів на душу

населення в Україні у два рази більший ніж у країнах-членах ЄС. Окрім того, не існує чіткої статистики накопичення відходів на несанкціонованих сміттєвих звалищ, яких в Україні лише за офіційними даними існує близько 30000. Налічуваних на сьогодні підконтрольних полігонів вкрай мало для забезпечення потреб держави, а безпечних полігонів, побудованих за всіма європейськими нормами, одиниці. Одночасно, створюючи нові сміттєві полігони, замість пошуку альтернативних шляхів вирішення питання, ми створюємо проблеми для майбутніх поколінь. Кількість відходів зростає, а сама система поводження з відходами регресує. Сьогодні в Україні практично відсутня система переробки побутового сміття. Станом на 1 січня 2018 року з 29722 населених пунктів лише 575 мають системи роздільного збирання побутових відходів, працює 22 сміттєсортувальних лінії, 1 сміттєспалювальний завод і 3 сміттєспалювальних установки, які забезпечують переробку та утилізацію близько 5,76% побутових відходів, з них: 2,72 % спалюється, а 3,04% потрапляє на заготівельні пункти вторинної сировини та сміттєпереробні заводи [4]. У той час, як у деяких європейських країнах переробці підлягає до 97% побутових відходів, у нас ці показники трохи перевищують 3,0 %. У європейських країнах сучасна «формула поводження з твердими побутовими відходами» така: близько 30% ТПВ переробляються завдяки їх роздільному збиранню та сортуванню; 20% - переробляється в компост та біогаз; та близько 50% - утилізуються, як правило спалюванням на енергетичні цілі з виробленням тепло-, електроенергії .

Висновки. За результатами аналізу політики поводження з ТПВ та відповідного законодавства в Україні можна дійти певних висновків:

- Впровадження директив ЄС в Україні здійснюється занадто повільно та фрагментарно.
- Принципи розрахунку тарифів є дуже застарілими і не сприяють впровадженню нових технологій переробки відходів. Визначені ставки екологічного податку та штрафів за несанкціонований вивіз сміття є занадто низькими для того, щоб істотно впливати на поведінку власників відходів.

- Відсутність достатнього бюджетного фінансування та недостатність залученні коштів міжнародних фінансових інститутів (МФІ) та/або приватного сектора.

Для розв'язання сміттєвих проблем необхідне стратегічне планування та якісний «waste management» на державному рівні. Варто зазначити, що 8 лютого 2017 року була схвалена Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року, яка передбачає [11]:

1) проведення національної інформаційно-просвітницької кампанії з метою підвищення рівня поінформованості для забезпечення усвідомлення ключовими заінтересованими сторонами сталої системи управління з побутовими відходами, її переваг та необхідного їх внеску в систему;

2) залучення населення до роздільного збирання побутових відходів та стимулювання такого їх збирання;

3) запровадження компостування органічної складової побутових відходів у приватних домогосподарствах сільської місцевості, а також приміських районів міст;

4) забезпечення використання ресурсоцінного потенціалу побутових відходів;

5) розроблення плану заходів щодо зменшення обсягів захоронення побутових відходів, що біологічно розкладаються;

6) створення до 2022 року в обласних центрах мережі пунктів збирання для повторного використання меблів, побутової техніки, одягу та інших товарів, які були у вжитку;

7) забезпечення у 2023 році перероблення 15 відсотків побутових відходів за допомогою стимулюючих інструментів, збільшення населення, яке здійснює роздільне збирання побутових відходів, до 23 відсотків та введення в експлуатацію сміттєсортувальних ліній та сміттєпереробних заводів;

8) забезпечення у 2030 році перероблення 50 відсотків побутових відходів загального обсягу їх утворення шляхом збільшення чисельності населення, яке

здійснює роздільне збирання побутових відходів, до 48 відсотків та введення в експлуатацію додаткових сміттєсортувальних ліній та сміттєпереробних заводів;

9) удосконалення процедури формування тарифу на послуги з поводження з побутових відходів;

10) забезпечення функціонування мережі регіональних полігонів відповідно до вимог Директиви Ради № 1999/31/ЄС від 26 квітня 1999 р. "Про захоронення відходів".

Впровадження Нової Стратегії дозволить здійснити повномасштабну інформаційну компанію серед населення та виробників, запровадити принципи циклічної економіки та розширеної відповідальності виробника, які мають заохотити населення до роздільного збору сміття, а бізнес до мінімізації утворення відходів та зацікавленості в їх переробці, а також впровадити п'ятиступеневу ієрархію поводження з відходами, яка працює в Європейському Союзі.

Література:

1. Мельник О.С. Сміттєва реформа в Україні: на шляху до імплементації норм європейського права. *Європейські інтеграційні процеси у XXI столітті: ключові тенденції, основні виклики та нові можливості: Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій*. Луцьк: Терен, 2018. С. 185-194.
2. Закон України Про відходи (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 36-37, Стаття 242.
3. Directive 1999/31/EU on the landfill of waste. 1999. EU.
4. Directive 2008/98/EU on waste. 2006. EU.
5. Мельник О.С., Коренева І.М., Загородня Л.П., Данильченко І.Г. Досвід європейських країн у вирішенні питань екологічної безпеки: навчальний посібник. Суми: ВВП «Мрія», 2017. 400 с.

6. Гриценко А. В., Недава О. А. Орієнтовна оцінка об'єму біогазу, що виділяється з полігону твердих побутових відходів. *Проблеми охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки*, 2016. Вип. 38. С. 38-42. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ponp_2016_38_6
7. Тверді побутові відходи в Україні: потенціал розвитку, сценарії розвитку галузі, поводження з твердими, побутовими відходами: підсумковий звіт. Київ: IFC, 2015. С. 53-65.
8. Войціховська А., Кравченко О., Мелень-Забрамна О., Панькевич М. Кращі європейські практики управління відходами: посібник. Львів: Видавництво «Компанія "Манускрипт"», 2019. 64 с.
9. Food Scrap Recycling: A Primer for Understanding Large-Scale Food Scrap Recycling Technologies for Urban Areas. U.S. 2012. URL: http://www.foodscrapsrecovery.com/index.html
10. Доскіч В. Сортування сміття в Україні: вийти на новий рівень. UNIAN. 2016. URL: https://www.unian.ua/ecology/1327494-sortuvannya-smittya-v-ukrajini-viyti-na-noviy-riven.html
11. Національна стратегія поводження з відходами в Україні до 2030. 2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80

УДК 327.7:327.82:341.1

Мітрофанова О.

кандидат політичних наук,

старший науковий співробітник,

відділу трансатлантичних досліджень

Державна установа «Інститут всесвітньої історії» НАНУ

ВИПРОБУВАННЯ ЄС ВИКЛИКАМИ СУЧАСНОСТІ

TESTING THE EU WITH THE MODERN CHALLENGES

Анотація. Метою є аналіз викликів ЄС на сучасному етапі та гіпотетичні відповіді. Системний метод застосовано для комплексного дослідження підходів ЄС щодо проблемних моментів, таких як посилення європейської стратегічної автономності, врегулювання пандемії коронавірусу, Брексіт, демографічна криза. Проаналізовано утворення Постійного структурованого співробітництва заради посилення європейської солідарності у безпековій царині. З'ясовано гіпотетичні втрати ЄС від демографічної кризи та їхню компенсацію за рахунок іммігрантів та пенсійних реформ. Досліджено пенсійну реформу у Франції, як одну з відповідей на проблему старіння населення ЄС, та потужні страйки французів проти її запровадження. Вивчено вплив неочікуваної епідемії коронавірусу на призупинення Пакту стабільності та зростання, закриття кордонів, розповсюдження євроскептичних настроїв в Італії через невдоволення італійців недостатньою допомогою, на їхню думку, з боку ЄС.

Доведено, що іноді ЄС постає перед проблемою непередбачуваності «викликів»: криза з мігрантами, Брексіт та пандемія коронавірусу не були прогнозованими. Зроблено висновок, що попри намагання передбачити проблеми ЄС буде змушений реагувати оперативно на непрогнозовані виклики, відповідність його відповідей на виклики сподіванням національних урядів у деякій мірі визначатиме політику останніх щодо європейської інтеграції. Підсумовано, що попри узгодження спільних підходів з багатьох поточних проблем, між провідними країнами ЄС існують значні розбіжності, які обмежують простір співпраці й гальмують вдосконалення європейського інтеграційного проекту. Доведено, що в найближчі роки не варто розраховувати на суттєве вдосконалення інституціонально-управлінських аспектів функціонування ЄС. Виокремлено перспективність у галузі військово-технічної співпраці:

французько-німецький проект у галузі літакобудування та французько-італійські проекти у суднобудуванні.
Ключові слова: ЄС, Брексіт, міграція, демографічна криза, коронавірус Франція.

Summary. The main objective of the study is to analyze the EU's current challenges and provide hypothetical answers. Concerning methodology the systematic method was used for comprehensive studying of strengthening European strategic autonomy, managing the coronavirus pandemic, Brexit, the demographic crisis. The formation of Permanent Structured Cooperation for the sake of enhancing European solidarity in the security field is analyzed. The EU's hypothetical losses from the demographic crisis and their compensation for immigrants and pension reforms have been identified. France's pension reform has been investigated as one of the answers to the problem of an aging EU's population and the powerful strikes of the French against its introduction. The impact of an unexpected coronavirus epidemic on the suspension of the Stability and Growth Pact, the closure of borders, the spread of anti-European sentiment in Italy due to the discontent of the Italians with insufficient assistance from the EU have been examined. It has been proven that the EU sometimes faces the unpredictable challenges: the migrant crisis, Brexit and the coronavirus pandemic were not predicted. It is concluded that, while attempting to anticipate EU problems, it will be forced to respond promptly to unpredictable challenges, the relevance of its responses to the challenges of national governments' expectations will to some extent determine the latter's policies on European integration.
It is summarized that, despite the coordination of common approaches to many current problems, there are significant differences between the leading EU countries, which limit the scope of cooperation and hinder the improvement of the European integration project. It is proved that in the coming years it is not necessary to count on significant improvement of the institutional and managerial aspects of the functioning of the EU. Perspectives in the field of military-technical cooperation, the French-German project in the field of aircraft construction and the French-Italian projects in shipbuilding, were highlighted.
Keywords: EU, Brexit, migration, demographic crisis, coronavirus, France.

Постановка проблеми. Зовнішньополітична стратегія України спрямована на європейську інтеграцію. Для України нагальним питанням є орієнтація у викликах, з якими стикається ЄС, деякі з них мають безпосередній вплив на Україну. Зокрема, функціонування Шенгену, безвізовий режим для України та проблеми, через які його можуть скасувати, впливатимуть на українців. Пріоритетним для України є досягнення миру на Донбасі та його повернення на умовах, прийнятних для української держави та населення.

Європейська солідарність у питанні санкцій, юридичному визначенні анексії Криму, успіхи нормандського формату є суттєвими для України. Проблема демографічної кризи та старіння нації є нагальною для європейських країн. Україна змушена провадити пенсійну реформу, вивчаючи при цьому досвід ЄС. Відносини з потужною у військовому вимірі Великою Британією є серед пріоритетних у вітчизняній дипломатії. Хід Брексіту викликає занепокоєння не тільки у чиновників ЄС, але і в українських дипломатів. Таким чином, аналіз викликів ЄС становить актуальне питання для української гуманітарної науки та дипломатії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвим джерелом аналізу сучасних викликів ЄС є позиції європейських урядовців, зокрема італійського прем'єр-міністра Д. Конте, міністра закордонних справ Франції Ж.-І. Ле Дріана. Є певні розробки цього питання вітчизняними фахівцями, виокремимо роботи Л. Акуленко, М. Єщенко. Варто виділити низку праць наукового співробітника американського лібертаріанського інституту Катона Д. Бандоу та французького фахівця П. Верлюза, французьких журналістів А. Фрашона та Ж. Вале.

Формулювання цілей статті. Метою є аналіз викликів ЄС на сучасному етапі та гіпотетичні відповіді. Системний метод застосовано для комплексного дослідження підходів ЄС щодо проблемних моментів, таких як посилення європейської стратегічної автономності, врегулювання пандемії коронавірусу, Брексіт, демографічна криза.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналізується останній вплив пандемії коронавірусу на проблему європейської солідарності та збільшення євроскептичних настроїв в Італії. Виокремлено гіпотетичні побоювання відкриття європейських кордонів та реальний вплив пандемії на Шенгенську зону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Успішна діяльність ЄС безпосередньо залежить від вдало скоординованої позиції його держав-членів. Між тим, внутрішньополітична ситуація в провідних країнах ЄС значним чином визначає можливості узгодженості їх позицій та реалізацію спільної політики ЄС

у міжнародних справах. До того, ж часом ЄС постає перед необхідністю оперативно реагувати на неочікувані виклики.

Вступ країн Центральної Європи до ЄС та утворення Шенгенської зони спричинили питання щодо нелегальних робітників та мігрантів. Проблема перетину кордону ЄС, попри певні перестороги, постає перед неочікуваними викликами. Колись, у контексті вступу Польщі та інших країн до ЄС, у Франції широко розповсюдився вислів щодо «польського водопровідника», який був символом соціального демпінгу. «Директива про послуги на внутрішньому ринку», названа на честь Ф. Блокештейна дозволяла б тимчасову роботу працівників з однієї європейської країни в іншій, при цьому робітники отримували б мінімальну зарплатню країни своєї тимчасової роботи, а соціальні відрахування сплачували б у країні походження. Отже, для роботодавців було б вигідно працевлаштовувати іноземців, за яких би вони не сплачували такі ж самі соціальні відрахування як за громадян Франції. До речі, дебати велися також щодо «литовського будівельника» та «естонського садівника», втім саме «польський водопровідник» увійшов у поточну мову [1].

Україна пройшла довгий шлях до запровадження безвізового в’їзду до ЄС з туристичною метою, втім, за умови фіксації ЄС значного напливу нелегальних українських працівників даний безвізовий режим міг би бути скасованим.

Між тим, ЄС постав перед викликом врегулювання потоку біженців з Сирії. Результати парламентських виборів в Італії 4 березня 2018 р. певною мірою витлумачуються міграційною кризою та відсутністю очікуваної допомоги уряду Італії в питаннях контролю міграцій. Рятуючи мігрантів у Середземному морі, італійський уряд М. Ренці вважав, що країни ЄС мають спільну відповідальність, та що Італія не повинна лишатися наодинці з цим питанням. Колишній прем'єр Італії М. Ренці погрожував надавати незаконним мігрантам тимчасові посвідки на проживання, які дозволили б їм вільно переміщуватися по Шенгенській зоні, заради привернення уваги колег з ЄС.

У 2020 році пандемія коронавірусу спричинила закриття кордонів. 18 березня лідерами ЄС було ухвалено закриття зовнішніх кордонів ЄС мінімум на

30 днів. З боку голови Центрального штабу з подолання кризової ситуації в зв'язку з поширенням коронавірусу в Чехії, заступника міністра охорони здоров'я республіки Романа Примули лунали заяви про ймовірність закриття кордонів на 2 роки.

Проблема кордону між Францією та Великою Британією суттєво загострилася не через Брексіт, а через заходи останньої стосовно пандемії. Президент Франції Е. Макрон розцінив британські заходи для стримання прогресування пандемії як недостатні та попередив про можливість закриття кордонів з Великою Британією. Згідно з джерелом з адміністрації президента Франції французам довелося погрожувати прем'єр-міністру Великої Британії Б. Джонсону, щоб він активізував заходи для стримання пандемії, а саме: закрив місця громадського харчування, паби та розважальні заходи [2].

Більш того, базовий документ єврозони «Пакт стабільності та зростання» було призупинено Радою Європейського Союзу заради боротьби з економічною кризою, яку спровокувала пандемія коронавірусу. Наслідком є можливість реалізовувати додаткові заходи у царинах оборони, економіки та охорони здоров'я, робити додаткове фінансування. Термін призупинення, яке відбулося вперше в історії, невизначено. Пакт стабільності і зростання мав на меті обмежувати рівень дефіциту бюджету країн єврозони до 3% ВВП, а рівень держборгу — до 60% [3].

На думку наукового співробітника американського лібертаріанського інституту Катона Д. Бандоу коронавірус може вбити ЄС. В Італії посилилися тенденції виходу з ЄС через те, що італійці вважають, що ЄС не надав належної допомоги у боротьбі з коронавірусом. Європейські країни сконцентрувалися на намаганні зупинити пандемію на національному рівні. Крім того, італійський фондовий ринок впав на 17%. Президент Європейського центрального банку К. Лагард оприлюднила інформацію, що не в компетенції її структури зменшувати різницю у дохідності між німецькими та італійськими державними облігаціями [4].

Дійсно, прем'єр-міністр Італії Конте наголосив, що ЄС може позбутися свого покликання, якщо не буде здатним знайти серйозну відповідь на кризу через пандемію коронавірусу. Він зауважив, що жорсткі ліміти запозичень в Євросоюзі має бути ослаблено, щоб дати більше простору для фіскального маневру, і що гнучкість, передбачена бюджетними правилами ЄС, має використовуватися в повному обсязі [5].

30 березня 2020 року Рада ЄС ухвалила акт, за яким країнам ЄС надаватиметься доступ до 37 млрд. євро у рамках інвестиційної ініціативи для протидії пандемії. Зокрема, передбачено, що фінансуватиметься підтримка національних систем охорони здоров'я, дрібні та середні підприємства, короткотермінові схеми зайнятості. З цієї суми 8 млрд. євро становлять кошти, не витрачені у 2019 році, а 29 млрд. візьмуть достроково з коштів 2020 року [6].

Значним політичним викликом для європейського проекту є вихід Великої Британії з ЄС. Віднині переваги перебування у складі ЄС оцінюватимуться з огляду на успіхи британців. Знову потребуватиме доказів первісний постулат розбудови ЄС, що країнам бути разом краще, ніж окремо.

Утім, в економічній царині, враховуючи взаємозалежність європейських економік, є певний аргумент на користь ЄС. Б. Джонсон прагне отримати можливість приймати стандарти, відмінні від стандартів ЄС, але маючи повний доступ до єдиного європейського ринку. Це є проблематичним, тому що вихід на цей ринок передбачає конвергенцію стандартів, гарантуючи чесну конкуренцію. Отже, Велика Британія постає перед нагальністю вирішення цих суперечностей, які не владнаються лише риторикою [7].

З одного боку, вихід Великої Британії з ЄС спричинив проблему для ЄС через діру у бюджеті на найближчі роки. З іншого боку, британський скептицизм у деякій мірі був перепоною для поглиблення європейської інтеграції. Євроскептики посилалися на особливі відносини Великої Британії з ЄС. Отже, вихід Великої Британії з ЄС може сприяти зміцненню європейської інтеграції за умови належної політичної волі 27 країн-членів. ЄС матиме гіпотетичну

можливість посилити наднаціональність у своїх інститутах, є ймовірність перерозподілу суверенних прав всередині Союзу.

Уряд Британії прагне укласти угоду, засновану на "дружньому співробітництві між суверенними рівними". Після її виходу з ЄС триває перехідний період, коли правила спільного ринку ЄС ще діють для цієї країни. За прогнозом міністра закордонних справ Франції Жана-Іва Ле Дріана обидві сторони далекі одна від одної з цілого ряду питань і Великій Британії буде важко досягти мети щодо укладення угоди про вільну торгівлю до кінця 2020 року. Водночас уряд Б. Джонсона сподівається на досягнення угоди у 2020 році, тоді як численні аналітики вважають, що немає достатньо часу для угоди, яка б врегулювала всі аспекти відносин ЄС з Великою Британією. Між іншим, є побоювання, що взагалі не буде досягнуто жодної угоди, що лише загострить ситуацію [8].

Брексіт спричиняє питання майбутнього Шотландії, яка прагне залишатися членом Євросоюзу, а отже постає проблема її виходу зі складу Великої Британії та приєднання до ЄС. Насамперед потрібно, щоб відбувся новий референдум щодо незалежності Шотландії, а пізніше ЄС буде визначатися з потенціальним вступом Шотландії до його лав. Втім, перебіг подій за таким сценарієм може викликати ефект доміно в інших європейських регіонах, які шукають незалежності. Шотландія вже декілька століть не була незалежною. Виникне питання її валюти, до переходу на євро ймовірним є використання фунтів або запровадження національної шотландської валюти. Вступ Шотландії до ЄС зумовить питання кордону, тому що таким чином кордон між Шотландією та Великою Британією становитиме кордон ЄС [9].

Брексіт змінює безпекову ситуацію ЄС, Франція стає єдиною ядерною країною Союзу та матиме змогу активізувати свою стратегію європейської стратегічної автономності. Викликом для європейської стратегічної царини є обмеженість можливостей для швидкого транспортування військ, що ставить під сумнів ефективність їх використання в разі виникнення потреби в мобілізації та розгортанні. Постійне співробітництво країн ЄС у галузі військової

промисловості також практично відсутнє. Цікаво, що ініціатором ідеї розбудови «оборонного Шенгена» стала міністр оборони Італії Роберта Пінотті на початку 2017 р. Вона вважала, що європейську оборону варто зміцнити не тільки, аби збільшити оборонні можливості ЄС, але й до того, щоб всередині НАТО європейські держави співпрацювали і були здатні створити рівновагу у відносинах зі США. Таким чином «європейська оборона» стала б єдиним блоком як всередині НАТО, так і поза НАТО. Для досягнення даної мети Італія, Франція, Німеччина та Іспанія мали б тісніше співпрацювати для втілення концепції спільної оборони.

Постійне структуроване співробітництво в оборонній сфері (PESCO), заради сприяння запровадження країнами ЄС спільних проектів у сфері безпеки обговорювалося влітку 2017 р. міністрами оборони Німеччини і Франції. Ініціатива створення механізму оборонного співробітництва PESCO (Permanent Structured Cooperation) була підтримана 13 листопада 2017 р. 23 з 28 держав-членів ЄС. 15 грудня 2017 р. постійне структуроване співробітництво було затверджено Європейською Радою. Врешті, до ініціативи приєдналися 25 країн ЄС. Було заплановано втілити 17 проектів, зокрема, організацію морського спостереження, створення Європейського медичного командування та ін. Було започатковано Європейський оборонний фонд, що має дві складові. Перша - створена для фінансування дослідницьких проектів у галузі озброєнь, що має забезпечити високий рівень військової техніки армій ЄС. Друга складова передбачає співфінансування 20% проектів на етапі розробки нових озброєнь (прототип, детальний дизайн), якщо проект підтримується трьома компаніями щонайменше з двох різних держав-членів ЄС. В запланованому 7-річному бюджеті ЄС (з 2020 р.) на ці потреби планувалося виділити 1 млрд євро. На фінансування програми військових досліджень передбачалося виділити 500 млн євро. Втім, невідомо, наскільки ці плани втіляться в життя у зв’язку з нагальною потребою ЄС виділити значні кошти на подолання пандемії коронавірусу, що зовсім не була прогнозованою.

Міністри оборони Франції та ФРН у 2018 р. узгодили плани у сфері оборонної промисловості, які стосуються створення французько-німецького бойового літака для заміни французького «Рафала» та німецького «Єврофайтера» за 20 років. Для цього передбачено узгодження між компаніями-виробниками «Dassault» та «Airbus».

У 2017 р. між Францією та Італією було досягнуто домовленості про створення альянсу у військово-морському оборонному секторі, зокрема, ухвалені рішення про створення флагманського корабля для європейських ВМС і плани будівництва нового танкера та патрульних човнів.

Країни Центральної та Східної Європи ставляться до європейської стратегічної автономності без ентузіазму. Більшість з них вважає, що Сполучені Штати, а не ЄС гарантують їхню безпеку по відношенню до Росії, особливо з огляду на політику останньої щодо України. Країни Центральної та Східної Європи не бажають усунення США від гарантування європейської безпеки.

Після того, як Росія анексувала Крим у березні 2014 року, ЄС ухвалив санкції проти неї, що безумовно має негативний вплив на економіку деяких країн-членів ЄС, які є традиційними експортерами до Росії. Отже, деякі європейські бізнес-кола прагнуть зменшення санкцій заради зиску, що є своєрідним викликом для узгодженості європейської політики щодо Росії.

Зокрема, європейська солідарність перевірятиметься перемовинами з газогону Північний потік 2 під Балтійським морем. Планується транспортувати природний газ з Росії в Європу, і, зокрема, до Німеччини, обходячи сухопутні шляхи через Центральну та Східну Європу, включаючи Україну. Країни Центральної та Східної Європи побоюються, що Росія може використати новий трубопровід, щоб відрізати їх від традиційних поставок [10].

Викликом для ЄС є демографічна ситуація. Відбувається старіння населення, що загострює проблему виплати пенсій та забезпечення охорони здоров’я. Одним з рішень є залучення до роботі громадян похилого віку. Втім, пенсійна реформа президента Франції Е. Макрона спричинила чималі страйки у Франції, в яких участь взяли машиністи, водії, вчителі, артисти, шахтарі.

Серед складових реформи: зникнення 42 спеціальних пенсійних режимів, за якими представники деяких професій виходили на пенсію раніше через важкі умови та складний графік праці, розмір пенсії вираховуватиметься за всю професійну діяльність включно з низькооплачуваними стажуваннями, а не за середнім заробітком за найліпші 25 років кар'єри, на розмір пенсії впливатимуть бали, які залежатимуть від зростання ВВП. Значні дебати викликало підвищення пенсійного віку до 64 років, проте через значні протести французький уряд знайшов компромісне рішення: було залишено 62 роки для пенсійного віку, втім, повну пенсію виплачуватимуть тим, хто піде на пенсію в 64 роки. Передбачалося зафіксувати мінімальну пенсію у 1000 євро. Стрімке поширення коронавірусу та запровадження карантину в березні 2020 року у Франції спричинило «замороження» вкрай непопулярної пенсійної реформи Е. Макрона [11].

Варто зазначити, допоки у Франції пенсійна реформа викликає значний опір, є прогноз, що в ЄС не вистачатиме 68 млн. працівників до 2050 року [12].

За прогнозами між 2008 і 2060 роками лише сім держав ЄС могли б мати позитивний природний приріст населення: Ірландія, Кіпр, Люксембург, Великобританія, Франція, Швеція та Данія. Між іншим, для всіх цих країн буде позитивним прогнозований міграційний баланс, тоді як в інших країнах ЄС, за прогнозами, смертність переважатиме народжуваність, зокрема у Бельгії, Нідерландах, Фінляндії, Австрії, Іспанії, Мальті, Естонії, Португалії, Греції, Польщі, Чехії, Італії, Словаччині, Словенії, Румунії, Угорщині, Німеччині, Литві, Латвії та Болгарії. Ймовірно, сукупна втрата населення цих країн становитиме 20,6 млн. жителів. Є розрахунки, що внесок міграції в ЄС буде становити біля 58,4 мільйона нових жителів [13, с. 442-443].

Висновки. Таким чином, попри узгодження спільних підходів з багатьох поточних проблем, між провідними країнами ЄС існують значні розбіжності, які обмежують простір співпраці й гальмують вдосконалення європейського інтеграційного проекту. В найближчі роки не варто розраховувати на суттєве вдосконалення інституціонально-управлінських аспектів функціонування ЄС.

Суто європейські проекти та ініціативи у сфері безпеки та оборони розвиваються не дуже активно, зокрема через побоювання дублювання функцій НАТО, яку європейці й надалі вважають головним інструментом захисту безпеки трансатлантичного простору. У галузі військово-технічної співпраці перспективу наразі мають франко-німецький проект у галузі літакобудування та франко-італійські проекти у суднобудуванні.

Політичний вплив Брексіту на розстановку сил у ЄС допоки виявився меншим, аніж це очікувалося, зокрема через послаблення позицій політичних лідерів ФРН і Франції, а також зміну уряду в Італії.

Водночас ЄС постає перед проблемою непередбачуваності «викликів»: криза з мігрантами, Брексіт та пандемія коронавірусу не були прогнозованими. Перебіг подій спричиняє для ЄС необхідність реагувати оперативно та без підготовки. Швидке розповсюдження коронавірусу викликало закриття зовнішніх кордонів ЄС, виявилося, що уряди зреагували, насамперед, на національному рівні через закриття кордонів та намагання зупинити розповсюдження хвороби на національному рівні і тільки потім почали розроблятися можливості з перевезення важкохворих у сусідні держави. Італія, яка була на передовій у врегулюванні кризи мігрантів, а потім стала у Європі епіцентром пандемії коронавірусу, висловила незадоволення недостатньою, на її думку, допомогою ЄС. Отже, попри намагання передбачити проблеми ЄС буде змушений реагувати оперативно на непрогнозовані виклики, відповідність його відповідей на виклики сподіванням національних урядів у деякій мірі визначатиме політику останніх щодо європейської інтеграції.

Література:

1. Vallet J. Passe d'arme France-Pologne: d'où vient le «plombier polonais»? URL: http://www.rfi.fr/fr/europe/20170826-france-pologne-plombier-polonais-travailleur-detache-macron-bolkestein /
2. Quatremer J. Coronavirus : les coulisses du bras de fer entre Emmanuel Macron et Boris Johnson URL:

https://www.liberation.fr/planete/2020/03/21/coronavirus-les-coulisses-du-bras-de-fer-entre-emmanuel-macron-et-boris-johnson_1782622

3. Ткачук Б. Через кризу ЄС вперше в історії призупинив дію Пакту стабільності і зростання — базового документа єврозони URL: https://hromadske.ua/posts/cherez-krizu-yes-vpershe-v-istoriyi-prizupiniv-diyu-paktu-stabilnosti-i-zrostannya-bazovogo-dokumentu-yevrozoni
4. Европейская самоизоляция. Как эпидемия коронавируса разрушает ЕС и Еврозону URL: https://focus.ua/world/452027-ubet_li_koronavirus_evropeiskii_soiuz
5. Прем'єр Італії закликав європейських партнерів до рішучих дій проти коронавірусу URL: https://ua.interfax.com.ua/news/general/645728.html
6. ЕС выделяет 37 млрд евро в ответ на пандемию коронавируса URL: https://www.dw.com/ru/ес-выделяет-37-млрд-евро-в-ответ-на-пандемию-коронавируса/a-52961881?maca=rus-rss_rus_UkrNet_All-4190-xml
7. Frachon A. Pour l'Union européenne, l'après-Brexit présente un défi autrement plus grave que pour Boris Johnson URL: https://www.lemonde.fr/idees/article/2020/02/06/pour-l-union-europeenne-l-apres-brexit-presente-un-defi-autrement-plus-grave-que-pour-boris-johnson_6028568_3232.html
8. Sandford A. Post-Brexit Guide: Where are we now – and how did we get here? URL: https://www.euronews.com/2020/02/11/brexit-draft-deal-first-of-many-hurdles-to-a-smooth-exit
9. Politico: Независимой Шотландии будет крайне трудно вступить в ЕС URL: https://www.unian.net/world/10860926-politico-nezavisimoy-shotlandii-budet-krayne-trudno-vstupit-v-es.htm
10. Joergen O. M. Five Challenges for the European Union URL: https://nationalinterest.org/feature/five-challenges-european-union-113006
11. Єщенко М. Як пенсії остаточно посварили французів з Макроном URL: https://tsn.ua/blogi/themes/world/yak-pensiyi-ostatochno-posvarili-francuziv-z-makronom-1495440.html

12. Акуленко Л. Глобальні виклики для ЄС: 5 сценаріїв і реальність URL**:** https://voxukraine.org/uk/globalni-vikliki-dlya-yes-5-stsenariyiv-i-realnist/
13. Verluise P. Les nouveaux défis géopolitiques de l'Union européenne. *Études internationales,*2009.№ 3. P. 441-451.
14. Pierre Verluise Volume 40, numéro 3, 2009 https://www.erudit.org/fr/revues/ei/2009-v40-n3-ei3413/038093ar.pdf

УДК 341.1

Отамась І.

кандидат історичних наук,

доцент кафедри професійної та вищої освіти,

ДЗВО «Університет менеджменту освіти»

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

DIGITALIZATION IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

Анотація. У статті досліджується така форма організації державного управління за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, як електронне урядування, що сьогодні є вимогою часу в контексті розвитку інформаційного суспільства в Україні. Зазначено про Програму підтримки електронного урядування та цифрової економіки в Україні у 2020 р. Кабінетом Міністрів України і Європейським Союзом, тобто діджиталізації. Проаналізовано національну нормативно-правову базу з питань електронного урядування, зокрема щодо забезпечення інформаційної безпеки держави. Розглянуті організаційно-правові механізми розвитку електронного формату діяльності державних органів, розроблені в рамках електронного урядування в Україні до 2020 року. Серед яких: відкриті дані; електронні послуги; електронна ідентифікація; електронна взаємодія; формування якісної інформаційної політики; сприяння інтеграції до Єдиного цифрового ринку ЄС. Входження України до єдиного інформаційного простору та створення Центрального державного електронного архіву України (ЦДЕА України). Зазначено цілий ряд міжнародних організацій, які сьогодні займаються питаннями розробки міжнародних стандартів і рекомендацій щодо процедур і правил електронного документообігу: Комісія з підприємництва, спрощення ділової практики і розвитку в рамках Конференції ООН про торгівлю та розвиток, Комісія ООН з прав міжнародної торгівлі та Центр з спрощення процедур міжнародної торгівлі в рамках Європейської економічної комісії; Міжнародний Телекомунікаційний Союз, що є спеціалізованим агентством по телекомунікаціях при ООН, Міжнародна електротехнічна комісія (IEC), Міжнародна організація по стандартизації (ISO) та Міжнародний телекомунікаційний союз (ITU). Розглянуті основні Директиви Європейського Парламенту та Ради щодо

електронної ідентифікації та довірчих послуг для цілей електронних транзакцій на внутрішньому ринку.
Ключові слова: електронне урядування, державне управління, інформаційна безпека, інформаційне суспільство, інформаційно-комунікаційні технології.

Summary. The article examines this form of public administration through information and communication technologies, as e-government, which today is a requirement of time in the context of the development of the information society in Ukraine. It is stated about the e-Government support program and the digital economy in Ukraine in 2020 by the Cabinet of Ministers of Ukraine and the European Union, i.e. digitalization. The national normative-legal framework on e-governance is analyzed, in particular concerning ensuring information security of the state. Organizational and legal mechanisms of the development of electronic format of State bodies activity, developed within the framework of e-governance in Ukraine till 2020, were considered. Including: Open data; Electronic services; Electronic identification; Electronic interaction; Formation of qualitative information policy; Integration into the EU's single digital market. Ukraine joining the unified information space and creation of the Central state Electronic Archives of Ukraine (TDEA of Ukraine). There are a number of international organizations that are currently engaged in the development of international standards and recommendations on procedures and rules of electronic document circulation: the Commission on Entrepreneurship, simplification of business practice and development within the framework of the UN Conference on Trade and Development, the United Nations Commission on International Trade and the Centre for the simplification of international trade procedures within the European Economic Commission; International Telecommunication Union, which is a specialized agency of telecommunication at the UN, International Electrotechnical Commission (IEC), International Organization for Standardization (ISO) and International Telecommunications Union (ITU). The main directives of the European Parliament and of the Council on electronic Identification and trust services for the purposes of electronic transactions in the domestic market are considered.
Keywords: E-governance, State administration, information security, information society, information and communication technologies.

Постановка проблеми. Досвід розвинутих країн показує, що ефективним засобом встановлення партнерських ділових відносин між суспільством і владою є інформатизація. Тому, електронне урядування – це форма державного управління за допомогою комп’ютерних та інформаційних технологій, що являє собою цілу системи взаємопов’язаних елементів, де особливе місце займає забезпечення безпеки інформації.

За допомогою інформаційних технологій компанії намагаються оптимізувати свою роботу, скоротивши витрати на власну діяльність. Практика показує, що більшість компаній досягає цієї мети та з часом все більше автоматизує свою роботу за допомогою новітніх електронних технологій. Значна частина світових компаній працює над тим, щоб не лише вдосконалити власну роботу, але й шукає можливості здійснити свій внесок у захист навколишнього природного середовища. Насамперед, компанії роблять це шляхом мінімізації використання паперу, задля захисту від вирубки лісів.

Входження України до єдиного інформаційного простору та інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій призвели до стрімкого накопичення документів та інформаційних ресурсів з цифровими носіями. Відтак, перед архівістами постала проблема зберігання такого виду інформації та створення електронних архівів. Упродовж 1990-х рр. у світі були здійснені перші спроби створення електронних архівів. Зокрема, у 1998 р. у Великобританії консорціум «The Consortium of University Research Libraries» (Консорціум університетських дослідницьких бібліотек), за участі Національного архіву PRO (Public Records Office), розробили проект типового електронного архіву CEDARS (the CURL Examplars in Digital Archives). Того ж року у Сполучених штатах Америки був створений перший Національний електронний архів – ERA (Electronic Records Archives). Новим етапом розбудови електронних архівів стало прийняття у 2003 р. XXXII Генеральною конференцією ЮНЕСКО «Хартії про збереження цифрової спадщини». У цьому документі, зокрема, зазначається, що цифрова спадщина – це унікальна скарбниця людських знань, створена як у цифровому вигляді, так і шляхом конверсії існуючих ресурсів на аналогічних носіях.

В Україні процес зберігання цифрової спадщини було розпочато прийняттям низки нормативно-правових документів у 2003 р., а саме: Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» (2003 р., № 851-IV), Закону України «Про електронний цифровий підпис» (2003 р., № 852-IV), «Порядку зберігання електронних документів в архівних установах» (наказ

Державного комітету архівів України, 2005 р., № 49, зареєстровано у Міністерстві юстиції України в 2005 р., № 627/10907), Закону України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» (2007 р., № 537-V). Законотворчий процес у цій царині триває. В Україні він відбувається з урахуванням вітчизняних архівознавчих традицій та сучасних світових інформаційних технологій.

У 2007 р. було створено Центральний державний електронний архів України (ЦДЕА України). Ця подія стала найкращим проявом політичної волі на державному рівні щодо збереження цифрових ресурсів (електронних документів, електронних інформаційних ресурсів). Нині ЦДЕА України здійснює координацію діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, незалежно від форми власності в галузі електронного діловодства, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, електронного документообігу, електронного цифрового підпису, зберігання та використання інформації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні підходи до інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів влади та впровадження системи електронного уряду в державне управління обґрунтовуються в роботах українських дослідників: О. Баранова, О. Гаранін, Ю. Ковтанюк, М. Кузнецової, І. Отамась, О. Шевчука та ін. Актуальність проблеми полягає в тому , що у сучасному вимогливому та швидкозмінному соціально-економічному середовищі рівень діджиталізації значною мірою залежить від результативності запровадження інформаційних технологій.

Формування мети статті. Метою статті є аналіз нормативно-правового забезпечення впровадження електронного урядування та забезпечення інформаційної безпеки в Україні на сучасному етапі розвитку публічного управління та адміністрування в умовах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити, що цілий ряд міжнародних організацій сьогодні займаються питаннями розробки міжнародних стандартів і рекомендацій щодо процедур і правил електронного

документообігу. Основними з них є: Комісія з підприємництва, спрощення ділової практики і розвитку в рамках Конференції ООН про торгівлю та розвиток, Комісія ООН з прав міжнародної торгівлі та Центр з спрощення процедур міжнародної торгівлі в рамках Європейської економічної комісії; Міжнародний Телекомунікаційний Союз, що є спеціалізованим агентством по телекомунікаціях при ООН. Особливого значення набув підписаний у 2000 році протокол про взаєморозуміння, який об'єднав Міжнародну електротехнічну комісію (IEC), Міжнародну організацію по стандартизації (ISO) та Міжнародний телекомунікаційний союз (ITU), яким було закладено основи стандартизації у сфері електронної торгівлі (і електронного документообігу).

Необхідно також наголосити, що провідна роль у розвитку правил електронного документообігу та електронного цифрового підпису у фінансовій сфері історично належить United Nations Commission on International Trade Law (далі – UNCITRAL) і Раді Європи. Зауважимо, що ще в 1997 році ООН рекомендує національним урядам максимально враховувати положення типового закону UNCITRAL „Про електронну комерцію" (прийнятий на 29-й сесії UNCITRAL в Нью-Йорку, 28.05.1996 – 14.07.1996 р.) [12] при розробці свого законодавства. Як результат тривалої роботи, в Європі прийнято директиву ЄС «Про електронну комерцію». Обидва ці документи проголошують, як основний принцип, рівність правового статусу паперового й електронного документів. Це дозволяє застосовувати весь традиційний базовий юридичний багаж, напрацьований при використанні письмової (паперової) форми укладання контрактів і при використанні електронної форми.

Не можна недооцінювати значення ще одного документа, прийнятого ООН закону UNCITRAL «Про електронні підписи», адже існування електронного документа неможливе без електронного цифрового підпису. Цей нормативно-правовий акт призначений виключно для застосування електронних підписів у сфері торгівлі. Відповідно до цього Закону електронний підпис – це дані в електронній формі, які містяться в повідомленні даних, прикріплені до нього або логічно асоціюються з ним і які можуть бути використані для ідентифікації

підписувача у зв'язку з повідомленням даних і вказівкою на те, що підписувач погоджується з інформацією, яка міститься в повідомленні даних [13].

Європейський Союз також бере активну участь у формуванні міжнародного права у фінансовій сфері, зокрема сфері електронної торгівлі, розробивши та прийнявши Пропозиції до Директиви Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «По деяких аспектах електронної торгівлі на внутрішньому ринку». Основним завданням даної Директиви визначено забезпечення умов належного функціонування міжнародної електронної комерції між країнами – членами ЄС.

У рамках прийнятої Європейською Радою навесні 2010 р. стратегії соціально-економічного розвитку Європейського Союзу на період до 2020 року «Europe2020» було ухвалено одну з її семи флагманських ініціатив (flagship initiatives) – «Цифровий порядок денний для Європи» (Digital agenda for Europe) [15]. Саме ця галузева стратегія є основним нині діючим проектним документом з розвитку інформаційної сфери Євросоюзу.

Однією з вимог вступу України до Європейського Союзу є адаптація вітчизняного законодавства до норм ЄС. З цією метою були прийняті в Україні Закони України «Про електронний документообіг» та «Про електронний цифровий підпис». Введення в дію законодавства щодо надання юридичної сили електронному документу та електронному цифровому підпису дає можливість створювати системи обміну електронними документами.

У 2020 р. Кабінет Міністрів України і Європейський Союз 11 лютого підписали нову Програму підтримки електронного урядування та цифрової економіки в Україні, тобто діджиталізації. Діджиталізація – це процес переведення різноманітної інформації у всіх її формах – текстовій, звуковій, графічній – у цифровий формат, зрозумілий сучасним гаджетам.

Головною складовою е-урядування є електронний уряд – це єдина інфраструктура міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування між собою, з громадянами і суб'єктами господарювання. І чи не вперше на законодавчому рівні термін

«електронне урядування» було потрактовано в Концепції розвитку електронного урядування в Україні [1].

Враховуючи основну складову електронного урядування – електронний уряд, виділяють такі рівні реалізації:

1. G2C (government to citizens) або «Уряд – громадянам» (організація зворотного зв'язку з громадянами). З введенням систем G2C громадяни зможуть набагато менше стояти в чергах за типовою інформацією, довідками і формами, економлячи при цьому власні фінансові ресурси, а бюджетні витрати на адміністрування типових процедур при цьому пропорційно зменшуються.

2. G2E (government to employees) або «Уряд – службовцям» (відносини уряду з чиновниками або службовцями). Автоматизація процесів співпраці урядової системи з службовцями, чиновниками, консультантами на місцях. Вказаний рівень реалізації можливий до виключення у разі розробки необхідного функціоналу на рівнях G2B, G2C.

3. G2B (government to business) або «Уряд – бізнесу» (відносини державних органів і бізнесу). Це автоматизація податкових виплат, проведення електронних тендерів на постачання продукції тощо. При переході на електронну систему закупівель Швеції економія коштів в цій країні склали близько 50 відс., внаслідок чого 95 відс. закупівель Швеції проводиться через електронні канали.

4. G2G (government to government) або «Уряд – уряду» (автоматизація відносин і документообігу між відомствами). G2G – частина об'єднаної інформаційної системи, що забезпечує виконання таких задач: керування роботою державного апарату; координація діяльності регіональних управлінь і територіальних підрозділів; ведення внутрішнього діловодства.

Етапи розвитку електронного урядування:

- **На першому етапі** створюються веб-ресурси різних міністерств і відомств, що містять інформацію про їхню місію і напрямки діяльності. Сайти державних органів, як правило, не підтримуються централізовано і не об'єднуються в єдиний портал.

- **На другому етапі** з'являються перші елементи інтерактивності (наприклад, відправлення питань і одержання відповідей громадян за допомогою електронної пошти). Постійно публікуються новини про діяльність державних органів влади.
- **Третій етап** характеризує поява повноцінної інтерактивності — можливості здійснювати операції (сервіси) в режимі онлайн (наприклад, сплатити штраф, замовити паспорт, продовжити дію деяких ліцензій і патентів тощо). Така конкретизація роботи електронного управління, що полягає вже не стільки в інформуванні, скільки в обслуговуванні, припускає створення спеціальних сайтів для підтримки цих сервісів не тільки для центральних, але і для міських і навіть районних органів влади.
- **Четвертий етап** — створення об'єднаних порталів різних відомств і служб, через які можна здійснювати будь-які види трансакцій, для яких раніше було потрібно звертатися безпосередньо в державний орган. Через регіональні портали стає можливою реєстрація підприємств, оформлення фінансових документів, легалізація іноземних документів тощо. З'являються регіональні портали, що поєднують у собі як увесь спектр державних послуг, так і послуги недержавного сектору – підключаються системи електронної комерції, інтернет-банкінгу.
- **На п'ятому етапі** відбувається створення електронної системи державного управління на основі єдиних стандартів, а також урядового порталу як єдиної точки доступу до всіх послуг – і для громадян, і для бізнесу. Більшість фахівців вважає, що найвищим ступенем розвитку електронної демократії є запровадження електронної системи волевиявлення (електронного голосування).

Ці етапи розвитку електронного урядування є характерними для всіх країн, де воно розвивається.

Однак, варто зазначити, що виникненню е-урядування передувала саме інформатизація діяльності органів влади, а уже сьогодні ми говоримо про цифровізацію сфер суспільного життя та управління

Концептуальні засади державної політики у сфері інформатизації, розвитку інформаційного суспільства та електронного урядування визначено, насамперед, у низці таких законодавчих актів, як закони України «Про основні засади розбудови інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [3], «Про інформацію» [4], «Про Національну програму інформатизації» [5], «Про доступ до публічної інформації [6], Про захист персональних даних» [7], «Про адміністративні послуги» [8], «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [9], «Про електронний документ та електронний документообіг» [10], «Про захист персональних даних» [12], Концепціях розвитку електронного урядування до 2020 року [1], Типова інструкцію з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 55, Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання, затверджений наказом Мін'юсту від 11.11.2014 № 1886/5, Вимог до форматів даних електронного документообігу в органах державної влади, затверджених наказом Державного агентства з питань електронного урядування України від 07.09.2018 № 60, Вимог у сфері електронних довірчих послуг та Порядку перевірки дотримання вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 07.11.2018 № 992 тощо.

З метою гармонізації українського законодавства із законодавством Європейського Союзу, а саме з Директивою 1999/93/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 грудня 1999 року про рамки Співтовариства для електронних цифрових підписів, Верховною Радою України було прийнято Закон України від 22 травня 2003 року N 852-IV «Про електронний цифровий підпис».

Зазначений Закон визначав правовий статус електронного цифрового підпису та регулював відносини, що виникали при використанні електронного цифрового підпису.

За більш як десятиліття існування сфери електронного цифрового підпису, запровадженої Законом України «Про електронний цифровий підпис», низка законодавчих актів включила в себе положення щодо особливостей використання електронного цифрового підпису в певних сферах регулювання суспільних відносин.

23 липня 2014 року на заміну Директиві 1999/93/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 грудня 1999 року про рамки Співтовариства для електронних цифрових підписів прийнято Регламент (ЄС) N 910/2014 Європейського Парламенту та Ради від 23 липня 2014 року щодо електронної ідентифікації та довірчих послуг для цілей електронних транзакцій на внутрішньому ринку, що скасовує Директиву 1999/93/ЄС Європейського Парламенту та Ради.

Відповідно уряд прийняв рішення про введення в дію 7 листопада 2018 року нового Закону «Про електронні довірчі послуги», а попередній Закон «Про електронний цифровий підпис» втратив чинність.

Закон України від 05 жовтня 2017 року N 2155-VIII «Про електронні довірчі послуги» прийнято Верховною Радою України з метою реформування законодавства у сфері електронного цифрового підпису шляхом гармонізації із положеннями Регламенту (ЄС) N 910/2014 Європейського Парламенту та Ради від 23 липня 2014 року щодо електронної ідентифікації та довірчих послуг для цілей електронних транзакцій на внутрішньому ринку, що скасовує Директиву 1999/93/ЄС Європейського Парламенту та Ради.

Зазначений Закон спрямований на запровадження в Україні моделі та принципів надання електронних довірчих послуг Європейського Союзу, не руйнуючи системи взаємодії суб’єктів відносин у сфері електронного цифрового підпису, що склалась в Україні.

Тепер в Україні запрацюють: електронний підпис (використовується для ідентифікації особи підписанта); електронна печатка (використовується для визначення походження та перевірки цілісності електронних даних, до яких прикріплюється); електронна позначка часу (використовується для проставлення

відмітки часу на електронних даних); реєстрована електронна доставка (використовується для передачі електронних даних); сертифікат автентифікації веб-сайту (використовується для підтвердження зв'язку веб-сайту з особою, якій видано сертифікат). За ступенем надійності засоби електронного підпису чи печатки поділяють на прості (найнижчий рівень), удосконалені (середній рівень) та кваліфіковані (найвищий ступінь).

Цими та іншими законодавчими актами визначена головна мета, принципи, основні завдання, шляхи розв'язання проблем щодо розвитку електронного урядування та його впровадження в різні сфери суспільного життя, завдання та функції органів влади, механізми взаємодії їх між собою та суспільством, громадянами та бізнесом, а також правове забезпечення інформаційної безпеки тощо. Варто зазначити, що реконструкція державного управління через впровадження електронного урядування супроводжується в першу чергу інформаційним забезпеченням, що складається із таких елементів: структуризація державних інформаційних ресурсів, розвиток державної інформаційно-комунікаційної інфраструктури, впровадження сучасних технологій інформаційного забезпечення державного управління.

Впровадження електронного урядування як форми державного управління є наслідком інформатизації суспільства та його сфер діяльності. 20 вересня 2017 року Кабінетом Міністрів України схвалена нова Концепція розвитку електронного урядування в Україні, реалізації якої передбачається до 2020 року. Її розробка та прийняття викликане тим, що відповідно до Указу Президента України від 12 січня 2015 р. № 5 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020», розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2017 р. № 275 «Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік» розвиток електронного урядування визначено одним з першочергових пріоритетів реформування системи державного управління. Також у рамках реалізації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони,

Україна має забезпечити комплексний розвиток електронного урядування відповідно до європейських вимог [1].

Мета Концепції полягає у визначенні напрямів, механізмів і строків формування ефективної системи електронного урядування в Україні для забезпечення інтересів та потреб фізичних та юридичних осіб, вдосконалення системи державного управління, підвищення конкуренто-спроможності та стимулювання соціально-економічного розвитку країни. Тоді коли попередня концепція носила здебільшого декларативний характер.

Так як в чинному законодавстві електронне урядування розглядається як складова сфери інформатизації, то впровадження технологій е-урядування можливе за допомогою широкого використання цифрових технологій, що тим самим забезпечить модернізацію публічних послуг та розвитку взаємодії влади, громадян і бізнесу як основних стейхолдерів відносин. Тобто відбувається цифровізація суспільних відносин.

Концепція передбачає впровадження електронного урядування за допомогою цифрових технологій за трьома ключовими напрямами: модернізація управлінських послуг та розвиток взаємодії влади, громадян і бізнесу; модернізація публічного управління; управління розвитком електронного урядування, що тим самим дасть змогу підвищити якість і результативність реалізації завдань в даній сфері.

Висновки. Враховуючи все вищесказане, відзначимо, що сьогодні існують різного роду проблемні питання щодо інформаційного забезпечення публічного управління електронного урядування, розвиток якого нерозривно пов’язаний із інформатизацією сфер суспільного життя, то тут сьогодні є актуальним питання про розробку плану заходів із чіткими термінами реалізації та визначення фінансування на їх впровадження для реалізації Концепції розвитку електронного урядування до 2020 року. Для ефективного забезпечення інформаційної безпеки в умовах впровадження електронного врядування в Україні необхідно розробити інтегровану систему методологічних, науково-технічних та правових механізмів з урахуванням перспектив розвитку

інформаційно-комунікаційних технологій і систем та спеціальних засобів реалізації загроз.

Література:

1. Про електронні довірчі послуги. Закон України від 5 жовтня 2017 року №2155-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року №435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
3. Про основні засади розбудови інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки, Закон України від 09.01.2007 № 537-16. URL: http://zako n0.rada.gov.ua/laws/show/537-16.
4. Про інформацію, Закон України від 01.01.2017 № 2657-12. URL: http://zkon3.rada.gov. ua/laws/show/2657-12.
5. Про Національну програму інформатизації, Закон України від 01.08.2016 № 74/98-вр. URL: http://zakon3. rada.gov.ua/laws/main/74/98-вр.
6. Про доступ до публічної інформації, Закон України від 01.05.2015 № 2939-17. URL: http://zakon3 .rada.gov.ua/ laws/main/2939-17.
7. Про захист персональних даних, Закон Ук-раїни від 01.01.2017 № 2297-17. URL: http://zakon3 .rada.gov.ua /laws/main/2297-17.
8. Про адміністративні послуги, Закон України від 11.06.2017 № 5203-17. URL: http://zakon3 .rada.gov.ua/laws/main /5203-17.
9. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах, Закон України від 19.04.2014 № 80/94-вр. URL: http://zakon3.rada.gov.ua /laws/main/80/94 .
10. Про електронний документ та електронний документообіг, Закон України від 30.09.2015 № 851-15. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show /851-15.
11. Про електронний цифровий підпис, Закон України від 02.11.2016 № 852-15. URL: http://zakon0. rada.gov.ua/laws/main/852-15.

12. Про електронні підписи: Типовий (модельний) закон UNCITRAL „UNCITRALModelLawonElectronicSignatures [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:/ /www.uncitral.org/english/session/unc
13. Directive 1999/93/EC of the European Parliament and of the Council of 13 December 1999 on a Community Framework for Electronic Signatures (Electronic Signatures Directive) // Official Journal of the European Communities. – 1999. – P.13.
14. Digital Agenda: Commission outlines action plan to boost Europe's
15. prosperity and well-being // European Commision [Електронний ресурс]. –
16. Режим доступу : http://europa.eu/rapid/press-release_IP-10-
17. 581_en.htm?locale=en
18. Digital Agenda for Europe // European Commission [Електронний
19. ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/digital-agenda/digital-agendaeurope

УДК [-028.42:008: -168.1]: [438:477:81’42]

Семеног О.

доктор педагогічних наук, професор,

завідувач кафедри української мови і літератури,

Сумський державний педагогічний

університет імені А. С. Макаренка

КОНЦЕПТ «АКАДЕМІЧНА КУЛЬТУРА ДОСЛІДНИКА» В УКРАЇНСЬКОМУ І ПОЛЬСЬКОМУ ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

THE CONCEPT «ACADEMIC CULTURE OF A RESEARCHER» IN UKRAINIAN AND POLISH EDUCATIONAL AND PEDAGOGICAL DISCOURSE

Анотація. У статті представлено проміжні результати аналізу концепту «академічна культура дослідника» в українському і польському освітньо-педагогічному дискурсах та в освітній практиці на засадах міждисциплінарного підходу. Концепт освіта окреслено за І.Серебрянською як особистісно-орієнтований, соціально-орієнтований, національно-орієнтований, ціннісно-орієнтований феномен, що перебуває під впливом інноваційних тенденцій в освіті та мові. Освітньо-педагогічний дискурс охарактеризовано як сукупність текстів нормативно-законодавчого, науково-педагогічного підстилів, об'єднаних тематикою освітньої діяльності людини. З'ясовано багатогранність рис (сем) концепту «академічна культура дослідника». Академічну культуру дослідника уточнено як сукупність моделей поведінки особистості, культуру навчання, академічної грамотності, доброчесності, толерантності, що формуються в освітньому середовищі і реалізуються в діалоговій взаємодії учасників освітніх академічних практик. Доводиться, що фахову підготовку майбутніх педагогів-дослідників мають пронизувати цінності академічної культури. Перспективним напрямом, що сприяє формуванню ключових компетентностей, академічної культури дослідників в освітньо-культурному просторі університету, вважаємо вивчення освітньо-педагогічного дискурсу, європейських освітніх практик щодо ефективної комунікативної взаємодії: викладач – студент / аспірант; учитель – учень; університет – школа. Представлено проміжні результати досліджень у

рамках українсько-польського проєкту «Інноваційний університет та лідерство» та проєкту Erasmus + Jean Monnet Module в Сумському державному педагогічному університеті імені А.С.Макаренка. Доводиться що реалізація проєктів дозволить оптимізувати процес комунікативної взаємодії «університет – школа», яка спрямована на особистісний і професійний розвиток, академічну культуру суб‘єктів освітнього процесу.

Ключові слова: концепт, освіта, освітньо-педагогічний дискурс, академічна культура, дослідник, академічна доброчесність, академічна грамотність, ресурсний центр.

Summary. The article presents the interim results of the analysis of the concept «academic culture of a researcher» in Ukrainian and Polish educational and pedagogical discourses and educational practice based on an interdisciplinary approach. The concept of education is described according to I. Serebryanskaya as a personality-oriented, socially-oriented, nationally-oriented, value-oriented phenomenon, which is influenced by innovative tendencies in education and language. Educational-pedagogical discourse is characterized as a set of texts of normative-legislative, scientific-pedagogical backgrounds, united by the theme of human educational activity. The versatility of the traits (sem) of the concept of "academic culture of the researcher" is revealed. The academic culture of the researcher is specified as a set of models of personal behaviour, a culture of learning, academic literacy, integrity, tolerance, which are formed in the educational environment and are realized in the dialogic interaction of participants in educational, academic practices. It is argued that the professional training of future teacher educators should permeate the values of academic culture. The prospective direction that contributes to the formation of key competences, academic culture of researchers in the educational and cultural space of the University we consider the study of educational and pedagogical discourse, European educational practices on effective communication interaction: teacher-student / graduate student; teacher-student; university – school. The interim results of the micro-project research in the framework of the Ukrainian-Polish project "Innovative University and Leadership" and the Erasmus+ Jean Monnet Module project at Makarenko Sumy State Pedagogical University are presented. It is proved that the implementation of projects will optimize the process of communication interaction "university-school", aimed at personal and professional development, academic culture of the subjects of the educational process.

Keywords: concept, education, academic culture, researcher, educational and pedagogical discourses, academic integrity, academic literacy, resource centre.

Постановка проблеми. Актуалізація у світовій та європейській педагогічній практиці XXI століття загальнолюдських цінностей спонукає окреслити освіту як головний складник національної безпеки. Розвиток людини,

доступність, відкритість, міжкультурність, технологічна інноваційність, якість освіти належать до пріоритетних національних цілей європейських держав.

У контексті євроінтеграційного вектору розвитку освіти на особливу увагу заслуговує міжнародне науково-освітнє співробітництво України і Республіки Польща. Актуальним і для польської, й української освітянської громади є вирішення таких проблем, як швидка деактуалізація знань, часто непристосованість набутих освітніх кваліфікацій до суспільної, економічної та культурної реальності, недостатня сформованість академічної культури учасників освітнього процесу.

Освітні реформи в Україні і Польщі, прийняття Законів України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), «Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce» (2018) стимулюють інтенсивне формування і тематичних груп концептосфери *освіта* / edukacja в законодавчо-нормативному й науково-освітньому українському та польському дискурсах. Серед новітніх терміносполук дискурсу (*суспільство знань, суспільство, яке навчається / społeczeństwo wiedzy, освітній капітал /kapitał edukacyjny* та ін.) в останні десятиліття увиразнюється термін *академічна культура.*

Узагальнення наукових джерел дає можливість припускати, що термін *академічна культура* уживають на позначення інституційної культури, цінності університету /освітнього закладу, інтегральної складової професійної компетентності педагога-дослідника, культури навчання, соціальної, моральної відповідальності за результати дослідження; академічної грамотності студентів (учнів) та вчителів / викладачів / наукових наставників [1, с. 24]. Цінності академічної культури, вимоги до академічної доброчесності у процесах викладання та навчання (academic integrity in the teaching and learning processes) задекларовано в міжнародних документах (Всесвітній економічний форум у Давосі (2016); Рамкова програма оновлених ключових компетентностей для навчання протягом життя (2018), в освітньому законодавстві України і Польщі («Про освіту» (2017), «Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce» (2018).

Перспективним напрямом, що сприяє формуванню ключових компетентностей та академічної культури дослідника в освітньо-культурному просторі закладу, вважаємо вивчення європейських освітніх практик, у т.ч. польських університетів (зокрема, факультету Artes Liberales Варшавського університету) щодо ефективної комунікативної взаємодії: викладач – студент / аспірант; учитель – учень; університет – школа. На інноваційний розвиток, європеїзацію вищої освіти, академічний розвиток особистості студента /аспіранта спрямовані програми Еразмус, Темпус, Еразмус+, міжнародні проєкти, в т.ч. українсько-польський проєкт Innowacyjny uniwersytet i przywództwo /«Інноваційний університет та лідерство».

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Українські (І.Андрощук, А.Василюк, Н.Ничкало, І.Серебрянська, С. Сисоєва та ін.) та польські вчені (М. Квієк (M. Kwiek), Р.Гжегожевська (R.Grzegorczykowa), К.Денек (K.Denek)) пропонують різнобічний темарій освітньо-педагогічного дискурсу. Українську освітню терміносистему ґрунтовно вивчав і упорядковував С.Гончаренко («Український педагогічний словник»), польську - В.Оконь (Nowy słownik pedagogiczny). Науковці досліджують питання цінності академічної культури університету та забезпечення якості (Т. Добко [2], Г.Хоружий [3]; розвитку академічної кар'єри її персоналу, впливу інтернаціоналізації на продуктивність наукових досліджень М. Квієк [4].

К.Шовш [5] пропонує методику формування академічної культури педагогічних працівників у закладах вищої освіти. І.Пак [6] вивчає специфіку академічної культури студентства у соціологічному зрізі. І.Короткіна [7] опрацьовує сучасні тенденції розвитку глобального академічного дискурсу і обґрунтовує доцільність білінгвального підходу до навчання академічного письма в російських університетах. Глобальні контексти та національні потреби академічної доброчесності досліджують Н.Батечко [8], Т.Фініков [9]; стан дотримання стандартів академічної доброчесності вивчають І.Єгорченко та М.Серебряков [10]; питання академічного плагіату у вищій освіті Польщі та України – О.Слободянюк [11].

Означені наукові праці та участь в українсько-польському проєкті Innowacyjny uniwersytet i przywództwo слугує більш детальному аналізу концепту «академічна культура дослідника», його сутності і складових крізь призму польських та українських освітніх практик.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дослідження відповідає меті науково-дослідного проєкту Еразмус+ Жан Моне за модулем «Європеїзація докторських програм у галузі освіти на засадах інтердисциплінарного та інклюзивного підходів» та мікропроєкту українсько-польського проєкту Innowacyjny uniwersytet i przywództwo. Faza IV: strategie komunikacyjne i relacje uniwersytet-szkoła /«Інноваційний університет та лідерство». Фаза IV: комунікаційні стратегії і відносини: університет школа», які виконуються в Сумському державному педагогічному університеті імені А.С. Макаренка.

Мета дослідження: з'ясувати особливості вербалізації концепту *академічна культура дослідника* в українському і польському освітньо-педагогічному дискурсах й освітній практиці на засадах міждисциплінарного підходу.

Досягнення мети передбачало вирішення таких завдань: уточнити сутність ключових слів дослідження; окреслити змістове наповнення концепту академічна культура дослідника; охарактеризувати проміжні результати досліджень у рамках українсько-польського проєкту «Інноваційний університет та лідерство» та проєкту Erasmus + Jean Monnet Module, що виконуються в Сумському державному педагогічному університеті імені А.С.Макаренка.

Методи дослідження: термінологічний аналіз для уточнення ключових понять, аналіз, синтез, узагальнення окремих положень наукових підходів для обґрунтування провідної ідеї дослідження, спостереження за освітнім процесом, тестові методики для формування академічної грамотності майбутніх педагогів-дослідників.

Дослідження виконується з урахуванням міждисциплінарного підходу, в якому поєднані методи лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики,

педагогічної аксіології, положення когнітивно-дискурсивного, лінгвокультурологічного, лінгвоаксіологічного, праксеологічного підходів.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу сутності поняття *академічна культура* важливий термінологічний аналіз ключових слів. Поняття концепт характеризуємо із урахуванням дослідницьких позицій Н.Слухай, О.Снитко, Т.Вільчинської [12] як змістову сторону знака, представлену в ментальності. В основу характеристики концепту *освіта* покладено дослідження І.Серебрянської [13]: це особистісно-орієнтований, соціально-орієнтований, національно-орієнтований, ціннісно-орієнтований феномен, що перебуває під впливом інноваційних тенденцій в освіті та мові.

Положення аксіологічного підходу дозволяє збагатити наукові погляди на концепт *освіта*. Керуємось міркуваннями, зокрема, К.Денека (*Kazimierz Denek*) [14, с. 21] про цінності освіти (новизна, істинність, творчість) і цінності суб'єктів освітнього процесу (свобода, відповідальність, справжність, діалог, відкритість, повага).

Поняття *освітньо-педагогічний дискурс* окреслюємо з урахуванням когнітивно-дискурсивного підходу на основі узагальнення наукових праць (А.Загнітко, В.Карасик, І.Колеснікова, Т.Радзієвська, С.Сисоєва) як сукупність текстів нормативно-законодавчого, науково-педагогічного підстилів, об'єднаних тематикою освітньої діяльності людини.

Положення лігвопраксеологічного підходу, що ґрунтуються на принципах праксеології (за Т. Котарбіньським [15]) якість, успішність, продуктивність, результативність, ефективність) використовуємо при дослідженні новітніх понять в освітньо-педагогічному дискурсі.

Поняття *освіти,* відповідно до Закону України «Про освіту» (2017) [16], визначаємо як основу інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості. У законі Польщі (Ustawa o szkolnictwie wyższym) z dnia 27 lipca 2005 roku. Prawo o szkolnictwie wyższym [17] *освіту* порівнюють із суспільним скарбом, що базується на універсальних засадах етики та інновацій. Особливістю «Закону 2.0. Нова конституція для науки та вищої освіти в Польщі»

(2018) є акцентування на дуальній освіті, грантовій і проектній діяльності, якості освіти [18].

У міжнародних та національних освітніх документах (Стратегічний план розвитку Європейського Союзу, Стратегія розвитку освіти в Польщі до 2020 року; Стратегія сталого розвитку України до 2030 року (проєкт) термін освіта увиразнено семами (рисами): *розумний розвиток, що ґрунтується на знаннях та інноваціях, культура якості розвитку вищої школи та науки* [19].

За характеристиками фахівців, якість освіти визначається передусім параметрами особистісного, світоглядного, громадянського розвитку [20], як інтегральна характеристика освітнього процесу і його результатів, що виражає міру їх відповідності поширеним у суспільстві уявленням про названий процес і його мету [21].

Культура якості освіти значною мірою забезпечується як академічною культурою освітнього закладу загалом, так і академічною культурою суб'єктів освітнього процесу. Сутність поняття академічної культури, специфіку формування академічної культури майбутніх педагогів-дослідників в умовах підготовки за освітньо-науковим рівнем доктор філософії, досвід реалізації проєкту Еразмус+Жан Моне модуль розкрито в публікаціях авторки [22-23].

Проведений аналіз наукових джерел засвідчив, що концепт *академічна культура* вбирає різні характеристики лексеми академічний (*навчальний, теоретичний, взірцевий, почесний, етичний).* Як засвідчує аналіз і узагальнення, фахівці працюють, зокрема, в таких напрямах досліджень означеного концепту: академічна культура як інтелектуально-етична система цінностей, мотивацій, переконань (Г.Хоружий); академічна /інституційна культура університету (Т.Добко); професійна субкультура наукового співтовариства (І.Єгорченко, М.Серебряков; Г.Хоружий, Т.Фініков); академічна культура студента (І.Пак), практика запобігання та протидії плагіату, навчальна дисципліна (О.Слободянюк), академічна комунікація, академічне письмо, академічна грамотність (Ж.Колоїз [24], Н.Шліхта [25])

У польських університетах приділяється належна увага академічній культурі, створені інноваційні інтердисциплінарні платформи, що сприяють оволодінню знаннями академічного письма, формуванню й удосконаленню умінь сприймати і будувати висловлювання певної жанрової форми з урахуванням етичних правил академічного спілкування в науково-освітньому співтоваристві.

Розглянемо освітні практики академічної комунікації і грамотності на прикладі досвіду факультету Artes Liberales Варшавського університету (*використано матеріали стажування у межах українсько-польського проєкту «Innowacyjny uniwersytet i przywództwo» в листопаді 2018 р. (координатори: проф. Т.Фініков та проф. Р.Сухарскі) [26]. Для реалізації успішної стратегії формування ключових компетентностей майбутніх фахівців і забезпечення культури якості в університеті працюють відділи кар'єри та професійного промування студентів і випускників, міжнародних дослідницьких програм; академічні центри трансферу технологій. Освітній процес побудований на засадах міждисциплінарності та міжгалузевості, якості навчання і досліджень, грантової і проектної діяльності і пронизаний новими моделями дослідницьких стосунків університетів з навчальними закладами.

Студенти беруть участь у науково-дослідних проєктах факультету Artes Liberales, які отримали підтримку Європейського Союзу та відомих іноземних та польських установ.

Цінності академічної культури, культури роботи з науковим і навчальним текстом обговорювали на інтердисциплінарних тренінгах з фахівцями факультету Artes Liberales Варшавського університету: деканом, докт. хаб. Р. Сухарським, докт. н., проф. Й.Хоінської-Міки, Й.Суєцка-Зайонц, А.Павліцкі, Г.Четвертинською, П.Садури, А.Лучиньською, М.Юревіч, М.Сват-Павліцки. Аналізували тези «Школа - не місце для забавки, а середовище для пошуків та відкриттів»; «Університет - не музей наукових знань, а лабораторія, де здійснюються нові відкриття» [27]. Приходили до висновку: перспективним напрямом, що сприяє формуванню академічної культури учнів /студентів в

освітньо-культурному просторі закладу, є забезпечення ефективної комунікативної взаємодії: викладач – студент / аспірант; учитель – учень; університет – школа.

Вивчення польського досвіду комунікативної взаємодії університету та школи посприяло створенню у СумДПУ імені А.С.Макаренка ресурсного центру професійного розвитку учителя, активності науково-дослідної лабораторії «Академічна культура дослідника», мета діяльності яких – надавати освітньо-консультативну, інформаційно-дидактичну, дослідницьку підтримку щодо формування академічної грамотності.

Досвід читання навчального курсу «Писання і публікація наукових текстів» в «Artes Liberales» (акцент на володіння методами і технологіями побудови, розуміння проблем академічного тексту, пошук аргументації та нових шляхів до вирішення проблем) покладено в основу дидактичного наповнення робочої навчальної програми «Академічна культура дослідника: європейський та національний досвід» [28]. Дисципліна читається у межах модуля науково-дослідного проєкту Еразмус+ Жан Моне «Європеїзація докторських програм у галузі освіти на засадах інтердисциплінарного та інклюзивного підходів» і охоплює розділи «Академічна культура дослідника: сутність, цінності», «Історичні витоки формування академічної культури у вищій освіті в Європі, Україні, у світі», «Академічна культура й етика у вищій освіті: європейський, національний та інституційний виміри», «Лінгвоперсонологія. Культура дослідницького наставництва в європейській та національній практиці». В основу занять покладено роботу із академічним текстом; мета кожного із розділів - формування за зразком прогам факультету Artes Liberales Варшавського університету мовнокомунікативних, аналітико-інтерпетаційних, текстово-жанрових, когнітивно-дискурсивних умінь.

На реалізацію мети апробовуємо завдання-тести на аналіз наукових текстів, що спрямовано на перевірку здатності структурувати, виокремлювати інформацію з одного чи кількох наукових джерел, визначати зв'язок між компонентами змісту, структури та мовним оформленням текстів, оцінювати

текст із огляду нормативності, здійснювати роботу над помилками в тексті, редагувати. Наприклад, завдання на написання наукового есе (перевіряємо здатність критично оцінювати науковий текст, формулювати власні думки, аргументувати). Роботу оцінюємо максимум у 20 балів за критеріями (до 4-х балів кожен): обсяг (120-200 слів); дотримання структури тексту (чітка композиційна побудова, внутрішня логіка); наявність авторського підходу до розкриття теми; аргументування тези; мовне оформлення есе.

Експертну оцінку апробованих міждисциплінарних занять, заходів здійснюють стейкхолдери: здобувачі освітніх рівнів, роботодавці, академічна спільнота. Побажання роботодавців враховуємо у змісті модуля. Результатом є організовані і проведені у 2018-2019 рр. наукові міжнародні науково-практичні конференції здобувачів, науково-педагогічних і педагогічних працівників «Академічна культура дослідника в освітньому просторі: європейський та національний досвід».

Висновки. Отже, термінологічний аналіз, узагальнення наукових досліджень, спостереження за освітнім процесом дають підстави уточнити академічну культуру дослідника як сукупність моделей поведінки особистості, культуру навчання, академічної грамотності, доброчесності, толерантності, що формуються в освітньому середовищі і реалізуються в діалоговій взаємодії учасників освітніх академічних практик. Концепт *академічна культура* вбирає різні характеристики лексеми академічний (*навчальний, теоретичний, взірцевий, почесний, етичний).* Як засвідчує аналіз і узагальнення, дослідження концепту тривають у межах таких напрямів: академічна культура як інтелектуально-етична система цінностей; культура університету; професійна субкультура наукового співтовариства; практика запобігання та протидії плагіату; академічна комунікація, академічна грамотність.

Перспективним напрямом, що сприяє формуванню академічної культури дослідників в освітньо-культурному просторі закладу, вважаємо вивчення європейських освітніх практик, освітньо-педагогічного дискурсу щодо ефективної комунікативної взаємодії: викладач – студент / аспірант; учитель –

учень; університет – школа. Реалізація проєктів дозволить оптимізувати процес комунікативної взаємодії «університет – школа», що спрямована на особистісний і професійний розвиток, академічну культуру суб‘єктів освітнього процесу. Експериментальну перевірку дослідницьких пропозицій представимо в наступних публікаціях.

Література:

1. Семеног О., Вовк М. Академічна культура дослідника в освітньо-культурному просторі університету : монографія. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 284 с.
2. Добко Т. Університет, академічна культура і забезпечення якості. *Імператив якості: вчимося цінувати і оцінювати вищу освіту* : навч. посіб. / за ред. Т. Добка, М. Головянко, О. Кайкової, В. Терзіяна, Т. Тіхонена. Львів : Манускрипт, 2014. С. 58–68.
3. Хоружий Г. Ф. Академічна культура: цінності та принципи вищої освіти: монографія. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2012. 320 с.
4. Квієк М. Університет в добу змін. Інституції і академічні кадри в умовах зростаючої конкуренції / пер. з польської Р. Скакун; наукова редакція та післямова Т. Фініков. Київ : Таксон, 2018. 474 с.
5. Шовш К. С. Формування академічної культури педагогічних працівників у ЗВО : автореф. дис. … канд. пед. наук : 22.00.04. Київ, 2019. 21 с.
6. Пак І. В. Академічна культура українського студентства: фактори формування та особливості прояву: автореф. дис. … канд. соціол. наук : 22.00.04. Харків, 2019. 22 с.
7. Короткина И. Б. Теория и практика обучения академическому письму в зарубежных и отечественных университетах: автореф. дисс. … докт. пед. наук: 13.00.01. Москва. 2018. 36 с. URL: http://instrao.ru/images /1Treshka/Aspirantura /Dissertants/Korotkina /Korotkina_IB_avt.pdf.
8. Батечко Н., Дурдас А. Академічна доброчесність в контексті європейських практик: досвід Франції. *Неперервна професійна освіта: теорія і*

практика. 2019. Вип. 3 (60). С.88–94.

9. Фініков Т. Академічна доброчесність: глобальний контекст та національна потреба. *Академічна чесність як основа сталого розвитку університету /* за заг. ред. Т. В. Фінікова, А. Є. Артюхова. Київ : Таксон, 2016. С.9–36.
10. Аналітична записка. Академічна доброчесність. Аналітичний звіт та рекомендації / укл. І. Єгорченко, М. Серебряков. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/Analitychna-zapyska-akademichna-dobrochesnist.pdf.
11. Слободянюк О. До питання академічного плагіату у вищій освіті: погляд експертів Польщі та України. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. № 8 (92) . С.23–33. URL: https://repository.sspu.sumy.ua/ bitstream/123456789/8377/1/Slobodianiuk.pdf.
12. Слухай Н. В., Снитко О. С., Вільчинська Т. В. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні: навч. посіб. Київ : Київський університет, 2011. 367 с.
13. Серебрянська І. М. Освіта в Україні: спостереження крізь призму мовної картини світу : монографія. Харків : Видавництво Іванченка І. С., 2018. 416с.
14. Kazimierz D. Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej. Torun : Wydawnictwo Adam Marszalek, 2000. 196 s.
15. Котарбинский Т. Трактат о хорошей работе. Москва. Издательство «Экономика литературы», 1975. URL: http://www.universalinternetlibrary.ru /book/ 12279/ogl.shtml.
16. Про освіту : Закон України від 05.09.2017. № 2145-VIII. Дата оновлення: 02.04.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 10.04.2020).
17. Ustawa z dnia 27 lipca 2005 roku. Prawo o szkolnictwie wyższym. URL: https:// www.nauka.gov.pl.
18. Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. URL:

http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180001668/U/D20181668Lj.pdf.

19. Strategia rozwoju szkolnictwa wyższego w Polsce do 2020 roku. URL: http://cpp.amu.edu.pl/pdf/SSW2020_strategia.pdf.
20. Філософсько-методологічні засади підвищення якості вищої освіти України: європейський вимір : монографія / за ред. В. Андрущенко та ін. Київ : Педагогічна думка, 2012. 220 с.
21. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552с.
22. Семеног О. Академічна культура – фундаментальний складник підготовки доктора філософії зі спеціальності 015 «Професійна освіта». *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2016. № 5 (59). С. 192–203.
23. Семеног О. Європейський та національний контексти академічної культури дослідника: досвід реалізації проекту Еразмус+Жан Моне модуль. *Україна – Європейський союз: від партнерства до асоціації* : *Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій*. Луцьк : Терен, 2019. С. 320–330.
24. Шліхта Н., Шліхта І. Основи академічного письма: методичні рекомендації та програма курсу. К., 2016. 61 с.
25. Колоїз Ж. В. Основи академічного письма : практикум. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2019. 178 с.
26. Studia I, II stopnia na wydziale «artes liberales». URL: http://al.uw.edu.pl/kierunki-studiow/.
27. Семеног О. Головне в роботі закладу освіти: довіра та професіоналізм. Портал громадських ініціатив «Освітня політика»ю 2019. URL: http://education-ua.org/ua/porivnyalna-pedagogika/1340-golovne-v-roboti-zakladu-osviti-dovira-ta-profesionalizm.
28. Академічна культура дослідника: європейський та національний досвід. Jean Monnet Project EURDOCS 2018-2021. 2020. URL: https://jmm.sspu.edu.ua/index.php /navchalni-kursy/akademichna-kultura-doslidnika.

УДК:316.72.2(477)

Сікорська І.

доцент кафедри соціології управління

Донецький державний університет управління

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ:ОГЛЯД КЛЮЧОВИХ ТЕОРІЙ

INTERCULTURAL COMMUNICATION IN EUROPEAN COUTNRIES: REVIEW OF THE KEY THEORIES

Анотація. Проблематика міжкультурної комунікації залишається предметом досліджень міжнародної академічної спільноти і набуває особливої актуальності зараз, у часи глобалізації та інтенсивних зв'язків між представниками різних культур на рівнях держав, інституцій та індивідуальних контактів. Процес міжкультурної комунікації відбувається між державами, організаціями, інституціями так і в міжособистісному спілкуванні людей в побуті, родині, ділових та неформальних контактах. Метою даної статті є огляд декількох основних теорій міжкультурної комунікації з точки зору специфічних характеристик цього явища на теренах Європи, а саме: Е.Холла, Г.Хофстеде та М.Беннета. В рамках даних досліджень представлена міжкультурна комунікація, значущість якої в житті сучасного суспільства посилюється заради подолання застарілих стереотипів, зменшення числа конфліктогенних ситуацій на міжетнічному ґрунті в умовах посилення міграції. Автор підкреслює, що міжкультурна комунікація є соціальним процесом, і тому проблеми взаємодії культур знаходяться у полі зору дослідників цілого ряду гуманітарних наук: культурології, етнопсихології, лінгвокультурології, антропології, соціології, політичних наук, педагогіки, тощо. Соціальна комунікація між представниками різних культур виступає складним, багаторівневим, різноаспектним процесом, який має неоднозначну структуру та свої форми презентації на різних стадіях розвитку соціуму. Для країн Європи важливість міжкультурної комунікації підкреслена зростаючим культурним різноманіттям, що сьогодні є притаманним майже кожній європейській країні.

Ключові слова:міжкультурна комунікація, культурне розмаїття, ключові теорії, країни Європи

Summary. The problematic of intercultural communication remains the subject of the research interests of the international academic community and is especially relevant now, in times of globalization and intense ties between different cultures. The process of intercultural communication takes place between states, organizations, institutions and in interpersonal communication of people in everyday life, family, business and informal contacts. The purpose of this article is to review several principal theories and studies of intercultural communication in terms of the specific characteristics of this phenomenon in Europe, namely: E. Hall, G. Hofstede and M. Bennett. Within the framework of these key theories, intercultural communication is presented, the importance of which in the life of modern society is enhanced in order to overcome the outdated stereotypes, reduce the number of conflict situations on interethnic grounds in the context of increasing migration. The author emphasizes that intercultural communication is a complex social process, and therefore the problems of cultural interaction are in the field of view of researchers in a number of humanities: culturology, ethnopsychology, linguoculturology, anthropology, sociology, political science, pedagogy, etc. Social communication between representatives of different cultures is a complex, multilevel, multifaceted process, which has an ambiguous structure and its own forms of presentation at different stages of development of society. For European countries, the importance of intercultural communication is emphasized by the increasing cultural diversity that is inherent in almost every European country today.
Keywords: intercultural communication, cultural diversity, key theories, European countries

Постановка проблеми. Розширення контактів між людьми робить безпрецедентним за масштабом і глибиною обмін цінностями, ідеями, та способом життя. Для багатьох суспільств культурне різноманіття – це джерело натхнення та енергії, але деяких воно, по-справжньому, турбує і бентежить. Існує страх, що різноманіття призведе до розколу в країні, де розмивання цінностей може відбутися із зростанням кількості іммігрантів, а міжнародна торгівля і сучасні інформаційні технології можуть стати загрозою місцевій культурі традиціям та звичаям. Різноманітність культури та культурної самобутності породжує не менш гостру полеміку і викликає навіть більш глибокі розбіжності, оскільки вона впливає на життя пересічних громадян, а не тільки вчених, чиновників або політиків. Глобальні потоки товарів, ідей, людських ресурсів та капіталу можуть сприйматися як загроза національній культурі з

багатьох причин. Вони можуть призвести до відмови від традиційних цінностей і традицій та ерозії економічних основ, на яких покоїться споконвічна культура.

В культурній антропології взаємовідносини різних культур отримали назву “міжкультурна комунікація”, яку слід розглядати як сукупність різноманітних форм стосунків і спілкування між індивідами і групами, які належать до різних культур [1, с.85]. Процес міжкультурної комунікації відбувається на макро- та макрорівнях, між державами, інституціями так і в міжособистісному спілкуванні людей у побуті, родині, ділових та неформальних контактах. За дефініцією американської дослідниці С. Тінг-Туми: «міжкультурна комунікація» слугує для позначення процесу спілкування між членами різних культурних спільнот. .. і включає вірування, цінності, норми і сценарії їх взаємодії [2, с. 16]. В процесі міжкультурної комунікації відбувається усвідомлення комунікантами соціальних норм «іншої» культури, що створює умови для їхньої успішної соціалізації та акультурації, а також сприяє розвитку сучасної, відкритої до співпраці і творення мультикультурної особистості [3].

Проблеми взаємодії культур знаходяться у полі зору дослідників цілого ряду гуманітарних наук: соціології, культурології, етнопсихології, лінгвокультурології, антропології, політичних наук, педагогіки тощо. Варто зауважити, що розгляд проблем міжкультурної комунікації в системі соціологічних досліджень дозволяє більш глибоко і всебічно визначити тенденції взаємодії різних соціальних груп, тому як комунікативні аспекти людської діяльності являють собою різноманітні аспекти соціальної комунікації, яка забезпечує існування і розвиток людських відносин в процесі передачі інформації. Міжкультурна комунікація не вичерпується взаємодією індивідів, що належать різним культурам і розмовляють різними мовами. В основі будь-якої комунікації лежить взаємодія між індивідами, які мають ще різні соціальні статуси, що відображають їх соціокультурну природу. Міжкультурна комунікація здійснюється при наявності мовного різноманіття як втілення мультикультурності і неповторності кожного індивіда, групи, держави та цивілізації.

У другій половині XX століття міжкультурна комунікація стає окремою галуззю гуманітарного знання, спрямована на усвідомлення індивідами етнокультурних відмінностей в рамках соціальної поведінки. У період глобалізації міжкультурна комунікація неможлива без встановлення соціальних зв'язків представників різних культур. Теоретичною основою осмислення міжкультурної комунікації послужили наукові роботи перш за все - соціологів, філософів, культурологів, антропологів, психологів, педагогів, політологів, лінгвістів. Серед найбільш значущих досліджень треба згадати роботи наступних авторів: всебічно досліджували загальні аспекти проблеми міжкультурного спілкування Е.Холл (1954, 1967), В.Гудікунст (1989, 1992, 1993, 1994), Кім (1977, 1988, 1992), Оберг (1963), Р.Льюіс (1990), Хофстеде (1980); роль мови в міжкультурному спілкуванні розглядали Додд (1991), Л.Самовар та Р.Портер (1981); організація процесу спілкування була предметом дослідження Р.Фодора (1986), Л.Виготського (1977, 1979); розвиток міжособистісних відносин відображено у дослідженнях С.Алтмар, Ч.Тейлор (1973), С.Тінг-Тумі (1984, 1999), С.Тер-Мінасова (2000); О.Леонтович (2002), Т.Грушевицька, В.Попков, О.Садохін (2002), П. Донець (1997), Б.Слющенко (2002, 2017).

Проблематика міжкультурної комунікації залишається предметом досліджень міжнародної академічної спільноти і набуває особливої актуальності зараз, у часи глобалізації та інтенсивних зв’язків між представниками різних культур. Метою даної статті є огляд основних теорій та досліджень міжкультурної комунікації з точки зору специфічних характеристик цього явища на теренах Європи.

Викладення основного матеріалу. У провідних країнах ЄС в даний час склалася ситуація, коли між культурним розмаїттям і конфліктом культур існує та підтримується певний баланс. У більшості випадків це відбувається завдяки спільним діям урядів та свідомої частини громадськості європейських країн. Дане співвідношення характеризується деякою стабільністю, що не дозволяє ситуації розвиватися ні в одному, ні в іншому напрямках. Франція, Італія, Великобританія є країнами найменш благополучними в цьому відношенні, тому

що конфлікти на ґрунті культурного розмаїття виникають тут частіше, ніж, наприклад, у Німеччині, Швеції, Нідерландах, Данії. Країни Центральної та Східної Європи намагаються зберегти національну ідентичність та нехтують перевагами культурного розмаїття, на кшталт відокремлення від проблем з прийняття країнами ЄС іммігрантів та біженців з початку кризи 2015 року.

Сам факт створення, формування та існування Європейського Союзу, відкриття кордонів, інтенсифікація міграційних процесів, інтернаціоналізація економіки і багато інших процесів дає всі підстави та підґрунтя для розвитку міжнародних зв'язків, партнерства та співробітництва. Міжкультурна взаємодія країн і народів посилили необхідність дослідження міжкультурної комунікації як окремої галузі науки на Європейському континенті ще в кінці 70-х років XX століття. У цей час інтенсивно проводилися дослідження з проблем міграції та акультурації мігрантів та в зв'язку з великою кількістю іноземних робітників в приймаючих країнах [4]. Як вже було зазначено, з самого початку вивчення проблем міжкультурної комунікації базувалося на досягненнях різних галузей гуманітарного знання – культурної антропології, етнографії, соціальної психології, культурології, соціолінгвістики - що пояснює міждисциплінарний характер міжкультурної комунікації і обумовлено її статусом як складової частини соціальної комунікації. На теренах Європи впливова когорта вчених актуалізувала осмислення цього явища в ракурсі соціальної комунікації представників різних культур, серед них: Г.Хофстеде (1990), Ч. Хемпден-Тьорнер (2000), Ф. Тромпенаарс (2003), М. Беннет (1993).

Важливість міжкультурної комунікації зростає за необхідності формування толерантних відносин між представниками різних соціокультурних спільнот з метою запобігання різного роду конфліктів. Відомо, що досягнення взаєморозуміння неможливо без глибокого знання традицій, норм і правил іншої культури. Міжкультурна комунікація проходить через стадії адаптації, емпатійності та взаємного, порозуміння комунікантів. Тобто учасник комунікативного процесу проходив ці стадії, протягом яких формуються його знання та навички до усвідомлення і прийняття мультикультурної соціальної

реальності, вибору вчинків, адекватних даного соціокультурного контексту. Для міжкультурної комунікації важливим є те, на чиїй території (своїй, чужій або нейтральній) відбувається спілкування. Географічне положення визначає різновид культури, що складає фон комунікативного процесу. При цьому країну можна розглядати як макроконтекст, а конкретне місце, де відбувається комунікація – як мікроконтекст. Між поняттями мікро- і макроконтексту в такому випадку простежується низка ступенів: держава- регіон-місто-село-конкретне місцезнаходження комуні кантів [5].

На теоретичному рівні, головний внесок у розробку проблематики з міжкультурної комунікації в середині XX століття вніс американський культуролог-антрополог, лінгвіст Е. Холл, який разом із Дж. Трейджером у дослідженні «Культура як комунікація» (1954р.) вперше для широкого використання запропонував термін «міжкультурна комунікація», що у буквальному сенсі означає специфіку стосунків між людьми різних культур. Е.Холл обґрунтував можливість і необхідність навчання вмінням і навичкам міжкультурної комунікації за аналогією з вивченням іноземних мов. Напевне, до запровадження даного терміну автора надихнув кількарічний досвід роботи співробітником (1951-1955 рр.) Держдепартаменту США, де Е. Холл разом з колегами працював у проекті, спрямованому на подолання труднощів адаптації американських дипломатів та бізнесменів в інших країнах світу. Ймовірно, саме цей біографічний епізод сприяв формуванню цілісної парадигми міжкультурної комунікації, котра отримала чи не найповніше висвітлення у значно пізнішій роботі «Поза межами культури» («Beyond Culture», 1976) [6].

Головна ідея Е. Холла та його школи полягала у дослідженні поведінкової специфіки та соціокультурних цінностей представників різних культур з точки зору етнорелятівізма. Е.Холл створив комунікативну теорію «культурних моделей взаємодії» та всебічно обґрунтував, що вивчення чужої культури можливо за допомогою формування навичок культурної комунікації. На думку Е. Холла «комунікація - це культура, а культура - це комунікація», тому міжкультурній комунікації можна і потрібно навчати [7]. Функціональний підхід

до комунікації поділяє процес комунікації у вигляді міжетнічної, міжкультурної, міжособистісної та інших видів комунікації. Е. Холл створив моделі міжкультурних відмінностей, згідно з якими можна класифікувати культури згідно інформаційно-контекстуальних і діяльнісно-часових параметрів. Згідно Е. Холлу, чим більший об'єм контекстуальної («прихованої») інформації укладено в кожній комунікативній ситуації, тим культура є складнішою і, отже, більш закритою і складною для розуміння «чужих». Прихований контекст обумовлений наявністю великого обсягу інформації, тісними соціальними зв'язками, багатим історичним досвідом суспільства, суворою ієрархією, чіткими статусними ролями, впливом місця проживання. Такі «високо-контекстуальні» культури існують в Франції, Іспанії, Італії, Португалії. Культури такого типу приділяють велику увагу невербальним засобам спілкування. До «низько-контекстуальних» культур характерне чітке розмежування міжособистісних контактів, відкритий, вербальний стиль спілкування, експліцитна подача інформації. До країн низько-контекстуальної культури належать Німеччина, Швейцарія, Скандинавські країни. Спілкування між представниками високо та низько контекстуальних культур може викликати непорозуміння та навіть конфлікт [8].

Інший підхід до визначення вимірів культури базується на урахуванні способів використання часу та контексту, де відбувається міжкультурний контакт. Відповідно до цього підходу культури можуть бути «поліхромними» (за один відрізок часу відбуваються кілька дій) та «монохромними» (одному часовому відрізку відповідає одна дія). Представники монохронної культури вважають, що час має ціну і являє собою одну з форм організації життя і його не варто витрачати. Як приклад можна привести Німеччину, Скандинавські країни, Швейцарію. Представники поліхронної культури роблять акцент на міжособистісній комунікації, а не на самій діяльності, та більш вільно ставляться до часу. Поліхронні культури представлені в Бельгії, Іспанії, Італії, Румунії, Франції. Типи культур визначають соціальні та культурні норми поведінки

людей, які не завжди зрозумілі учасникам процесу міжкультурної комунікації. В цілому моделі Е. Холла дозволяють індивідам побачити іншу, «чужу» культуру зсередини і спрощують процес міжкультурної комунікації, хоча різноманіття ситуацій міжкультурної комунікації не дозволяє повністю врахувати весь спектр поведінкових норм [9].

Вперше соціологічні дослідження зі створення культурних вимірів у ракурсі міжнародної взаємодії та міжкультурної комунікації були зроблені голландським дослідником Г. Хофстеде у 1980х. Дослідження, проведене Г.Хофстеде будувалось на результатах анкетування великої кількості IBM співробітників (більше 1000) транснаціональної корпорації більш ніж в 100 країнах на предмет їхнього ставлення до роботи і поведінки на робочому місці. В результаті було сформульовано п'ять показників, за якими автор та його дослідницька команда запропонували виміри культури [11]:

1. *Дистанція влади.* Цей вимір демонструє ступінь, за якою суспільство сприймає нерівномірний розподіл влади. У культурах з низькою дистанцією влади (Австрія, Данія, Німеччина, Нідерланди, Скандинавські країни) нерівність в суспільстві зведена до мінімуму. І навпаки, люди, погоджуються і розглядають ієрархію як умовне закріплення нерівності людей в суспільстві у країнах з високою дистанцією влади (Румунія, Словакія, Італія, Португалія).

2. *Колективізм – індивідуалізм.* Культурний вимір суспільства згідно з яким погляди і вчинки окремої особистості можуть бути незалежні від колективних або групових переконань і дій (Німеччина, Великобританія, Нідерланди, Данія, Австрія). Колективістська культура характеризується домінуванням групових цілей і цінностей над індивідуальними (Португалія, Румунія, Болгарія, країни Центральної та Східної Європи).

3. *Маскулінність – фемінність*. У маскулінних культурах домінують такі цінності, як наполегливість, сила, незалежність, матеріальний успіх, відкритість (Австрія, Великобританія, Німеччина, Італія). У фемінних культурах (Данія,

Нідерланди, Норвегія, Португалія, Фінляндія, Швеція), більше цінуються емоційні зв'язки між людьми, турбота про інших членів суспільства.

4. *Уникнення невизначеності.* У культурах з високим рівнем уникнення невизначеності люди намагаються уникати незрозумілих ситуацій, мають безліч формальних правил, норм поведінки (Бельгія, Німеччини, Греція, Португалія, Франція). Для культур з низьким рівнем уникнення невизначеності характерним є більш оптимістичне ставлення до будь-якої ситуації, у них високий рівень свободи, високо розвинуте підприємництво (Данія, Швеція, Бельгія, Великобританія).

5) *Короткострокова або довгострокова орієнтація на майбутнє.* Більшості європейських країн притаманна короткострокова орієнтація на майбутнє.

Очевидно, що комунікація між партнерами з однаковими або близькими показниками буде більш успішним. Наприклад, запізнення італійців не викличе роздратованість у іспанців або португальців. Німці більш охоче розпочнуть бізнес з британцями ніж з французами. В той же час, представники тих культур, показники яких знаходяться посередині – а це більшість країн Центральної та Східної Європи – легше зможуть адаптуватись і вести успішні партнерські відносини з представниками будь яких культур.

Виміри культури Г.Хофстеде дозволяють отримати більш цілісну картину культури та моделі поведінки її представників включаючи і міжкультурну комунікацію. Зрозуміло, що дані виміри культури проявляються по всіх країнах світу, але в рамках нашого дослідження ми наводимо приклади культурних вимірів тільки по країнах Європи.

В цілому система вимірів культури, створена протягом XX ст., досить різноманітна, і вона дозволяє по-перше: сучасним дослідникам використовувати різні принципи класифікацій і з їхньою допомогою здійснювати аналіз культур, по-друге: знання вимірів культури дозволяє побудувати більш ефективніші міжнародні взаємовідносини, стимулює ставитися до партнерів з повагою і

толерантністю та дозволяє уникнути конфліктів та міжкультурного непорозуміння.

Теоретичні дослідження з опанування іншої культури були також проведені Мілтоном Беннетом (1999, 2003, 2011), засновником Інституту Міжкультурних Досліджень (Мілан, Італія). У своїх дослідженнях М. Беннет довів, що для ефективної міжкультурної взаємодії та комунікації людині потрібно чуттєве сприйняття й тлумачення культурних відмінностей, тому що край важливо усвідомити не схожість між собою, а відмінності, тому що всі труднощі міжкультурної комунікації виникають саме через неприйняття міжкультурних відмінностей [12]. На думку Беннета, усвідомлення культурних відмінностей проходить кілька етапів від неприйняття, захисту, мінімізації – до адаптації та інтеграції [13]. Але, як зауважує сам автор, це тривалий процес обумовлений і особистими якостями учасників комунікативного процесу і обставинами. Інститут Міжкультурних Досліджень, яким керує проф. Мілтон Беннет пропонує навчання та сертифіковані програми з опанування навичків міжкультурної комунікації.

Головною метою будь-якого комунікативного процесу є бажання донести, обмінятися інформацією та бути зрозумілим своїм партнерам, що означає пряму залежність ефективності комунікації від взаєморозуміння між учасниками комунікативного процесу. Міжкультурна комунікація між представниками різних культур піддається вивченню і прогнозуванню, що зумовлює потребу у спеціальних освітніх програмах з формальної та неформальної освіти. У 1980-90х рр. у деяких європейських університетах були введені навчальні курси з міжкультурної комунікації, але з досить вузькою спеціалізацією, але поступово, за умови інтенсифікації процесів глобалізації та інтеграції, міжкультурна комунікація стала являти собою значне поле для вивчення, теоретичних досліджень та напрацювання практичних рекомендацій. З початку 2000 років міжкультурна комунікація пропонується як окрема навчальна програма в багатьох університетах Європи, наприклад, у Вільному Університеті Берліну,

Лондонській Школі Економіки, Ягелонському Університеті в Кракові, Вільнюському Гуманітарному Університеті, і це далеко не повний перелік.

Пізнання чужої культури, сприйняття соціальних та культурних відмінностей, здатність долати соціальні, етнічні культурні стереотипи є комплексним і тривалим процесом. Але саме сьогодні, під час інтенсифікації міжнародної інтеграції та глобалізації навички та вміння міжкультурної комунікації стають важливими на всіх рівнях взаємодії, для комунікантів будь-якого рівня: державного, інституційного або особистого.

Висновки. Сучасний розвиток суспільства характеризується наявністю, на перший погляд, взаємовиключних тенденцій - глобалізації та локалізації - структурує складну картину взаємодії та комунікації, стилю життя, переплетення різних поглядів щодо перспектив подальшого розвитку. В рамках даної статті було розглянуто декілька ключових теоретичних підходів до такого соціального феномену, як міжкультурна комунікація, значимість якої в житті сучасного суспільства посилюється заради подолання застарілих стереотипів в умовах зростання міграції, збільшення числа конфліктогенних ситуацій на міжетнічному ґрунті. Соціальна комунікація між представниками різних культур виступає складним, багаторівневим, різноаспектним процесом, який має неоднозначну структуру та свої форми презентації на різних стадіях розвитку соціуму. Для країн Європи важливість міжкультурної комунікації підкреслена культурним різноманіттям, що сьогодні є притаманним майже кожній європейській країні. Незважаючи на позитивну динаміку збільшення в Європі наукових шкіл та напрямів дослідження міжкультурної комунікації із залученням даних культурології, соціальної психології, антропології, існує необхідність не залишати поза увагою дану проблематику для запобігання конфліктів і протистояння будь-яким формам агресії.

Література:

1. Додд К.Х. Динамика межкультурных коммуникаций. Социология культуры: Современные зарубежные исследования. – М., 1997. – 234 с.
2. Ting-Toomey, Stella & Chung, Leeva. Understanding Intercultural Communication, Second Edition. London:Oxford University Press, 2011
3. Донец П.Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики/П.Н.Донец – Харьков: Штрих, 2001. – 384 с.
4. Hasmaţuchi, G.The Intercultural Communication in European Union. A few significant aspects. Conference: Intercultural competence, At Sibiu, ULBS, 2010
5. Бахов І. С. Міжкультурна комунікація в контексті глобалізованого діалогу культур. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України Педагогічні науки. Випуск 2, 2012 р. - с.36-48
6. Максимович О.В. Міжкультурна комунікація як предмет міждисциплінарного теоретизування. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи» Випуск 39. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. - 2017 р.- с.85
7. Hall Edward T. Beyond Culture. – New York: Doubleday, 1976. – 298 p.
8. Hall Edward T. Understanding Cultural Differences: Germans, French and Americans / Edward T. Hall and Mildred Reed Hall. – Yarmouth, Maine: Intercultural Press, 1990. – 196 p.
9. Hofstede G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations / Geert Hofstede. – USA, California: SAGE Publications, 1984. – 595 p.
10. Hofstede, Geert, Cultures and Organizations. Software of the Mind. Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival, McGraw-Hill, London, 1991

11. Bennett, M.J. Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity. In M. Paige (Ed.), *Education for the Intercultural Experience*. Yarmouth, ME: Intercultural Press, 1993
12. Bennett, M., & Hammer, M. The intercultural development inventory (IDI) manual. Portland, OR: The Intercultural Communication Institute, 2001
13. Декларація про культурну різноманітність Комітету Міністрів РЄ (7.12.2000) Режим доступу http://www.coe.kiev.ua/bul/bul8/text11.htm

УДК 341.645(4)

Славко А.
асистент кафедри міжнародного, європейського
права та цивільно-правових дисциплін
Сумський державний університет

РІВНІСТЬ І НЕДИСКРИМІНАЦІЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СТАНДАРТ

EQUALITY AND NON-DISCRIMINATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS: EUROPEAN STANDARD

Анотація. Стаття присвячена вивченню стандартів протидії дискримінації в освітньому процесі. Вказано, що протидія дискримінації є одним із головних завдань держави у сфері захисту прав людини. Крім того, автор наголошує на важливості освіти для функціонування суспільства. Дискримінація в освітніх закладах порушує як право на освіту, так і принцип рівності. Автор вказує на велику кількість актів Європейського Союзу та Ради Європи щодо протидії дискримінації. Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи «Освіта проти насильства в школі», «Культурна освіта: просування культурних знань, творчості та міжкультурного розуміння через освіту», «Місце рідної мови в шкільній освіті», «Освіта та релігія», «Доступ меншин до вищої освіти» та Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи «Освіта та соціальне включення дітей та молоді з порушеннями спектру аутизму», «Про освіту ромів та мандрівників у Європі», «Гендерна інтеграція в освіті», «Доступ до вищої освіти» спрямовані безпосередньо на протидію дискримінації в освітньому процесі. Але найважливішу роль у формуванні стандартів протидії дискримінації в освіті відіграє практика Європейського суду з прав людини. Автор розглядає справи «Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium», «Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark», «D.H. and others v. The Czech Republic», «Sampanis and others v. Greece», «Oršuš and others v. Croatia», «Lavida and others v. Greece», «Ponomaryovi v. Bulgaria», «Çam v. Turkey», «Enver Şahin v. Turkey», «Altinay v. Turkey», які стосуються протидії дискримінації за мовними, етнічними ознаками, дискримінації за ознакою віросповідання, громадянства чи інвалідності. Також зроблено деякі пропозиції щодо протидії дискримінації в освіті в Україні.

Ключові слова: дискримінація, рівність, освіта, Рада Європи, Європейський суд з прав людини.

Summary. The paper is devoted to discrimination combating standards in the educational process. It is stated that combating discrimination is one of the main tasks of the state in the field of human rights protection. In addition, the author emphasizes the importance of education for the functioning of society. Discrimination in educational institutions violates both the right to education and the principle of equality. The author points to a large number of acts of the European Union and the Council of Europe on combating discrimination. The recommendations of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe «Education against violence at school», «Cultural education: the promotion of cultural knowledge, creativity and intercultural understanding through education», «The place of mother tongue in school education», «Education and religion», «Access of minorities to higher education» and the recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe «Education and social inclusion of children and young people with autism spectrum disorders», «On the education of Roma and Travellers in Europe», «Gender mainstreaming in education», «Access to higher education» are aimed directly at combating discrimination in the educational process. But the case law of the European Court of Human Rights plays a crucial role in setting standards for combating discrimination in education. The author deals with cases «Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium», «Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark», «D.H. and others v. The Czech Republic», «Sampanis and others v. Greece», «Oršuš and others v. Croatia», «Lavida and others v. Greece», «Ponomaryovi v. Bulgaria», «Çam v. Turkey», «Enver Şahin v. Turkey», «Altinay v. Turkey», relating to combating discrimination on the grounds of linguistic, ethnic, religious, nationality or disability. Some suggestions are also made to counteract discrimination in education in Ukraine.

Keywords: discrimination, equality, education, Council of Europe, European Court of Human Rights

Постановка проблеми. Рівність і недискримінація є невід'ємними частинами системи принципів європейського права і важливими цінностями для всієї європейської цивілізації. Саме ці концепції лежать в основі юридичної рівності, на якій, у свою чергу, ґрунтується низка принципів правових систем світу. Відтак, прагнення до юридичної рівності та протидія дискримінації знайшли своє вираження у міжнародних актах як універсального, так і регіонального характеру. Попередження і протидія дискримінації закріплені як одне із завдань Національної стратегії у сфері прав людини [1]. Протидія дискримінації також виділена в якості цілей політичного діалогу України та ЄС відповідно до Угоди про асоціацію (стаття 4) [2].

У свою чергу, право на освіту також отримало широке визнання і закріплення, адже завдяки функціонуванню системи освіти суспільство отримує змогу артикулювати свої основні цінності та прищеплювати їх наступним поколінням. Освіта сприяє не лише формуванню стандартизованих знань та навичок, необхідних для життя в соціумі, а і забезпечує соціалізацію, закладає основи критичного мислення та громадянської відповідальності. Згадана вище Національна стратегія у сфері прав людини спрямована, у тому числі, і на забезпечення права на освіту.

На жаль, закріплення принципу рівності та права на освіту в Конституції та Національній стратегії не усунули проблеми практичної реалізації згаданих норм. Наприклад, протягом 2019 року Уповноваженим ВРУ з прав людини було розглянуто 385 звернень громадян, в яких зазначено 422 повідомлень про випадки дискримінації [3]. На нашу думку, дискримінація у закладах освіти практично руйнує освітній процес і виключає з нього окремі верстви і категорії осіб. Відтак, утвердження принципу рівності в освіті є одним із нагальних завдань для правової та соціальної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що питання протидії дискримінації лежить у полі наукових інтересів не лише вчених-правників, а також істориків, соціологів, політологів та педагогів. У вітчизняній юридичній літературі до питань дискримінації звертаються у контексті загальної теорії права і права людини, змісту окремих принципів права (С.П. Погребняк, О.О. Барабаш), у контексті міжнародного права (Н.В. Дрьоміна-Волок, А.В.Слатвицька), трудового права (І.П. Жигалкін, Д.А. Паньков, О.А. Антон, А.О.Коротка), адміністративного права (Г. Христова, В. Ганяк) тощо. Проте, на жаль, практично поза дужками наукового дискурсу залишається така важлива сфера суспільних відносин як освіта – можна виділити лише поодинокі праці, проблематика яких дотична до питань протидії дискримінації та забезпечення рівності. Серед останніх назвемо роботи В.С. Церклевич [4], Н. Лобнер [5].

Не применшуючи ролі названих дослідників, вкажемо, що питання забезпечення рівності та протидії дискримінації в освітніх установах не

отримало, на наш погляд, належного висвітлення у науковій літературі. Матеріали практики міжнародних судових установ з цього приводу, незважаючи на їх чисельність, й досі не систематизовано. Тому **метою** цього дослідження є визначення стандартів протидії дискримінації в освітніх закладах у світлі практики Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Європі докладається чимало зусиль як для ліквідації дискримінації як окремих категорії осіб, так і для забезпечення рівності у певних сферах. Зокрема, протидія дискримінації визначається одним із базових завдань Європейського Союзу. Наприклад, у статті 2 Договору про Європейський Союз рівність і недискримінація закріплені як цінності, на яких ґрунтується Союз. Рівність та недискримінація також знайшли своє вираження у статтях 20, 21, 23 Хартії основних прав ЄС. Відповідно до зазначених статей, забороняється дискримінація будь-якого роду, зокрема, за ознакою статі, раси, кольору шкіри, етнічного або соціального походження, генетичних характеристик, мови, релігії або переконань, політичних та інших поглядів, приналежності до національної меншини, майнового стану, походження, обмеженої працездатності, віку або сексуальної орієнтації.

Також доцільно звернути увагу на широке закріплення рівності і недискримінації у праві Ради Європи. Зокрема, заборона дискримінації міститься в таких актах Ради Європи як Рамкова конвенція про захист національних меншин, Конвенція про запобігання та протидію насильству над жінками та домашньому насильству (Стамбульська конвенція), Конвенція про дії проти торгівлі людьми, Конвенція про доступ до офіційних документів, Протокол до Конвенції про кіберзлочинність, Конвенція про права людини та біомедицину тощо. Проте, звісно, центральними актами з питань протидії дискримінації залишається Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод та протоколи до неї. Європейський суд з прав людини широко звертається до питань протидії дискримінації у своїй практиці. Ні Європейський Союз, ні Рада Європи не оминають увагою також право на освіту – відповідні положення

закріплено у статті 14 Хартії основних прав ЄС та статті 2 Протоколу № 1 до ЄКПЛ.

Органи Ради Європи ухвалили цілу низку актів, спрямованих на створення в освітніх закладах атмосфери рівності і поваги до кожного та неприпустимості дискримінації. Прикладом цих актів можуть слугувати Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи «Освіта проти насильства в школі» від 2011 року, «Культурна освіта: просування культурних знань, творчості та міжкультурного розуміння через освіту» від 2009 року, «Місце рідної мови в шкільній освіті» від 2006 року, «Освіта та релігія» від 2005 року, «Доступ меншин до вищої освіти» від 1998 року та Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи «Освіта та соціальне включення дітей та молоді з порушеннями спектру аутизму» від жовтня 2009 року, «Про освіту ромів та мандрівників у Європі» від червня 2009 року, «Гендерна інтеграція в освіті» від жовтня 2007 року, «Доступ до вищої освіти» від березня 1998 року тощо.

Проте, вбачається, що центральну роль у формуванні підходів до протидії дискримінації в освітньому процесі відіграє Європейський суд з прав людини – його рішення вже протягом тривалого часу розглядаються як індикативний прецедент, що змушує держав-членів Ради Європи вносити відповідні зміни до законодавства та правозастосовної практики. Зокрема, відповідно до статті 13 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», на виконання рішень ЄСПЛ можуть вживатись і так звані «загальні заходи», до яких належить внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування, внесення змін до адміністративної практики, забезпечення юридичної експертизи законопроектів, забезпечення професійної підготовки з питань вивчення ЄКПЛ та практики ЄСПЛ практичних працівників у сфері права [6].

У науковій літературі та судовій практиці виділяють пряму та непряму дискримінацію. Взявши за основу положення статті 2 Директиви Ради 2000/43 / ЄС від 29 червня 2000 року про реалізацію принципу рівного поводження з особами незалежно від расового чи етнічного походження, вкажемо, що пряма

дискримінація – це випадки, коли до однієї особи ставляться менш сприятливо, ніж до іншої у подібній ситуації через наявність у неї певної ознаки (соціальне чи етнічне походження, раса, мова, віросповідання, стан здоров'я чи майновий стан, стать, сексуальна орієнтація тощо). У свою чергу, непряма дискримінація – це випадки, коли явно нейтральні положення, критерій чи практика поставили б осіб, наділених захищеною ознакою, в особливо несприятливу ситуацію порівняно з іншими особами, якщо тільки це положення, критерій чи практика об'єктивно не виправдані законними метою та засобами, які для досягнення цієї мети є відповідними та необхідними [7].

Як бачимо, дискримінація пов'язана з наявністю в дискримінованої особи певної ознаки, яка належить до «захищених». Аналіз практики Суду дозволяє виділити такі групи справ щодо дискримінації в освітньому процесі:

Дискримінація за ознакою мови

Справа «Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium» або Бельгійська мовна справа стала однією із перших справ, у яких до ЄСПЛ скаржились на дискримінацію в освітньому процесі [8]. У ній франкомовні заявники скаржились на те, що Бельгія не надає їх дітям належної можливості навчатись французькою мовою у тих муніципалітетах, де вони проживають.

Аналізуючи положення бельгійського освітнього законодавства у світлі права Ради Європи, ЄСПЛ зауважив, що право на освіту, гарантоване статтею 2 Протоколу № 1 до ЄКПЛ включає в себе принаймні два елементи: право доступу до навчальних закладів, що існують на даний момент, та можливість для особи, яка є бенефіціаром освітніх послуг, отримати певне формалізоване визнання її досягнень (наприклад, атестат чи диплом про освіту) (§4). При цьому Суд наголосив, що ЄКПЛ вимагає від держави поважати лише «релігійні» та «філософські» переконання батьків, але не їх лінгвістичні характеристики. Стаття 2 Протоколу № 1, навіть у поєднанні зі статтею 14 Конвенції, не гарантує дитині чи її батьками право на отримання навчання мовою за їх вибором.

У процесі розгляду справи Суд виявив, що у Бельгії існують одномовні регіони, де переважна частина населення говорить або французькою, або нідерландською (фламанською) мовою. При цьому, фламандськомовні діти, які проживали у французькому одномовному регіоні, мали доступ до фламандських шкіл у шести комунах, тоді як французькомовним дітям, які жили у фламандському одномовному регіоні, було відмовлено у відвідуванні франкомовних шкіл у тих самих комунах. Крім того, заняття фламандською мовою в шести комунах були відкриті для дітей, що говорять нею в фламандському одномовному регіоні, тоді як заняття французькою мовою в цих комунах були недоступні для франкомовних дітей цього регіону. Така ситуація була визнана дискримінацією, адже Бельгія не надала розумного і обґрунтованого пояснення різниці у ставленні до фламандськомовних та франкомовних дітей.

Дискримінація за ознакою віросповідання

У справі «Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark» заявники скаржились на запровадження Данією обов'язкових уроків статевого виховання у державних школах [9]. Уряд Данії стверджував, що ця дисципліна необхідна з огляду на велику кількість ранніх та незапланованих вагітностей, заявники ж наполягали на тому, що з релігійних міркувань не бажають, аби їх дітям розповідали про статеві стосунки. Суд вказав, що Данія передбачила у своєму законодавстві альтернативу для батьків, які хочуть відмежувати своїх дітей від інтегрованого сексуального виховання – вони можуть або віддати своїх дітей до приватних шкіл, для яких сексуальне виховання не є обов'язковим, або навчати своїх дітей вдома. Заявники стверджували, що зазнали дискримінації за ознакою віросповідання, проте ЄСПЛ з ними не погодився. На думку Суду, існує різниця між релігійною настановою та статевим вихованням - перша поширює принципи, а не знання (§56). Відтак, необхідність прослухати курс статевого виховання, поки воно стосується наукових знань про сексуальні стосунки, не є дискримінацією.

Расова та етнічна дискримінація

Примітною ознакою справи «D.H. and others v. The Czech Republic» став детальний аналіз механізму непрямої дискримінації [10]. Заявники у справі – члени ромської громади – скаржились на те, що їх діти за результатами тестів переважно потрапляють до спеціалізованих шкіл з полегшеною програмою. Аналіз вказаних тестів показав, що вони розроблялись для чеських дітей та не враховували ймовірних культурних відмінностей, внаслідок чого ромські діти з інтелектом середнім чи вище середнього опинялись у спеціалізованих школах. Результати тестів можна було оскаржити, проте Суд не погодився, що батьки ромських дітей, які самі належать до дискримінованої меншості та переважно мають погану освіту, дійсно повністю усвідомлювали таку можливість. Незаперечним також видається, що батьки постали перед дилемою: вибір між звичайними школами, які були погано обладнані для задоволення соціальних та культурних відмінностей їх дітей, і в яких їхні діти ризикували піддатись ізоляції та остракізму, та спеціальними школами, де більшість учнів були ромами (§ 203). Відтак, у цій справі Суд констатував наявність непрямої дискримінації. Подібна ситуація склалась і у справі «Sampanis and others v. Greece», в якій заявники – члени ромської громади скаржились на сегрегацію їх дітей та ймовірну відмову у їх зарахуванні до місцевої початкової школи [11]. Суд дійшов висновку, що умови прийняття дітей до школи та їх влаштування у спеціальні підготовчі класи, які знаходились у приміщенні, відокремленому від головного корпусу школи, були зрештою їх дискримінацією. У справі «Oršuš and others v. Croatia» заявники теж скаржились на їх сегрегацію в окремі ромські класи з полегшеною програмою [12]. Уряд виправдовував такі заходи буцімто поганим знанням хорватської мови заявниками, проте несистематичне переведення заявників з ромських класів у неромські і навпаки не підтверджували ці аргументи. У результаті, як стверджують заявники, лише 16% ромських дітей змогли завершити середню освіту порівняно з 91% загальної кількості учнів середніх шкіл. На думку Суду, заявники були дискримінованими за етнічною ознакою. На те, що уряд створив окрему школу для ромських дітей, в якій ті змушені були

навчатись, незважаючи на більш територіально зручні альтернативи, скаржились заявники у справі «Lavida and others v. Greece» [13]. Вказавши на певні успіхи уряду в соціалізації ромів у сфері освіти, ЄСПЛ все-таки наголосив на наявності дискримінації.

Дискримінація за ознакою громадянства

У справі «Ponomaryovi v. Bulgaria» заявники скаржились на необхідність сплачувати за навчання у школі [14]. У Болгарії шкільна освіта безкоштовна для громадян та іноземців, які мають право постійно проживати у країні. Заявники були громадянами Росії, тому повинні були сплачувати 800 і 2600 євро за навчання, що вони вважали дискримінацією за ознакою громадянства. Суд наголосив, що держави користуються правом обмежити надання вартісних послуг нелегальним мігрантам чи іноземцям з коротким терміном перебування, проте право на освіту, як безпосередньо захищене Конвенцією, не повинно належати до таких послуг. Суд вказав, що дедалі більше країн зараз рухаються до так званого «суспільства, заснованого на знаннях», тож середня освіта відіграє все більшу роль в успішному особистісному розвитку та в соціальній та професійній інтеграції зацікавлених осіб. У сучасному суспільстві наявність не більше ніж базових знань та вмінь є перешкодою для успішного особистісного та професійного розвитку. Це заважає зацікавленим особам пристосовуватися до свого оточення та тягне за собою далекосяжні наслідки для їх соціального та економічного добробуту (§57). Більше того, заявники, які вільно говорили болгарською та виросли в Болгарії, навряд чи потребували особливих умов навчання. Відтак, обмеження їх доступу до середньої освіти за допомогою високої платні за нею є дискримінаційним.

Дискримінація за ознакою інвалідності та/або стану здоров'я

Незряча заявниця у справі «Çam v. Turkey» намагалась вступити до консерваторії [15]. Незважаючи на успішно зданий творчий іспит адміністрація консерваторії відмовила заявниці у вступі з огляду на інвалідність. Відмову намагались виправдати як невиконанням формальностей (неподання всіх необхідних документів), так і непристосованістю консерваторії для навчання

незрячих людей. Суд вказав, що статтю 14 Конвенції слід читати з урахуванням вимог цих текстів щодо розумного пристосування, котрі слід розуміти як «необхідні та відповідні зміни та коригування, що не нав'язують непропорційний чи неправомірний тягар, залежно від потреб у тій чи іншій ситуації», і що люди з інвалідністю мають право очікувати їх з метою «задоволення чи реалізації, на основі рівності з іншими особами, усіх прав людини та усіх основоположних свобод». Таке розумне пристосування дозволяє виправити фактичні нерівності, які не можуть бути виправдані і становлять дискримінацію (§64). Відтак, відмова заявниці на підставі її інвалідності та відсутність спроб пристосувати умови навчання у консерваторії таким чином, щоб вони були підходящими для незрячих осіб була визнана Судом дискримінаційною.

Заявник у справі «Enver Şahin v. Turkey» під час навчання в університеті зазнав тяжких травм, що призвели до паралічу його ніг [16]. Заявник звернувся до університету з офіційним листом, в якому просив адаптувати приміщення таким чином, щоб він міг вільно відвідувати заняття. Адміністрація університету відповіла, що адаптація приміщень потребує часу і коштів, і тому заявнику не варто розраховувати на швидке вирішення ситуації. Заявник звернувся до національного суду зі скаргою на університет і вимогою компенсації завданої шкоди, проте суд його вимогу не задовольнив. Проаналізувавши обставини справи Суд дійшов висновку, що національні органи влади, включаючи, зокрема, наукові та судові органи, не відреагували з необхідною ретельністю, щоб гарантувати, що заявник може продовжувати реалізувати своє право на освіту на рівних умовах з іншими студентами і, отже, досягти справедливого балансу між конкуруючими інтересами (§68).

Зауважимо, що перелік захищених ознак, які можуть слугувати підставою дискримінації, закріплений у статті 14 ЄКПЛ, статті 1 Протоколу № 12 до ЄКПЛ та статті 21 Хартії основних прав ЄС, не є вичерпним. Наприклад, у справі «Altinay v. Turkey» заявник скаржився на дискримінаційне ставлення до випускників професійно-технічних училищ порівняно з випускниками

звичайних шкіл [17]. В останній рік навчання заявника в училищі уряд змінив правила вступу до університетів, встановивши систему нарахування балів, яка надавала значні переваги випускникам шкіл. Заявник попросив про переведення до школи, проте його прохання не було задоволене. У результаті заявник не зміг вступити до університету, хоча за умови, якби його диплом було зараховано як шкільний, він мав би достатньо балів для вступу на бажаний факультет. Суд вказав, що зазвичай питання вищої освіти належать до сфери дискреції держави і автономії університетів. Проте, у вказаному випадку йшлось не тільки про різницю у поводженні, а і про непослідовну поведінку уряду, яка порушувала принцип правової визначеності. Зважаючи на відсутність передбачуваності для заявника змін до правил щодо доступу до вищої освіти та відсутності коригувальних заходів, Суд вирішив, що відмінне ставлення обмежувало право заявника на доступ до вищої освіти і тому воно суперечить статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 2 Протоколу № 1 до Конвенції (§60).

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що боротьба з дискримінацією в освітніх закладах є одним із найважливіших завдань держави. Незважаючи на низку досягнень нашої держави на шляху наближення вітчизняного освітнього простору до європейських стандартів, залишається невирішеними низка проблем, серед яких:

1) Випадки нав’язування учням та/або студентам обов’язкових занять з основ християнської етики чи християнської релігії, основ християнської моралі. На нашу думку, вивчення цих дисциплін у світській державі, якою декларує себе Україна, має носити виключно факультативний характер;

2) Низька залученість до навчання представників ромських громад. Вбачається, що держава має сприяти максимальній соціалізації ромів, у першу чергу – за допомогою дошкільної, шкільної та вищої освіти;

3) Низький рівень пристосованості приміщень навчальних закладів до навчання осіб з інвалідністю. Підвищення інклюзивності української школи неможливе без належного фінансування розробки нових навчальних програм та переобладнання приміщень;

4) Низький рівень прогнозованості змін до освітнього законодавства. Видається очевидним, що зміни до освітнього законодавства, зокрема ті, які стосуються правил вступу, змісту програм вступних/випускових іспитів і тестувань, вимог до майбутніх вступників тощо не повинні мати ретроспективний характер і поширюватись на осіб, які у поточному навчальному році здають відповідні іспити і тестування. Це дозволить учням та студентам із більшою впевненістю обирати свою навчальну траєкторію.

Вбачається, що пошук оптимальних шляхів вирішення названих проблем відкриває широкі перспективи подальших наукових досліджень у цій сфері.

Література:

1. УП «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» від 25 серпня 2015 року № 501/2015 / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015 (дата звернення: 06.04.2020)
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 07.04.2020)
3. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/&page=4 (дата звернення: 01.04.2020)
4. Церклевич В. С. Реалізація права на отримання вищої освіти молоддю з обмеженими функціональними можливостями у зарубіжній практиці: від дискримінації до інтеграції. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна"*. 2009. № 1. С. 67-71.

5. Лобнер Н. Структури дискримінації в доступності освіти для молоді – міжнародні перспективи. *Versus*. 2014. № 1. С. 93-103.
6. ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15 (дата звернення: 08.04.2020)
7. Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin / EUR-Lex. Accsess to European Union Law. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0043 (дата звернення: 08.04.2020)
8. Case Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium / HUDOC European Court of Human Rights. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57525 (дата звернення: 08.04.2020)
9. Case of Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark / HUDOC European Court of Human Rights. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57509 (дата звернення: 08.04.2020)
10. Case of D.H. and others v. The Czech Republic / HUDOC European Court of Human Rights. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83256 (дата звернення: 08.04.2020)
11. Case of Sampanis and others v. Greece / HUDOC European Court of Human Rights. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-86798 (дата звернення: 08.04.2020)
12. Case of Oršuš and others v. Croatia / HUDOC European Court of Human Rights. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97689 (дата звернення: 08.04.2020)
13. Case of Lavida and others v. Greece / HUDOC European Court of Human Rights. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-120188 (дата звернення: 08.04.2020)
14. Case of Ponomaryovi v. Bulgaria / HUDOC European Court of Human Rights. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105295 (дата звернення: 08.04.2020)

15. Case of Çam v. Turkey / HUDOC European Court of Human Rights. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-201399 (дата звернення: 08.04.2020)
16. Case of Enver Şahin v. Turkey / HUDOC European Court of Human Rights. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180499 (дата звернення: 08.04.2020)
17. Case of Altinay v. Turkey / HUDOC European Court of Human Rights. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122497 (дата звернення: 08.04.2020)

УДК 338.012

Сліпенко А.,

Манаєнко І.

канд. економ. наук

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»

IT АУТСОРСИНГ: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ, ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРІОРИТЕТИ, УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

IT OUTSOURCING: WORLD TRENDS, EUROPEAN PRIORITIES, UKRAINIAN REALITIES

Анотація. Сучасні компанії здійснюють безліч видів економічної діяльності, бізнес-процесів і функцій. Тому деякі види економічної діяльності доцільно передавати на аутсорсинг для економії часу, коштів та інших ресурсів підприємств. Відповідно, ринок аутсорсингу постійно розвивається і набирає обертів, підлаштовується під зміни. У статті наведено визначення поняття аутсорсинг. Проаналізовано вітчизняні та закордонні дослідження у сфері аутсорсингу. Розглянені питання розвитку сектору інформаційних технологій в Україні. Виділено основні тенденції аутсорсингу інформаційних технологій в Україні та світі. Визначено значимість і дослідницький потенціал проблеми розвитку процесів аутсорсингу інформаційних технологій для економіки України. Також наведено порівняння двох основних напрямків аутсорсингу – Східної Європи та Азії. Наведена характеристика аутсорсингу в таких азіатських країнах, як Індія, Китай, Філіппіни, Малайзія, Сінгапур. Порівнюються показники розвитку аутсорсингових компаній у сфері інформаційних технологій України та світу. Наведені позиції країн у міжнародних рейтингах. Крім того, наведено аналіз тенденцій розвитку галузі аутсорсингу бізнес процесів в Україні. Аналіз виявив, що Україна є провідною аутсорсинговою країною в Європі. Визначено основні переваги України як напрямку для аутсорсингу IT послуг. Охарактеризовано послуги аустсорсингу у сфері інформаційних технологій, що надають українські компанії за показниками якості, рівня освіти працівників, використання інновацій. Також перевагами України як аутсорсингового напрямку визначено близькість розташування, часову зону та схожий менталітет з країнами Європи. Описано механізми впровадження європейських стандартів безпеки та якості в українських компаніях, зокрема впровадження Загального регламенту про захист даних (GDPR).

Ключові слова: аутсорсинг, IT-аутсорсинг, аутсорсинговий ринок, аутсорсинг в Україні

Summary. Modern companies carry out many types of economic activities, business processes and functions. Therefore, it is advisable to outsource some of the economic activities to save time, money, and other enterprise resources. Accordingly, the outsourcing market is constantly evolving and gaining momentum, adjusting to change. The article defines the concept of outsourcing. Domestic and foreign outsourcing research has been analyzed. The issues of information technology sector development in Ukraine are considered. The main tendencies of information technology outsourcing in Ukraine and in the world are highlighted. Significance and research potential of the problem of the development of information technology outsourcing processes for the Ukrainian economy are determined. There are also comparisons of two major outsourcing areas - Eastern Europe and Asia. The characteristics of outsourcing in such Asian countries as India, China, Philippines, Malaysia, Singapore are given. The indicators of development of outsourcing companies in the sphere of information technologies of Ukraine and the world are compared. The positions of the countries in the international ratings are given. In addition, the analysis of tendencies of development of business process outsourcing industry in Ukraine is presented. The analysis revealed that Ukraine is a leading outsourcing country in Europe. The main advantages of Ukraine as a direction for outsourcing of IT services are identified. Outsourcing services in the field of information technology, which provide Ukrainian companies by quality indicators, level of education of employees, use of innovations, are characterized. Also, the advantages of Ukraine as an outsourcing direction are the proximity of location, time zone and similar mentality with the countries of Europe. The mechanisms for implementation of European standards of safety and quality in Ukrainian companies are described, in particular the implementation of the General Data Protection Regulation (GDPR).

Keywords: outsourcing, IT outsourcing, outsourcing market, outsourcing in Ukraine

Постановка проблеми. Стан світової економіки характеризується великою взаємозалежністю країн. Це пов'язано з постійними змінами в міжнародній структурі виробництва, а також з розвитком міжнародних торгових і інвестиційних потоків, викликаних створенням структур транснаціонального типу підприємств. Україна входить в список розвинених країн світу в сфері інформаційних технологій. Українські IT-аутсорсингові компанії активно зміцнюють свої позиції в найперспективніших технологічних напрямках.

Аналіз останніх публікацій. Дослідження в сфері аутсорсингу в світі проводять такі організації: the National Outsourcing Association [1], The International Association of Outsourcing Professionals (IAOP) [2], The International Institute for Outsource Management (IIOM) [3], компанія «A.T. Kearney Global Services Location Index» [4] та ін.

Багато дослідників займались дослідженням данної теми, зокрема, Хейвуд Дж. Б. [5], Єфімова С. [6], Межев Н. [7], Тонюк М. [8] та інші вчені.

Постановка проблеми. Метою даного дослідження є виявлення тенденцій розвитку IT-аутсорсингу в Україні та в усьому світі, а також прогнозування подальших можливостей співпраці вітчизняних аутсорсингових компаній з країнами ЄС.

Результати дослідження. Аутсорсинг - це передача компанією певних функцій стороннім підрядникам, що спеціалізуються в даній області. Найбільш поширеними видами аутсорсингу є IT-аутсорсинг, що включає створення і обслуговування програмного забезпечення, бухгалтерський аутсорсинг, юридичний, кадровий, маркетинговий, рекламний, прибирання приміщень тощо. Іншими словами, аутсорсинг - це наймання стороннього підприємства, що виконує певні завдання чи бізнес-процеси, які, як правило, не є основними для діяльності компанії, але водночас необхідні для належного функціонування бізнесу. Це спосіб оптимізації діяльності підприємств шляхом концентрації зусиль на основному предметі діяльності та передачі непрофільних функцій та корпоративних ролей стороннім спеціалізованим компаніям; вид співпраці [9].

Що стосується розробки програмного забезпечення на аутсорсингу, країни Східної Європи та Азії є одними з найбільш поширених варіантів для західних компаній. Однак ці два напрямки аутсорсингу IT багато в чому контрастують з точки зору культури, менталітету та способу ведення бізнесу.

Лідерами аутсорсингових послуг є Індія, Китай. США поступово скорочують деякі зі своїх замовлень в ці країни. Японія, з іншого боку, збільшує кількість зовнішніх замовлень, які отримує Китай. В Японії, проте, існує тенденція розподіляти відносно невелику частку замовлень на аутсорсинг на

зовнішній ринок, приділяючи особливу увагу вибору країн в азіатському регіоні. Україна орієнтована на експорт своїх послуг, поставляючи свої послуги в основному в США, країни ЄС та Ізраїль.

Україна зайняла 20-е місце в світовому рейтингу «The 2019 Global Services Location Index Top 20» [4]. Україна піднялася на чотири позиції в позаминулорічному індексі (табл.1). Це покращення було зумовлене збільшенням витрат на інфраструктуру та показниками ділового середовища, що компенсувало низький середній показник цифрового резонансу та четверте за величиною зниження категорії навичок та доступності людей.

Індія залишається беззаперечним лідером галузі серед азіатських країн завдяки великій кількості англомовних спеціалістів. У 2019 році за рейтингом Global Services Location Index країна займає перше місце по фінансовій привабливості та наявності талантів. За інформацією Nasscom, в індійському IT-секторі за останні роки працюють понад 2,75 мільйонів професіоналів з припливом понад 230 000 співробітників.

В даний час в Індії функціонує близько 200 багатонаціональних корпорацій і близько 500 компаній, що пропонують послуги аутсорсингу клієнтам з 66 країн. Індійський ринок IT отримав дохід у розмірі 181 млрд доларів протягом 2018 року порівняно з 146,5 млрд доларів у 2015 році. Такий ріст розвитку програмного забезпечення пов'язаний здебільшого з чисельністю населення країни, яка становить близько 1,36 мільярдів, і високим рівнем молоді (близько половини населення до 25 років) [10].

Таблиця 1

Рейтинг країн «The 2019 Global Services Location Index»

Місце у рейтингу	**2019 рік**	**Зміна позиції у порівнянні з 2017 роком**
1	Індія	-
2	Китай	-
3	Малайзія	-
4	Індонезія	-
5	В’єтнам	+1
…		
17	Болгарія	-2
18	Росія	+5
19	Перу	+1

20	**Україна**	**+4**
21	Латвія	+7
22	Чілі	-11
23	ОАЕ	+9

Джерело: Розроблено автором на основі [4]

Однак президент асоціації програмного забезпечення Nasscom наголосив на необхідності оновлення бази знань в Індії. Таким чином, незважаючи на величезну наявність ресурсів у країні, вона все ще веде боротьбу з конкуренцією з більшістю країн США та Європи щодо впровадження цифрових технологій. Крім того, Індія стикається з конкуренцією аутсорсингу бізнес процесів з менших країн, які можуть запропонувати інші переваги або більш високу якість обслуговування, що перевершує будь-яку перевагу за витратами.

Багато дослідників вважають, що Китай знаходиться в декількох кроках від того, щоб наздогнати Індію як провідну азіатську країну IT-аутсорсингу. Китай є другою за величиною країною-експортером у рейтингу Global Services Location Index. Його обсяг IT талантів становив 590 тис. розробників програмного забезпечення у 2019 році. Крім того, очікується, що галузь розвитку програмного забезпечення в країні отримає 940 млрд. дол. Це зростання стимулюється великим попитом з боку користувачів програмного забезпечення з надійними ціновими рівнями [10].

Китайський розвиток IT-галузі також підтримував і заохочував уряд. Була запроваджена низка політик, що сприяють програмному та електронному виробництву, сприяючи значному зростанню в цих секторах. Тим не менш, згідно з опитуванням Amcham China, близько 52% респондентів вважають, що в Китаї ризик безпеки даних більший, ніж в інших азіатських регіонах. Це залишається головною проблемою для багатьох міжнародних компаній, які шукають надійного партнера з аутсорсингу програмного забезпечення.

Філіппіни також завойовують позиції у таких галузях, як розробка програмного забезпечення та аутсорсинг бізнес процесів. За даними PSIA (Philippine Software Industry Association), в країні зайнято близько 190 тис. розробників програмного забезпечення, і до 2022 року очікується, що ця

кількість досягне 210 000. Зараз місцева IT-індустрія коштує близько 3,2 млрд доларів [10].

На Філіппінах велика кількіть зростаючої молоді, країна є однією з найбільших у світі англомовних держав. Світовий банк підрахував, що доходи від аутсорсингу бізнес процесів потенційно може зрости до 50 млрд доларів і забезпечити на 2,6 мільйона більше робочих місць (удвічі більше, ніж сьогодні). З іншого боку, через нестабільну політичну ситуацію в країні та відсутність належних кадрів розвиток IT та секторів аутсорсингу бізнес процесів на Філіппінах може сповільнитись.

Малайзія зберігає третє місце у 2019 році за рейтингом Global Services Location Index вже 15 років поспіль. Країна залишається привабливим напрямком аутсорсингу IT в таких сферах, як ігрові та анімаційні послуги. Більше того, його уряд прагне збільшити внесок IT у ВВП до 17% з 13,1%, про що згадувалося в 11-му Плані Малайзії (2016 - 2020). Незважаючи на те, що компанії з розробки програмного забезпечення в Малайзії збільшуються в кількості, все ще бракує кваліфікованих кандидатів на зростаючу кількість посад. За даними компанії Hays Recruiting, у країні бракує кваліфікованих спеціалістів у сферах IT-безпеки, бізнес-аналітики, розробки iOS та Android та SAP Consultancy.

Сінгапур - міжнародно визнана точка доступу до комерції та бізнесу. Поряд з розвиненою бізнес-інфраструктурою, такі галузі, як розробка програмного забезпечення, аутсорсинг IT та консалтинг, також активно впроваджуються рішення з робототехніки та автоматизації. Ринок програмного забезпечення досягнув $ 4,5 млрд у 2018 році, за оцінками, близько 180 000 професійних розробників. У 2019 році Global Services Location Index ставить Сінгапур на 34-е місце, а Всесвітній банк за простоту ведення бізнесу у 2019 році вважає Сінгапур другою кращою країною [10].

Більше того, Сінгапур є офшорним домом для багатьох світових корпорацій, включаючи Citibank, Credit Suisse First Boston, Hewlett-Packard, IBM та Microsoft. Більше того, багатонаціональні компанії з венчурним капіталом,

такі як партнери Wavemaker, Sequoia Capital та East Ventures та GIC, Tamasek, а також різноманітні фонди та ініціативи для розвитку зробили екосистему для бізнесу привабливою для підприємців та інвесторів. Тим не менш, Сінгапур має обмежену кількість талантів IT. Ось чому багато місцевих IT-компаній завозять працівників з Індії, Китаю та інших азіатських країн або просто передають роботу субпідрядникам.

В цілому такі азіатські країни, як Китай, Філіппіни, Сінгапур та Малайзія, стикаються з посиленням конкуренції з боку східноєвропейських спеціалістів. Незалежно від того, що Індії все ще віддають перевагу за своїми недорогими ціновими ставками та величезною робочою силою, європейські напрямки аутсорсингу IT, такі як Україна, можуть легко конкурувати за якістю послуг та надійністю. Україна постійно нарощує сильні сторони щодо конкурентоспроможності, наявності досвіду, якості IT-послуг та розміру IT-галузі. Країна пропонує велике співвідношення ціни та якості та розвинену IT-інфраструктуру для масштабування проектів будь-якої складності.

IT - один з секторів української бізнес-екосистеми, що найбільш швидко розвиваються. За даними PwC, IT-сектор в Україні за останні 4 роки зріс на 15-20% (з $ 2,5 млрд до $ 4,5 млрд). Країна займає перше місце серед європейських країн і четверте в світі за кількістю талантів IT. Понад 192 000 IT-фахівців працюють в 1600+ компаніях, що займаються аутсорсингом IT в Україні, надаючи широкий спектр послуг, пов'язаних з розвитком технологій. За індексом інновацій Bloomberg, країна займає 53 місце за прийняттям інновацій і випередила Індію на чотири місця. Більше того, Україна перемістила 25+ позицій за останні кілька років у програмі Всесвітнього банку «Простість ведення бізнесу 2019» і зараз займає 71 місце, а Індія, наприклад, займає 77 місце [10].

Україна залучає численні міжнародні компанії для створення тут своїх інноваційних центрів. У країні розташовано понад 100 науково-дослідних бюро глобальних гігантів, таких як Microsoft, Samsung Electronics, Apple, Boeing, Skype, eBay, Siemens, IBM тощо. Недарма Україна була визнана Глобальною

Асоціацією Sourcing (GSA) "офшорним пунктом року" та була включена в топ-30 найкращих напрямків офшорних та аутсорсингових компаній Gartner [10].

Україна є лідером в Європі серед країн-аутсорсерів. За інформацією українських експертів, 90% наших IT-фахівців працюють в аутсорсингу, а не розробляють власні IT-продукти. Україна займає лідируючі позиції дякуючи великій кількості талановитих і освічених людей, в тому числі у сфері інформаційних технологій. Сьогодні в Україні понад 140 000 спеціалістів, і їх число щороку збільшується на 20% завдяки припливу нових фахівців, які формують потужний творчий клас [11].

Українська IT-індустрія аутсорсингу продовжує завойовувати позиції на світовому ринку. Занадто рано, щоб показувати зростання в порівнянні з найкращими світовими показниками в світі, проте українські провайдери вже зарекомендували себе як одні з найбільш соціально відповідальних і, що найважливіше, здатні забезпечити безпрецедентний рівень успіху для своїх проектів: 94% клієнтів повністю задоволені українськими послугами та тоді як у кращих іноземних компаній цей показник становить лише 84%. Це в основному тому, що 72% українських постачальників активно займаються інноваціями. Вартість програмних послуг в Україні зараз порівнянна з вартістю в європейських країнах, тому споживачі обирають Індію на основі цінових показників. Але наших фахівців цінують за якісний підхід. Це наша конкурентна перевага [11].

Переваги включають також зручне розташування і часовий пояс в Україні, схожий менталітет. Україна знаходиться в центральній Європі, і до європейських країн можна дістатись літаком всього за кілька годин. Крім того, схожий менталітет і цінності, однакові свята роблять партнерство легким і приємним. Також сильними сторонами є творчостий підхід та якість вищої освіти. Більшість українських розробників мають вищу освіту, найбільш популярними областями є математика, фізика, інженерія тощо. Ці знання дозволяють вирішувати складні технічні завдання. Мовні бар'єри майже непомітні, бо англійська зараз є

пріоритетом для більшості українців, і багато українських компаній допомагають поліпшити навички англійської мови у своїх працівників [12].

Міжнародна асоціація фахівців з аутсорсингу (IAOP) щорічно публікує рейтинг Global Outsourcing 100, що містить кращих світових постачальників послуг аутсорсингу. Рейтинг складається на підставі заявок, отриманих та оцінених незалежною колегією суддів з IAOP. Основними критеріями потрапляння в рейтинг є прибутковість, зростання команди, найкращі проекти, рекомендації клієнтів, рівень корпоративної соціальної відповідальності та інновацій у схемі надання послуг замовнику. У 2019 році 17 компаній з офісами в Україні увійшли до ТОП-100 [13].

Крім IT аутсорсингу в Україні існує також аутсорсинг бізнес-процесів. До нього належить передача виконавцеві процесів, що не є основним видом діяльності замовника. В цілому, аутсорсинг підрозділяється на внутрішній, який включає такі бізнес-функції, як бухгалтерський облік, управління персоналом або звітність; і зовнішні, наприклад, послуги контакт-центру або кол-центру.

Всеукраїнська асоціація контактних центрів займалася дослідженнями ринку аутсорсингових контакт-центрів (АКЦ) [14].

Інвестування в аутсорсингові контактні центри продовжує залишатися актуальним трендом в Україні, тому в 2018 р була зафіксувана роботі 343 АКЦ, що мають фізичні майданчики в Україні, і ще 111 АКЦ, які працюють віддалено.

У період з 2010 по 2015 рік ринок АКЦ в Україні був на досить стабільному рівні - кількість мультисервісних АКЦ щорічно коливалася від 110 до 130. У період з 2015 по 2016 рік загальна ситуація на ринку контактних центрів у Україна суттєво змінилася, що також вплинуло і на аутсорсинг.

Всеукраїнська асоціація контактних центрів (ВАКЦ) дослідила що у 2015-2016 роках не менше 286 АКЦ працювали в Україні, з них 38 використовували лише віддалених операторів [15].

Кількість АКЦ, що працюють на українському ринку, збільшилася на 34%, зросли частки й інших країн-замовників. Найбільш активно в минулому році росли ізраїльське і російське напрямки роботи. Зменшення використання

віддалених АКЦ не дивно - тривала ефективна віддалена робота вимагає використання досить дорогих систем контролю за роботою операторів, які можуть собі дозволити західні замовники, але мало застосовують східні і українські [14].

В умовах Євроінтеграції українським компаніям доводиться пристосовуватись до європейських стандартів, зокрема стандартів захисту даних та конфіденційність. Вони застосовують принципи захисту даних для обробки даних відповідно до Загального регламенту ЄС про захист даних (GDPR) [16].

Загальний регламент про захист даних (GDPR) (EU) 2016/679 є положенням законодавства ЄС про захист даних і конфіденційность, яке діє з 25 травня 2018 року. GDPR застосовується до всіх організацій, що працюють в / з ЄС і обробляють «Особисті ідентифікаційні дані» резидентів ЄС.

Згідно з визначенням GDPR, «персональні дані» означають будь-яку інформацію, що стосується ідентифікації особи («суб'єкт даних»); ідентифікована фізична особа - це особа, яку можна ідентифікувати, прямо чи опосередковано, зокрема, посилаючись на такий ідентифікатор, як ім'я, ідентифікаційний номер, дані про місцеположення, ідентифікатор в Інтернеті або на один або кілька факторів, таких як фізична, фізіологічна, генетична, ментальна, економічна, культурна чи соціальна ідентичність цієї фізичної людини.

Відповідно до статті 28 GDPR, відносини між контролером та процесором регулюються Угодою про обробку даних, яку компанії укладають з кожним клієнтом [16].

Дані, що збираються через онлайн-форми запитів на веб-сайтах, електронні запити та листування, телефонні розмови, залишаються конфіденційними та захищеними.

Збираються тільки ті особисті дані про клієнтів, які необхідні компанії для виконання договору (Стаття 6 (1) (b) GDPR). Вони обробляють персональні дані, щоб виконати зобов’язання, передбачені законодавством (GDPR стаття 6 (1) (c)) - це насамперед стосується фінансових даних та інформації, яка потрібна для

виконання зобов'язань з підзвітності згідно GDPR. Персональні дані обробляються для законних інтересів відповідно до статті 6 (1) (f) GDPR [16]. Час від часу компанії можуть надсилати маркетингову інформацію, якщо вважають, що вона може бути корисною для клієнта. Це стосується удосконалення послуг компанії (використання нових інструментів, процесів), щоб допомогти клієнтам досягти поставлених цілей.

Українські компанії прагнуть дотримуватись відповідного рівня безпеки для покриття усіх можливих ризиків, що представляються в результаті обробки інформації, зокрема від випадкового чи незаконного знищення, втрати, несанкціонованого розкриття тощо. Усі персональні дані зберігаються лише на термін, необхідний для виконання зобов'язань та дотримання законодавства.

Також компанії впроваджують міжнародні стандарти, такі як ISO 9001 [17] та ISO 27001 [18], IEEE [19], PCI DSS [20] та інші.

Висновок. Це дослідження дозволило зробити висновок, що аутсорсинг - це сучасна і популярна форма ділових відносин, заснована на співпраці і має довгостроковий характер. Україна є лідером у галузі IT аутсорсингу серед країн Європи. Основною перевагою України є якість послуг, у порівнянні з країнами-аутсорсерами в Азії та використання інновацій. Крім того, українські компанії активно впроваджують в себе міжнародні стандарти якості та безпеки.

Література:

1. The National Outsourcing Association. URL: https://www.spi-global.com/national-outsourcing-association (дата звернення: 08.04.2020)
2. The International Association of Outsourcing Professionals. URL: http://www.iaop.org. (дата звернення: 08.04.2020)
3. The International Institute for Outsource Management. URL: http://www.int-iom.org/. (дата звернення: 08.04.2020)
4. The 2019 Global Services Location Index. URL: https://www.kearney.com/digital-transformation/gsli (дата звернення: 08.04.2020)

5. Хейвуд Дж. Б. Аутсорсинг: в пошуках конкурентних переваг. М.: Видавничий дім «Вільямс», 2002. С.22
6. Єфімова С., Пєшкова Т., Коник Н., Ритіков С. Аутсорсинг. М.: ТОВ «Журнал «Управління персоналом», 2006. С.65
7. Межевов Н. А. Маркетингові технології формування конкурентних переваг аутсорсингу. М.: Державний університет управління, 2010. С. 55
8. Тонюк М.О. IT аутсорсинг в Україні: тенденції та прогнози розвитку". URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4723 (дата звернення: 08.04.2020)
9. СЛОВНИК.ua. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B0%D1%83%D1%82%D1%81%D0%BE%D1%80%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B3 (дата звернення: 08.04.2020)
10. Top IT outsourcing destinations: Ukraine vs. Asia. URL: https://www.n-ix.com/top-it-outsourcing-destinations-ukraine-vs-asia/ (дата звернення: 08.04.2020)
11. Україна увійшла до кола країн — лідерів у сфері IT-аутсорсингу. URL: https://business.ua/business/4970-ukraina-uviishla-do-kola-krain-lideriv-u-sferi-itautsorsynhu (дата звернення: 08.04.2020)
12. Причини доручити розробку сайту аутсорсинговій компанії з України. URL: https://internetdevels.ua/blog/reasons-to-work-with-a-ukrainian-web-development-outsourcing-company (дата звернення: 08.04.2020)
13. 17 українських компаній-аутсорсерів потрапили у світовий топ-100. URL: https://dou.ua/lenta/news/outsourcing-top-100-2019/ (дата звернення: 08.04.2020)
14. Обзор рынка аутсорсинговых КЦ Украины. URL: http://cca.org.ua/wp-content/uploads/2019/08/Issledovanie-rynka-autsorsingovyh-KTS-Ukrainy-2019-1.pdf (дата звернення: 08.04.2020)

15. Саінчук А. О. Аналіз ринку аутсорсингових підприємств в Україні / А. О. Саінчук // Економічний вісник Донбасу. - 2019. - № 2. - С. 135-144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvd_2019_2_20
16. General Data Protection Regulation GDPR. URL: https://gdpr-info.eu/ (дата звернення: 08.04.2020)
17. ISO 9001. URL: https://www.iso.org/ru/iso-9001-quality-management.html (дата звернення: 08.04.2020)
18. ISO/IEC 27001. URL: https://www.iso.org/ru/isoiec-27001-information-security.html (дата звернення: 08.04.2020)
19. IEEE. URL: https://www.ieee.org/ (дата звернення: 08.04.2020)
20. PCI Security Standards Council. URL: https://www.pcisecuritystandards.org/ (дата звернення: 08.04.2020)

УДК 341.1.01

Smékalová L.,
Ph.D., senior lecturer
Faculty of Management and Economics
Tomas Bata University (Czech Republic)
Golovko L.
PhD., associate professor
Department of International Law and Comparative Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

DEALING WITH SOLID MUNICIPAL WASTE WITH EUROPEAN UNION ASSISTANCE: THE CZECH REPUBLIC AND UKRAINE

Анотація. У цій роботі автори досліджують інвестиції Європейського Союзу у переробку та збирання твердих побутових відходів у Чеській Республіці та можливі наслідки для подальших дій в Україні. У статті проаналізовано основну інвестиційну політику ЄС – політику згуртованості – та її внесок до муніципалітетів у сфері поводження з твердими комунальними відходами. Більша частина цього фінансування, що надходить з бюджету ЄС, використовується для поліпшення ситуації всередині країн-членів. Таким чином, автори аналізують траєкторію розвитку однієї з країн-членів, Чеської Республіки, з акцентом на фінансування, яке було надано муніципалітетам країни і зосереджено на поводженні з твердими побутовими відходами через політику згуртованості. Результати показують, що муніципалітети починаючи з 2004 року, коли Чеська Республіка вступила до ЄС, інвестували в будівництво та вдосконалення стаціонарних споруд для збору твердих побутових відходів, рекультивації сміттєзвалищ, поводження з відходами що біологічно розкладаються; останнім часом тенденція змінилася на інвестиції до збирання та сортування відходів настільки близько до громадянина - виробника відходів, наскільки це можливо. Характер цих інвестицій відображає еволюцію законодавства, як в ЄС, так і на національному рівні, а також глобальні тенденції у сфері поводження з відходами, освіти громадян та відповідальності за виробництво їхніх відходів. У цій статті розглядаються інвестиції, здійснені Чеською Республікою у сфері поводження з твердими побутовими відходами, управління якими здійснюють самі муніципалітети, які згідно з чеським законодавством зобов'язані збирати тверді комунальні відходи та надалі забезпечувати їх захоронення. Не менш важливими ніж інвестиції в інфраструктуру, які були головними темами цієї статті, є інвестиції в

покращення обізнаності населення щодо екологічних проблем, пов'язаних з поводженням з твердими комунальними відходами та посилення особистої відповідальності кожного громадянина. Допомога в цій сфері з боку ЄС вже почалася із зусиль у сфері змін до законодавства. Цілком ймовірно, що Україна, зважаючи на свої прагнення вступити до ЄС, піде подібним шляхом, хоча і обмежена наявними фінансовими ресурсами.
Ключові слова: політика згуртованості, Європейський Союз, тверді комунальні відходи, фінансування

Summary. In this paper the authors explore the European Union investments into solid municipal waste treatment and collection in the Czech Republic and its possible implications for future actions in Ukraine. The paper analyses the main EU investment policy – the cohesion policy – and its contributions to municipalities in the area of solid municipal waste management. The most of this funding originating in the EU budget is used to improve the situation inside the member states. Therefore, the authors analyse the fuding trajectory of one such member state, the Czech Republic, with focus on funding that was delivered to municipalities of the country and focused on solid municipal waste through the cohesion policy. The results show that the municipalities has since 2004 when the Czech Republic entered the EU, invested into building and improving stationary facilities for solid municipal waste collection, landfill reclamation, handling of biodegradable waste and most recently the trends turn towards bringing the waste collection and separation as close to the citizen – the producer of the waste – as possible. Nature of these investments reflects the evolution of legislation, both EU and domestic, and the global trends in waste management and citizen education and responsibility for production of their waste. This paper discusses the investments made in the Czech Republic into the area of solid municipal waste handled by the municipalities themselves, which are per Czech law obliged, to collect the solid municipal waste and further insure its disposal. Equally importatnt as investments into infrastructure that were the primary topics of this paper will be the investments into improving the public awareness of environmental issues connected with solid municipal waste management and strengthening of personal responsibilities of each citizen. The help with these efforts from the EU side has already begun with efforts in the area of legislation. It is very likely that Ukraine, given its affiliation with the EU, will follow similar trajectory, albeit limited by the financial constraints present.
Keywords: Cohesion Policy, European Union, Solid Municipal Waste, funding

Introduction. The environmental policy of the European Unoin (hereafter EU) is regarded as an achievement on part of the international community of member states [1, 2]. Its tenets echo through the most important documents such as Europe 2020 strategy, the EU budget, EU Global Strategy and others. The importance of the environmental policy of the EU is vast not only for its member states but also for

candidate and potential candidate states [3]. While not a member state nor candidate or potential candidate state, Ukraine has a relationship with the EU existing also within the framework of Eastern Partnership and an Association Agreement with Ukraine [4]. The purpose of the Association Agreement is meant to give the mutual relationship a shape while bringing the two parties involved into closed relation including financial support from EU to Ukraine [5].

Dealing with solid municipal waste has been investigated by such scientists as O. Nimko, N. Maksimentseva, A. Oskirko, O. Havrilyuk, V. Ladychenko, S. Kidalov, V. Vitiv, J. Zicha, O. Kapplová and others. In connection with the granting of a considerable amount of authority in the field of municipal waste management to bodies of local self-government, it is proposed to explore European experience in this field on the basis of foreign studies.

In this paper the authors focus on a sub-set of environmental policy that deals with solid municipal waste (hereafter SMW). The production of SMW in at present inevitable in every country and there are various strategies how to deal with this waste. In Ukraine a new National Waste Management Strategy 2030 was recently adopted and it is hopeful it will help the pressing issue of handling SMW as well, as majority of SMW generated is landfilled [6, 7]. Obivously, this is the least desirable treatment of SMW. As such Ukraine, pursuant to global trends aims to improve this situation which is often called dissatisfactory, sometimes critical [8, 9]. To achieve this, the country will likely need financial assistance which may be delivered also through the EU. As indicated, the EU emphasises environmental policy and has funding at its disposal that may be used to implement it [10].

The most of this funding originating in the EU budget is used to improve the situation inside the member states. Therefore, the authors analyse the fuding trajectory of one such member state, the Czech Republic, with focus on funding that was delivered to municipalities of the country and focused on SMW through the major investment policy of the EU – the cohesion policy. Both countries have in the past dealt with SMW in similar ways including ubiquitous landfilling [11], although in later

1990s their handling of SMW became significantly different also due to the EU requirements [12].

The cohesion policy in 2014-2020 programming period has a budget of more than € 351 billion [13] and evidenced by various studies [14, 15] these resources may be used to tackle issues of SMW. The following section discusses the investments made in the Czech Republic into the area of SMW handled by the municipalities themselves, which are per Czech law obliged, to collect the SMW and further insure its disposal.

The purpose of the article is analysing European Union assistance with solid municipal waste in the Czech Republic and Ukraine.

Results. As the Czech Republic became a new member of the EU in 2004, immediately a system of operational programmes was launched which among other issues, tackled also the issues of SMW [16]. SMW problems were subject of Operational Programme Infrastructure – Environment which operated with funding specially aimed at improvement of waste handling in general, especially to reduce the share of landfilled waste [17]. During the short 2004-2006 programming period, SMW was at the centre of 49 projects. Majority of these (24) were aimed at collection processes – building necessary facilities for household waste collecting and also separating in municipalities and across regions. Lesser number of projects (4) was aimed solely at SMW separation process by acquiring new technical equipment for improved separation of waste. Another 4 projects focused of handling biodegradable waste by means of composting. All these categories dealt with newly produced waste. Selected localities, however, were in need of assistance with previously produces waste. Therefore, significant amount of European and national support was spent on reclamation of landfills. All these projects were implemented by public authorities – municipalities, regions, central government and its institutions.

Table 1

SMW related projects in 2004-2006 period, allocation in mil. CZK

Project type	No of projects	EU allocation	National allocation
SMW collection facilities	24	320	107
Landfill reclamation	17	322	115
SMW separation	4	66	22

Biodegradable waste handling	4	85	28

Source: Ministry of Transport of the Czech Republic and Ministry of Environment of the Czech Republic (2009) [18]

The following programming period 2007-2013 was the first one that the Czech Republic started and finished as a member state in its entirety. Given the much longer period, larger amount of funding and the new experience gained in previous years, many more municipalities were encouraged to solve their SMW related problems in newly launched OP Environment. It targeted improvement in handling SMW by decreasing amount of landfilled waste, increasing material and energy producing types of waste handling [19]. At the same time, it was apparent that the regions are still lacking capacities for temporary storage of SMW, capacities of recycling and other waste handling facilities were inadequate [19]. Thus the OP Environment supported variety of projects depicted in following table which were implemented by municipalities, groups of municipalities or other public authorities. In this new period two trends may be identified – strong emphasis on handling biologically degradable waste visible in all categories save for landfill reclamation and an effort to bring waste handling closer to the inhabitant by increasing number of publicly available waste containers for separated waste (sometimes these containers were borrowed to households) and by increasing numbers of waste trucks and the variety of waste they may transport from households to waste sorting and handling facilities.

Table 2

SMW related projects in 2007-2013 period, allocation in mil. CZK

Project type	No of projects		EU allocation	National allocation
	Total	Biodegradable related		
New waste trucks and containers	1 782	1 569	3 210	3 870
Municipal composting plant	315	315	1 214	1 455
New SMW collection facilities	306	64	1 791	2 108
Improving existing SMW collection facilities	81	23	383	487
Landfill reclamation	74	-	1 193	1 404

Source: Ministry of Regional Development of the Czech Republic (2017) [20]

Current programming period 2014-2020 is not yet at the end, however, the Czech Republic has already contracted significant amount of support offered by the EU Cohesion policy. The issues of municipal waste are concentrated again in OP titled Environment which cites much the same problems as in previous period. Too much of recyclable and otherwise usable waste is being landfilled, the support is to be aimed at the recycling, waste separation, separation of biologically degradable waste (compulsory for Czech municipalities from 2015), energy and material usage of suitable waste. How this translates to SMW related projects implemented by municipalities or other public bodies is shown in following table 3. It is apparent that the emphasis now lies in bringing the SMW collection closer to the citizens as evidenced by major expenditure and number of approved projects relating to purchase and use of new waste trucks and containers. There is still strong emphasis on improving the dealing with biodegradable waste. There is distinct decline in building of new SMW facilities by the municipalities indicating that majority of municipalities already do have them and will focus more on improving them in terms of capacity and range of waste they are able to deal with. A sharp decline has also been noted in building municipal composting plants. There is indication of this type of business being now more pursued by different entities than municipalities – the projects have been approved but they are implemented by private sector more often. Finally, the effort to reclaim landfills continues.

Table 3

SMW related projects in 2014-2020 period, allocation in mil. CZK

Project type	No of projects		EU allocation	National allocation
	Total	Biodegradable related		
New waste trucks and containers	914	691	1 444	277
Municipal composting plant	6	6	20	4
New SMW collection facilities	99	13	437	77
Improving existing SMW collection facilities	55	7	177	33
Landfill reclamation	14	0	200	35

Source: Ministry of Regional Development of the Czech Republic (2019) [21]

Conclusions. The analysis above shows that the EU directs significant fundsing within its member state, the Czech Republic, towards dealing with SMW in various forms with recent emphasis on hadling the SMW as close to the producer – the citizen – as possible. The Czech Republic due to its legislature changes regarding the biodegradable waste also puts emphasis on dealing with the section of SMW. What then, are the implications we can derive from this timeline for Ukraine? It is quite probably that further legislative changes will be necessary as we saw them happen in the Czech Republic within the period of EU membership. These will not only serve to close the gap between Ukraine and the average member state but also reflect the new legislature approved of by the EU and the global stance towards waste management. Based on the contents of its legislation the Ukraine will likely attept to adopt similar approach in terms of building a network of SMW facilities to collect the waste and handle it further, together with "closed to door" approach that will target the citizens to dispose of the waste close or inside their homes and separate the waste in order to minimize landfilling. Major efforts and major funding will have to be directed to reclaiming landfills which are presently still growing and endangering the environment often violating the limits of their capacity and inadequately securing the waste from leakage [22, 23, 8, 24, 25]. Equally importatnt as investments into infrastructure that were the primary topics of this paper will be the investments into improving the public awareness of environmental issues connected with SMW management and strengthening of personal responsibilities of each citizen. The help with these efforts from the EU side has already begun with efforts in the area of legislation [26, 27] and preparations have been made in other projects relating to waste management in Ukrainian cities [28].

Akcnowledgement

This study is supported by the Ministry of Education, Youth and Sports of the Czech Republic as a part of project no. 8J19UA010 "EU Environmental Policy on Solid Domestic Waste Management and its Implementation in Ukraine and the Czech Republic".

References

1. Bailey I. New Environmental Policy Instruments in the European Union, 2017. URL: http://doi.org/10.4324/9781315248080 (Last accessed 18.03.2020).
2. Davies P. G. G. European Union Environmental Law: An Introduction to Key Selected Issues. *Routledge.* URL: http://doi.org/10.4324/9781315255835 (Last accessed 18.03.2020).
3. Ladychenko V., Golovko L. Implementation of European Environmental Policy in Ukraine: Problems and Prospects. *European Journal of Sustainable Development*. 2017. Volume 6, № 3. P. 333-339.
4. European External Action Service. EU-Ukraine relations - factsheet, 2019. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-Homepage/4081/eu-ukraine-relations-factsheet_en (Last accessed 18.03.2020).
5. Ladychenko V., Yara O., Uliutina O., Golovko L. Environmental Liability in Ukraine and the EU. *European Journal of Sustainable Development*. 2019. Volume 8, № 2. P. 261-267
6. Cherinko, O., & Balanyuk, A. Waste Management in Ukraine Opportunities for Dutch Companies, 2018. URL: https://www.rvo.nl/sites/default/files/2019/02/Waste-management-in-Ukraine.pdf (Last accessed 18.03.2020).
7. Onyshchenko V. O., Bryzhan I. A., Chevhanova V. Y. Ecologically oriented development of Ukraine's economy: Problems and perspectives. *Actual Problems of Economics*. 2014. № 155(5). P. 261–270.
8. Makarenko N., Budak O. Waste management in Ukraine: Municipal solid waste landfills and their impact on rural areas. *Annals of Agrarian Science*. 2017. № 15 (1). P 80–87. URL: http://doi.org/10.1016/J.AASCI.2017.02.009 (Last accessed 18.03.2020).
9. Murava I., Korobeinykova Y. The Analysis of the Waste Problem in Tourist Destinations on the Example of Carpathian Region in Ukraine. *Journal of Ecological Engineering*. 2016. № 17 (2). P. 43–51. URL: http://doi.org/10.12911/22998993/62285 (Last accessed 18.03.2020).
10. Ladychenko V., Yara O., Golovko L., Serediuk V. Groundwater Management in Ukraine and the EU *European Journal of Sustainable Development*. 2019. Volume 8, № 1. P. 31-39
11. Hadrabova A., Bilopilska O., Sauer P. History of household waste management: Comparison of Ukraine and Czech Republic before 1989. *Actual Problems of Economics*. 2015. № 170 (8). P. 24–27.
12. Hadrabova A., Bilopilska O., Sauer P. History of household waste management: Comparison of Ukraine and the Czech republic after 1990. *Actual Problems of Economics*. 2015. № 171 (9). P. 294–303.
13. Fratesi U., Wishlade F. G. The impact of European Cohesion Policy in different contexts. *Regional Studies*. 2017. 51 (6). P. 817–821. URL: http://doi.org/10.1080/00343404.2017.1326673 (Last accessed 18.03.2020).
14. Agovino M., Casaccia M., Crociata A. The impact of European Regional

Development Fund on separate waste collection: Evidence from Italian regions. *Environmental Science & Policy*. 2016. № 61. P. 97–107. URL: http://doi.org/10.1016/J.ENVSCI.2016.04.001 (Last accessed 18.03.2020).
15. Nikolic A., Mikic M., Naunovic Z. Broadening the urban sustainable energy diapason through energy recovery from waste: A feasibility study for the capital of Serbia. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2017. № 69. P. 1–8. URL: http://doi.org/10.1016/J.RSER.2016.11.177 (Last accessed 18.03.2020).
16. Yara, O., Uliutina, O., Golovko, L., Andrushchenko L. (2018) The EU Water Framework Directive: Challenges and Prospects for Implementation in Ukraine *European Journal of Sustainable Development*, Volume 7, № 2, pp. 175-182
17. Ladychenko, V., Golovko, L. The Right of Access to Environmental Information in Ukraine and the EU *European Journal of Sustainable Development*. 2018. Volume 7, № 3. P. 455-459
18. Ministry of Transport of the Czech Republic, & Ministry of Environment of the Czech Republic. Final Report - Operational Programme Infrastructure, 2009. URL: https://www.dotaceeu.cz/getmedia/d7477d30-f3f1-41fd-ba10-e651aac73e38/Zaverecna-zprava-OP-Infrastruktura.zip.aspx (Last accessed 18.03.2020)
19. Ministry of the Environment of the Czech Republic. The Operational Programme Environment 2014-2020 Programming Document, 2019. URL: https://www.opzp.cz/dokumenty/detail/?id=1687 (Last accessed 18.03.2020)
20. Ministry of Regional Development of the Czech Republic. List of Beneficiaries, 2017. URL: https://www.dotaceeu.cz/Dotace/media/SF/Informace o čerpání/Seznamy příjemců (List of Beneficiaries)/2007-2013/Prehled-prijemcu_v2.xlsx (Last accessed 18.03.2020)
21. Ministry of Regional Development of the Czech Republic. List of Operations, 2019. URL: https://www.dotaceeu.cz/getmedia/b5d96e3d-0847-48b7-845c-39f7fd88703a/2019_08_01-M023a-Seznam-operaci-_-List-of-operations.xls.aspx?ext=.xls (Last accessed 18.03.2020)
22. Danyliuk L. R., Kobetska N. R., Yaremak, Z. V. The Problems of Municipal Waste Management in the Context of European Integration. *Environmental Policy and Law*. 2019. № 48(6). P. 430–435.
23. Kuznichenko S., Kovalenko L., Buchynska I., Gunchenko Y. Development of a multi-criteria model for making decisions on the location of solid waste landfills. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2018. 92 (3). P. 21–30. URL: http://doi.org/10.15587/1729-4061.2018.129287 (Last accessed 18.03.2020).
24. Popovych N., Malyovanyy M., Telak O., Voloshchyshyn A., Popovych V. Environmental Hazard Of Uncontrolled Accumulation Of Industrial And Municipal Solid Waste Of Different Origin In Ukraine. *Environmental Problems*. 2018. № 3(1), 53–58. URL: http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/nov/14884/9.pdf (Last accessed 18.03.2020).
25. Trofimov, I. L. Impact assessment of municipal wastes on the ecological state of ukraine. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2014. № 10(68).

P. 25–29. URL: http://doi.org/10.15587/1729-4061.2014.22427 (Last accessed 18.03.2020).
26. European External Action Service. EU-Ukraine relations - factsheet, 2019. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-Homepage/4081/eu-ukraine-relations-factsheet_en (Last accessed 18.03.2020).
27. European Union. EU project helps Ukraine develop laws on recycling electronic waste and batteries | EU Neighbours, 2018. URL: https://www.euneighbours.eu/en/east/stay-informed/news/eu-project-helps-ukraine-develop-laws-recycling-electronic-waste-and (Last accessed 18.03.2020).
28. UMIP. Ukraine Municipal Infrastructure Programme - Projects, 2019. URL: http://umip.org.ua/en/category/projects/?type=53&region=&status=&flag=1 (Last accessed 18.03.2020).

Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій. Вип. IV. – Київ, APREI, 2020. – 202 с.

ISSN 2708-0205 (online)

У Щорічнику вміщені статті та представлено освітянський досвід у сфері викладання та дослідження європейських інтеграційних процесів в Україні та за її межами.